

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

RİCÂL KAYNAĞI OLARAK ŞEHİR TARİHLERİ
(Hicri İlk Dört Asır)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail ÇELİK

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2018

T.C
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

RİCÂL KAYNAĞI OLARAK ŞEHİR TARİHLERİ
(Hicri İlk Dört Asır)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)
İsmail ÇELİK

Danışman:
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL

İSTANBUL
2018

TEZ ONAY BELGESİ

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020115YL08 numaralı İsmail ÇELİK'in hazırladığı “*Ricâl Kaynağı Olarak Şehir Tarihleri (Hicri İlk Dört Asır)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/07/2018 günü (10.30- 12.00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

İMZA

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

İMZA

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

İMZA

Doç. Dr. Halit ÖZKAN
İstanbul Şehir Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail ÇELİK

23/07/2018

ÖZ

Hicri üçüncü asrın ortalarında telif edilmeye başlanan şehir tarihleri, telif edildikleri dönemde başvurulan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Eserleri telif eden kişilerin yaşadıkları yeri bir başkasından daha iyi bilmeleri onlarla aynı yerde yaşamış veya orayı ziyaret etmiş kişiler hakkında daha ayrıntılı bilgi vermelerini mümkün kılmıştır. Eserlerde, diğer ricâl eserlerine nazaran daha az ricâl tenkidine dair ifadeler kullanmaları onların aslında bu isimleri kayıt altına alıp ve bu kişilerin sadece kim olduklarına dair bilgiler vermeyi amaçladıklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada şehir tarihi müelliflerinin eserleri hakkında genel olarak bilgi sunulacak ve onların eserlerinde kullandıkları ricâl değerlendirmelerine yer verilerek eserlerde kullanılan ricâl değerlendirmeleri açısından bir oran yakalanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: tarih, şehir tarihi, ricâl, ricâl tenkidi, ricâl eserleri

ABSTRACT

The biography of cities which are written in the middle of the Hijri third century are among the most important sources referred to concerning the period in which they were written. Due to the authors having a more extensive knowledge in comparison with other residents of the cities in which they reside, it has made it possible for providing a far more detailed information accumulated regarding other residents and visitors of the cities. It is possible to say that the authors giving a broader and minimal declaration of rijal criticism compared to other rijal books shows that the sole purpose of these authors were to only merely record the autobiographies rather than giving detailed information of their authority. This study will provide general information of those authors and the statements that they have used to express rijal criticism with comparison to other rijal books.

Key Words: history, history of cities, rijal, rijal criticism, rijal books

ÖNSÖZ

Şehir tarihleri, telif edildikleri dönemde ricâl ile alakalı kendilerine başvuru olan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Aynı şekilde daha sonraki dönemlerde telif edilen eserler de şehir tarihlerini kaynak olarak kullanmış ve bu eserlerden alıntılar yapmışlardır. Eserlerin telif gayelerinin o bölgede bulunan kişilerin kayıt altına alınması onlar hakkında sınırlı bilgiler verilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte müellifler kısmen de olsa râviler hakkında ricâl değerlendirmelerine yer vermişlerdir.

Râvilerin rivâyet etmiş oldukları örnek rivâyetler içerisinde, başka eserlerde yer almayanların bulunması da ayrı bir önem arz etmektedir.

Kısaca şehir tarihi müellifleri eserleri telif ederken râvi biyografilerine, kısmen de olsa ricâl değerlendirmelerine ve râvilerin rivâyet ettikleri örnek rivâyetlere bir arada yer vermek suretiyle ortaya çok farklı bir tür koymuşlardır. Bu açıdan eserlerin hem hadis mecmuaları hem de biyografi türü eserler olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Hicri ilk dört asırda telif edilen eserlerden çok azının günümüze ulaşması konu hakkında daha ayrıntılı hükümler ortaya koyulmasını zorlaştırmaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde telif edilen Târîhu Bağdâd ve Târîhu Dımaşk gibi hacimli eserler, kendilerinden önce telif edilen eserlerden bolca alıntı yapmak suretiyle günümüze ulaşmayan kaynaklara az da olsa ışık tutmaktadırlar. Bu iki esere ve şehir tarihlerinden alıntı yapan sonraki dönem müelliflerinin eserlerine bakıldığında şehir tarihi yazıcılığının o dönemlerde bilindiğini ve yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde artık daha hacimli ve daha kapsamlı ricâl eserlerinin telif edilmesi bu türün değerini kaybetmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada, hicri ilk dört asırda telif edilen şehir tarihleri incelenmek suretiyle bu tür hakkında bilgi sunulacak ancak asıl gaye müelliflerin, ricâl değerlendirmelerine ne derece eserlerinde yer verdiğini ortaya koymak olacaktır.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, yöntemi, önemi, amacı ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ricâl türü eserlerden ilk telif edilenler belirtilmiş ve bu türler hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Daha sonra şehir tarihi türü eserlerin telif edilmesinin başlaması, önemi ve telif sebepleri ifade edilmiş ve eserlerin mukaddimleri ve genel muhtevası

hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra hicri ilk dört asırda telif edilen şehir tarihlerine dair bir liste verilmek suretiyle eser telif edilen bölgeler ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise günümüze ulaşan eserler dikkate alınarak bu eserlerin muhtevaları hakkında bilgiler sunulmuş ve eserlerin genel olarak karakteristik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eserlerde müelliflerin râvileri ele alırken genel olarak dikkat ettikleri hususlar, takip ettikleri metotlar ve en önemlisi eserlerinde yer verdikleri cerh-ta'dîl ifadelerine bu bölümde yer verilmiştir. Ayrıca müelliflerin, kendilerinden eserlerinde bilgi naklettikleri hocalarına da yer verilmiştir. Hocalarının sayısına bağlı olarak bazen hepsine yer verilmiş bazen de kendilerinden en fazla nakilde bulduklarına yer verilmiştir.

Konunun tespit edilmesi ve çalışmanın yazılıp bitirilmesi sürecinde değerli fikirlerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet YÜCEL'e en kalbî şükranlarımı sunuyorum. Çalışmanın bitişinden sonra onu inceleyen ve fikirlerini sunan değerli meslektaşım Ar. Gör. Yunus AKYÜZ'e de teşekkürü borç bilirim.

Çalışmanın daha sonra yapılacak olan çalışmalara bir kaynak olmasını ve fayda getirmesini dilerim.

İsmail ÇELİK

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY BELGESİ	ii
BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	2
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR TARİHLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, ÖNEMİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1. İSNADIN UYGULANMAYA BAŞLAMASI	5
2. RİCÂL İLMİ VE İLK RİCÂL ESERLERİ	6
3. RİCAL ESERLERİNDE RAVİLERİN TERTİP USÛLLERİ.....	7
3.1. TABAKA ESASLI ESERLER	7
3.2. SAHÂBE BİYOGRAFİLERİNİ İHTİVA EDEN ESERLER.....	8
3.3. CERH-TA'DÎL BİLGİLERİNE YER VEREN ESERLER	8
3.4. ŞEHİR TARİHLERİ ADI ALTINDA TELİF EDİLEN ESERLER	9
3.5. RAVİLERİN KİMLİKLERİYLE İLGİLİ YAZILAN ESERLER.....	9

3.6. BELİRLİ ESERLERİN RÂVİLERİYLE İLGİLİ ESERLER.....	10
3.7. ELKÂB, ENSÂB VE KÜNYELERLE İLGİLİ ESERLER	10
4. ŞEHİR TARİHİ ESERLERİNİN YAZILMAYA BAŞLANMASI..	11
4.1. ESERLERİN ÖNEMİ	14
4.2. ESERLERİN TELİF SEBEPLERİ	15
4.3. SONRAKİ ESERLERE KAYNAK OLMALARI	19
5. ŞEHİR TARİHLERİNDE MUHTEVA	20
5.1. MUKADDİMELER	20
5.2. BİYOGRAFİLERİN ELE ALINIŞI	22
5.3. RÂVİLERİN SIRALANIŞI	24
5.4. NİSBELERİN KULLANILIŞI.....	24
5.5. ESERLEDE YER ALAN RİVÂYETLER.....	25
5.6. RİCAL TENKİDİ.....	26
6. LİTERATÜR.....	27
7. DEĞERLENDİRME	32

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRİ İLK DÖRT ASIRDA TELİF EDİLEN ESERLER VE MUHTEVALARI

1. BAHŞEL VE TÂRÎHU VÂSİT	34
1.1. HAYATI.....	34
1.2. ESERİ.....	35
1.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları	40
1.2.2. Cerh-Ta'dîl Bilgisi	41
1.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri	44
1.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler.....	45
2. EBU'L-'ARAB VE TABAKÂTU 'ULEMÂİ İFRÎKIYYE VE TÛNUS	45
2.1. HAYATI	45

2.2. ESERİ.....	46
2.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları.....	47
2.2.2. Cerh-Ta'dil Bilgisi.....	48
2.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri.....	50
2.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler.....	50
3. MUHAMMED B. SA'ÎD EL-KUŞEYRÎ VE TÂRÎHU RAKKA.....	51
3.1. HAYATI.....	51
3.2. ESERİ.....	52
3.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları.....	55
3.2.2. Cerh-Ta'dil Bilgisi.....	56
3.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca-Talebe İlişkileri.....	58
3.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler.....	59
4. ABDÛLCEBBÂR EL-HAVLÂNÎ VE TÂRÎHU DÂRİYYÂ.....	60
4.1. HAYATI.....	60
4.2. ESERİ.....	61
4.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları.....	63
4.2.2. Cerh-Ta'dil Bilgisi.....	64
4.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri.....	65
4.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler.....	66
5. EBU'Ş-ŞEYH EL-ENSÂRÎ VE TABAKÂTU'L MUHADDİSÎN Bİ ISBAHÂN.....	67
5.1. HAYATI.....	67
5.2. ESERİ.....	68
5.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları.....	74
5.2.2. Cerh-Ta'dil Bilgisi.....	76
5.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri.....	80
5.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler.....	80
6. DEĞERLENDİRME.....	82
SONUÇ.....	84
BİBLİYOGRAFYA.....	86

EKLER..... 92

ÖZGEÇMİŞ..... 98

KISALTMALAR

a.mlf.	: aynı müellif
a.g.e.	: adı geçen eser
a.y.	: aynı yer
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: bakınız
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	: editör
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
SÜİFD	: Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme eden
t.y.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Hicri üçüncü asrın ortalarında telif edilmesine başlanan şehir tarihleri gerek kendi dönemlerinde gerekse sonraki dönemlerde telif edilen eserleri etkilemiş, hadis ve ricâl ilmiyle uğraşanların başvurdukları kaynaklar olmuştur. Eserler, hem nereye kimin gittiğini tespit etmek hem de bu kişilerle ilgili kısmi de olsa bilgileri ihtiva etmeleri açısından önemlidir. Zaman zaman müellifler sadece o bölgeye giden veya oralı olan kişilerin isimlerini kaydetmeyi amaçlamış görünmekte zaman zaman da bu kişiler hakkında rivâyete ehil olup olmadıklarına dair ifadeleri zikretmek suretiyle daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadırlar. Bu çalışmada, müelliflerin, genel olarak râvileri ele alırken hangi hususlar üzerinde daha çok durdukları ve cerh-ta‘dîl lafızlarını ne kadar kullanıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Günümüze ulaşan eserlerin azlığı sebebiyle ele alınan eserler sınırlı miktarda olmuş ve hicri ilk dört asırda telif edilen ve günümüze ulaşan eserlerle iktifa edilmiştir. Zira daha sonraki dönemlerde telif edilen eserler daha hacimli olmuş ve bu eserlerin incelenmesi uzun uğraşlar ve zaman gerektirmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın amacı, şehir tarihiyle ilgili eserlerin ortaya çıkışı hakkında bilgi vermek, müelliflerin eserlerinde râvileri nasıl ele alıklarını ortaya koymak ve râvilerle ilgili bilgi sunarken dikkat ettikleri hususları ortaya koymaktır. Yine, kaç yerde cerh-ta‘dîl ifadelerine yer verilmiş ve bu ifadelerin ne sıklıkla kullanıldığı gibi hususların belirlenmesi de ortaya konulmaya çalışılan hususlardandır. Daha önce de ifade edildiği üzere çalışmada hicri ilk dört asır ele alındığından verilen bilgiler de bu doğrultuda sunulacaktır.

Konunun, oldukça önemli ve geniş bir alana sahip olduğunu da ifade etmekte yarar vardır. Bu alana dair Türkiye’de herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı bu araştırmanın bir giriş olarak görülmesi gerektiğini ifade etmek gerekmektedir. İlerleyen zamanlarda başka çalışmacılar şayet diğer asırları da ele alarak konuyu daha geniş bir şekilde ele almak isterlerse bu yapılan araştırmanın da bir fayda sağlaması temenni edilmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmada yararlanılan kaynaklar arasında ilk sırada şehir tarihleri gelmektedir. Bahşel'in *Târîhu Vâsit*, Ebu'l-'Arab'ın *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus*, Muhammed b. Sa'îd el-Kuşeyrî'nin *Târîhu Rakka*, Abdülcebâr el-Havlânî'nin *Târîhu Dâriyyâ* ve Ebu's-Şeyh el-İsbahânî'nin *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-vâridîne aleyhâ* isimli eserleri tezin ana konusunu oluşturmaları ve bu eserlerin tanıtılmasının amaçlanması sebebiyle en fazla başvurulan kaynaklar olmuştur.

Mehmet Eren'in *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları* isimli eseri, çalışmanın ilk kısmında yer alan ricâl türü eserler hakkında bilgi verilirken başvurulan ana kaynak olmuştur. Yer yer çalışmanın başka yerlerinde de eserden iktibaslarla bulunulması açısından önemli bir kaynak olduğunu ifade etmekte yarar vardır.

Ekrem Ziya Ömerî'nin *Buhûs fî târihi 's-sünneti'l-müşerrife* isimli eserinde şehir tarihlerinin telif edilmesiyle alakalı yer alan kısımdan da çalışmada istifade edilmiştir. Ekrem Ziya Ömerî burada eserlerin telif ediliş gayeleri, faydaları, ilk şehir tarihleri gibi önemli konulara değinmiştir.

Emine Mustafa Hüseyin, yüksek lisans tezi olan *Tevârîhu'l-büldân* isimli çalışmasında konuyu farklı açılardan ele almış ve olabildiğince geniş tutmaya çalışmıştır. Çalışmada şehir tarihi isimli eserlerin telif ediliş nedenleri, faydaları, müelliflerin eserlerinde ricâl ilmini ne derece kullandıkları gibi bilgilere yer vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR TARİHLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, ÖNEMİ VE GENEL
ÖZELLİKLERİ

1. İSNADIN UYGULANMAYA BAŞLAMASI

Sözlükte dayanmak, yaslanmak, itimat etmek anlamlarına gelen ve s-n-d kökünden türeyen isnad, sözü söyleyenine ulaştırmak, bir sözün kaynağını ilk söyleyenine kadar ulaştırmak anlamına gelmektedir. Terim olarak bir hadisi râviler zincirini de zikrederek Hz. Peygamber'e nispet etmek anlamına gelmektedir.¹ Fitne olarak adlandırılan Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar olan dönemde tam anlamıyla bir isnad kullanımı bulunmamaktaydı. Bunun yerine râviler, bazen yemin etme, şahit getirme gibi uygulamalara tabi tutulmaktaydılar. Fitneden sonra ise hadis uyduran insanların ortaya çıkması sonucu muhaddisler, güvenilir olmayan kimselerin rivâyet ettikleri hadisler ile isnadsız rivâyet edilen hadisleri diğerlerinden farklı değerlendirmişlerdir. İbn Sîrîn (ö. 110/728), önceleri isnadın sorulmadığını ancak fitne olayı vukû bulduktan sonra hadis rivâyet eden kişilere, hadisleri kimlerden duyduklarının sorulmaya başlandığı ve rivâyetin kabulü için râviler arasında sünnet ehli ile bidât ehli ayırımına dikkat edildiğini ifade etmektedir.²

Erken dönemlerde, râvilerle ilgili değerlendirmeler mevcut olmakla birlikte, bu değerlendirmelerdeki amacın, hadis uyduran yalancı râvilerin tespit edilip sahih hadislerin ortaya konulması olduğu söylenebilmektedir. Ancak hicri ikinci asrın başlarına doğru artık isnad, hadis metinlerinin ayrılmaz bir parçası olmuş ve bazı âlimler daha çok tenkitçi yönleriyle tanınmaya başlamıştır. İbn Sîrîn 'İsnad dindir. O halde her biriniz dininizi kimden aldığına dikkat etsin.' diyerek isnadın önemine vurgu yapmıştır. İsnadla ilgili değerlendirmeler bulunmasına rağmen yaygın olarak isnad, ilk defa İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/741) tarafından kullanılmıştır.³ Zühri'den sonra isnad, hadisin ayrılmaz bir parçası kabul edilmiş, isnadsız hadisler delil kabul edilmemiş ve itibar görmemiştir.

¹ Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 139; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 34; Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 154-159.

² Müslim, *Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, t.y., I, 12; Râmhürmüzi, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, thk. Muhammed Accac Hatib, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1404, s. 208; Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayid, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996, I, 82.

³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Haydarâbâd: Dâiratü'l-Ma'arif i'l-Osmaniyye, 1952, I, 20; Râmhürmüzi ise isnadı ilk kullanan kişinin Amir eş-Şa'bî olduğunu ifade etmiştir. bkz. Râmhürmüzi, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 208. İbn Asâkir de Zühri'nin isnadı Şam'da ilk kullanan kişi olduğunu ifade etmiştir. bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Muhibbuddin Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amri, Dâru'l-Fikr, 1995, LV, 333.

Nitekim Şube b. Haccâc (ö.160/777), senesinde *ahberanâ*, *haddesenâ* bulunmayan hadislerin değersiz olduğunu söylemiştir.⁴

Bütün bunlarla beraber isnadın en olgun kullanımının hicri ikinci asrın ortalarından sonra yazılan eserlerde yer aldığı söylenebilmektedir. İsnadın en olgun şekliyle bu dönemlerde kullanılması, daha erken dönemlerde isnadın yine sistematik olarak kullanıldığını göstermektedir. İsnad kullanımının teknik olarak yerleşmesinden sonra bir sonraki merhale, râvilerle ilgili inceleme ve değerlendirmeleri eserlerde toplama gereksinimi olmuştur. Hadis eserlerinin yazılmaya başlanmasına paralel olarak ricâl eserleri de hicri ikinci asrın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlamıştır.

2. RİCÂL İLMİ VE İLK RİCÂL ESERLERİ

Ricâl ilmi, isnadı oluşturan râvilerin kimliklerini inceleyen ilim dalıdır. Cerh-ta'dîl ilmi, râvilerin rivâyete ehliyetini ele alırken, ricâl ilmi, kaba tabirle, râvilerin isimleri, nisbeleri, künyeleri, memleketleri gibi daha çok biyografik meselelerle ilgilenmektedir. Ancak ricâl ilmi ile cerh-ta'dîl ilminin kesin olarak birbirinden ayrıldığını söylemek de pek mümkün değildir. Bu iki ilim dalı, amaçları farklı olmasına rağmen genel olarak iç içe durmaktadırlar. Bir cerh-ta'dîl kitabında râvi ile ilgili bilgiler verilmeye başlanmadan önce râvinin kısaca biyografisi ele alınabildiği gibi, bazı ricâl türü eserlerde râvi ile biyografik bilgiler verildikten sonra rivâyete ehliyeti ile alakalı bilgilere de yer verilebilmektedir. Buna dayanarak bu iki ilmin birbiriyle ayrılmaz bir ilişkisi olduğunu söylemek doğru bir ifade olacaktır.

Râvilerin biyografilerinin ve rivâyete ehil olup olmadıklarının incelenmeye başlanmasındaki temel etkenlerden ikisinin uydurma faaliyetlerinin başlaması ve islamın yayılması sonucu hadisin başka bölgelere ulaşması ile hadis rivâyet eden kişilerin sayısının artması olduğu söylenebilir. Muhaddisler, çıkabilecek sorunları düşünerek bunların çözümüne yönelik tedbirler almışlardır. Râvileri çeşitli yönleriyle inceleyen eserler yazmak da bunlardan biri olmuştur. Ensâb, tabaka, büldân, elkâb türündeki eserlerin ana gayesi, hadis rivâyet eden şahısları kayıt altına alıp, mevcut bilgilerden hareketle rivâyet ettikleri hadislerle ilgili değerlendirmelerde bulunmaktır.

⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 517.

3. RİCAL ESERLERİNDE RAVİLERİN TERTİP USÛLLERİ

Erken dönemde telif edilmeye başlanan râvî biyografileri ve cerh-ta'dîl ile ilgili eserler, ihtiyaç duyuldukları şekilde, farklı formatlarda tertip edilmişlerdir. Bunlardan bir kısmı râvîlerin tabakalarını bir kısmı özel bir tabakayı, bazıları da râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarını göz önünde bulundurarak telif edilmiştir. Aşağıda bu durumlara göre telif edilen eserlere yer verilecektir.

3.1. TABAKA ESASLI ESERLER

T-b-k harflerinden türeyen tabaka kelimesi, sözlükte birbirine benzeyen gruplar, bir şeye denk olan gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise yaşları veya yaşadıkları dönem birbirine benzeyen ya da aynı olan kişilerden oluşan kümelere verilen isimdir.⁵ Sahâbeden başlayarak daha sonraki dönemlerde birbirine yakın yaşlardaki râvîlerin teşkil ettiği gruplar esas alınarak yazılan eserlerdir. Her tabakada yer alan râvîler, derece, yıl veya alfabetik sistem esas alınarak sıralanırlar. Tabakât türü ilk eserlerin Heysem b. Adiy (ö. 207/823) ile Vâkidî'nin (ö. 207/823) *Tabakât* isimli eserleri olduğu söylenmişse⁶ de kaynakların verdiği bilgiye göre bu türdeki ilk eserin Muâfa b. İmrân'ın (ö. 185/800) *Kitâbu Tabakâti'l-muhaddisîn* isimli eseri olmalıdır.⁷ Bu eserler günümüze ulaşmamış ancak daha sonra telif edilen eserlerde bu eserlere atıflar yer almıştır. İlk dönemlerde bu türün en meşhur eserleri İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l Kübrâ*'sı, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbu't-tabakâtı* ve Müslim'in (ö. 261/875) *et-Tabakât* isimli eserleridir.

⁵ Yücel, *Hadis Usulü*, s. 117; Mehmet Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul: İSAM, 2012, s. 329; Mehmet Efendioğlu, "Tabakât", *DİA*, XXXIX, 291; Emin Aşıkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *MÜİFD*, 2007/1, sayı 32, s. 5-18; Esad Salim Teyyim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994; Gibb ve Heffening gibi bazı oryantalistler tabakât türünün râvîleri tenkit sebebiyle yazılmadığını, bu tür eserlerin Arapların nesep ilmine verdiği önemden dolayı önemli şahısları kayıt altına alma ve sonraki zamanlarda gelecek nesillere erken dönemdeki şahısların davranışlarını sunmaya bağlamışlardır. (bkz. W. Heffening, "Tabakât", *IA*, XI, 591; Gibb, "Islamic Biographic Literature", *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis-P:M: Holt, London, 1962, s. 54.

⁶ Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 257; İlk tabakât eserinin tam olarak kime ait olduğu hususunda birçok müellif farklı kişileri zikretmişlerdir.

⁷ Efendioğlu, "Tabakât", XXIX, 291-292; Bu eserden önce telif edilmiş bazı tabakât eserlerinden söz edilmektedir. Ancak sözü edilen eserlerin muhtevaları hakkında bilgimiz olmadığından zikredilen eserlerin kesin olarak ilk olduklarını söylemek isabetli görülmemektedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre ilk tabakât türü eser Mu'âfa b. İmrân'a ait olmalıdır.

3.2. SAHÂBE BİYOGRAFİLERİNİ İHTİVA EDEN ESERLER

Eserlerini sadece sahâbeye ayıran veya eserlerinde sahâbeye ayrı bölümler ayıran müellifler oldukça fazladır. Bu eserler, alfabetik, sahâbenin fazileti, kabileler, Müslüman olma yıllarındaki öncelik gibi hususlar esas alınarak telif edilmişlerdir. Ayrıca ricâl türü olmamasına rağmen mu'cem ve müsned türü eserlerde de sahâbe hakkında bilgiler yer almaktadır.⁸ Yine hadis kaynaklarında yer alan “*Fezâliu's-sahâbe*” isimli kitab/bab başlıkları da önemli sahâbe biyografileri olarak zikredilmelidir. Şehir tarihi müellifleri de genel olarak ele aldıkları bölgeye gelen sahâbileri kaydetmişler ve eserlerine de o bölgeye gelen sahâbilerden başlamışlardır. Sahâbe biyografilerine dair müstakil olarak eser telif eden ilk kişi Tirmîzî'dir (ö. 279/892). Onun *Tesmiyetü ashâbi'n-Nebî*'si ilk müstakil eser olarak kabul edilir.⁹ Erken dönemde müstakil birçok eser bulunmakla beraber bu türün en önemlileri Ebû Nu'aym el-Isbahânî'nin (ö. 430/1039) *Ma'rifetü's-sahâbe*'si, İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*'ı, İbnü'l Esîr'in (ö. 606/1210) *Üsdü'l-gâbe*'sidir. İbn Hacer'in (ö. 852/1447) *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe* isimli eseri ise konuyla ilgili telif edilmiş en geniş eser olarak kabul edilmektedir.¹⁰

3.3. CERH-TA'DÎL BİLGİLERİNE YER VEREN ESERLER

Bu eserler hem zayıf hem de sika râvileri ele aldığı gibi sadece sika veya zayıf râvileri de ele alabilmektedir. Sika ve zayıf râvileri birlikte ele alan ilk eserler İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı, Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) *'İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl*'i, Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848)'in *et-Târîh*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Kitâbu'l-ilel*'i ve Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'idir.¹¹ Sadece sika râvileri ele alan eserlerin ilki İclî'nin (ö. 261/875) *Ma'rifetü's-sikât* isimli eseridir.¹² Eser, soru-cevap

⁸ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İstanbul: İFAV, 2015; Ali Yardım, “Ashab Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizi'nin Tesmiyetü Ashabi'n-Nebisi”, *DEÜİFD*, 1985, sayı 2, s. 252-271.

⁹ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 245; Eserde sadece 735 sahâbinin bilgisi yer almakta ve muhtasar bir eser olarak kabul edilmektedir.

¹⁰ Mehmet Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM, İstanbul, 2012, s. 372-381.

¹¹ Eren, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi*, s. 522-542; Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, s. 29-32, İFAV, İstanbul, 2014.

¹² Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, s. 54; Ancak Mehmet Eren sadece sika râvileri içeren ilk eserin Ali b. el-Medîni'nin *es-Sikât ve'l-mütesebbitûn* adlı on cüzlük eserinin olduğunu söylemiştir. bkz. Eren, *Hadis*

şeklinde yazılmıştır. Bir diğer önemli eser de İbn Hibbân'ın telif ettiği *Kitâbu's-sikât*'tır. Sadece zayıf râvileri ihtiva eden eserlerden günümüze ulaşan ilk eser, Buhârî'nin *Kitâbu'd-du'afâi's-sağîr*'idir. Cuzcânî (ö. 259/873), Nesâî (ö. 303/915), Ukaylî (ö. 322/934) gibi müellifler ve onlardan sonra gelen birçok müellifin duafa literatürüne ait eserleri bulunmaktadır.¹³

Yukarda zikredilen eserlerin hicri ikinci asrın sonları ile üçüncü asrın ortalarına kadar telif edildiği ve daha sonraki yıllarda da yaygınlık kazandığı söylenmiştir.¹⁴

3.4. ŞEHİR TARİHLERİ ADI ALTINDA TELİF EDİLEN ESERLER

Bu eserler, bir şehri veya bölgeyi esas almak suretiyle o şehirden olan, orada yaşayan veya orada bir müddet bulunan¹⁵ râvilerin hayatlarını ele almıştır. Bu türde yazılan eserler hicri üçüncü asrın ortalarından sonra telif edilmeye başlanmıştır. Bu türle ilgili bilgiler ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.5. RAVİLERİN KİMLİKLERİYLE İLGİLİ YAZILAN ESERLER

Bu eserlerin yazılış gayeleri de râvilerin artmasıyla birlikte birbirine benzeyen isimlerde râvi isimlerinin, nisbelerinin ve künyelerinin okunuşunda meydana gelebilecek karışıklığın önüne geçmek ve mübhem râvileri kayıt altına almaktır. Mü'telif-muhtelif, müttefik-müfterik, müteşâbih/müştebih ve mübhemât türü eserler bu grubu oluşturmaktadır. Sırasıyla bu türlere ait ilk eserler şunlardır: Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb'in (ö. 245/859) *Muhtelifu'l-kabâil ve mü'telifuhâ*'sı.¹⁶ Ancak bu eser adından da anlaşılacağı üzere kabileleri esas alarak yazılmıştır. Râvilerin isimleri ile alakalı yazılan ilk müstakil mü'telif-muhtelif türü eser Abdülğani b. Sa'îd el-Ezdî'ye (ö. 409/1018) ait

İlmünde Ricâl Bilgisi, s. 586. Eserin günümüze ulaşmadığı göz önünde bulundurulduğunda İclî'nin eseri için günümüze ulaşan ilk eser ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır.

¹³ Duafa literatürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, İstanbul, İFAV 2014.

¹⁴ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *İlmu'r-ricâl neş'etuhu ve tetavvuruhu*, Riyâd: Dâru'l Hicre, 1996, s. 32.

¹⁵ Bazı müellifler bu tanımda yer alan bir müddet kalma yerine oraya uğrama ifadesini kullanmıştır. Nitekim şehir tarihi türünde eser yazan bazı müellifler de kitap başlıklarında uğrayan manasına gelen Arapça 'varidün' ifadesini kullanmışlardır. Bkz. Ebu's-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisin bi Isbahân ve'l-varidîne aleyhe*. Yine bazı muhaddisler bir kişinin bir beldeden sayılması için orada ikamet etmesini şart koşmuşlardır.

¹⁶ thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, t.y.

olan *Kitâbu'l-mu'telif ve'l-muhtelif*'tir.¹⁷ Râvilere yönelik müttelik-müfterik türü eserlerin ilki Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Abdullah el-Herevî'nin (ö. 438/1046) *el-Mu'cem fi müteşâbihî esâmî'l-muhaddisîn* adlı eseridir.¹⁸ Müteşâbih ile alakalı telif edilmiş en kapsamlı eser, Hatib el-Bağdâdî'nin *Telhîsu'l-müteşâbih* isimli eseridir.¹⁹ Son olarak, mübhemât ile alakalı yazılmış ilk eser Abdülğani b. Sa'îd el-Ezdî'nin *Kitabu'l-ğavâmir ve'l-mübhemât* isimli eseridir.²⁰

3.6. BELİRLİ ESERLERİN RÂVİLERİYLE İLGİLİ ESERLER

Bu eserler hicrî beşinci asırdan sonra yaygınlık kazanmaya başladığı söylenmişse de²¹ hicri üçüncü asırda İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvattaında* yer alan râvilere yönelik Yahyâ b. İbrahim b. Müzeyyen el-Kurtubî'nin (ö. 259/872) *Tesmiyetü'r-ricâli'l-mezkûrine fi'l-Muvatta* isimli eseri bu türün ilk eseri olarak kabul edilebilir. Bu türde birçok eser telif edildiği için ilk eseri vermek yeterli olacaktır.²² Ayrıca hicrî beşinci asra kadar da bu türde birçok kitap telif edilmiştir.²³

3.7. ELKÂB, ENSÂB VE KÜNYELERLE İLGİLİ ESERLER

Muhaddislerin lakapları ile alakalı ilk kitap telif eden şahsın Ali b. el-Medîni olduğu ifade edilmiştir.²⁴ Künyelerle alakalı ilk eserler ise Yahyâ b. Ma'în ve Ali b. el-Medîni'ye aittir.²⁵ Ensâb kitaplarının doğrudan veya dolaylı olarak şehir tarihleri ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Esasında nisbe bilgisi bir şahsın müntesip olduğu kabile, belde ile yani soy ile alakalı olmakla birlikte, şahısların ikamet ettikleri yerler, meslekler veya şahıslarda bulunan özellikler de ensâb türü eserlerin incelediği konular

¹⁷ Eser günümüze ulaşmamıştır. bkz. Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 197-199.

¹⁸ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 233.

¹⁹ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 248.

²⁰ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 261.

²¹ Zehrâni, *İlmü'r-ricâl neş'etuhu ve tetavvuruhu*, s. 31-32.

²² Geniş bilgi için bkz. Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 463-507.

²³ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 464 vd.

²⁴ Hakim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Mektebetü'l-Ma'arif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2010, s. 274; Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 150.

²⁵ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 126.

arasında yer almaktadır. Burada yer alan ikamet ettikleri yerlere nisbet edilerek anılmaları şehir tarihleri ile alakalı olan kısım olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhaddislerin yaşadıkları yerlerden başka yerlere göçüp oraya yerleşmeleri sonucu onlar, yaşadıkları yerlere nisbet edilmişlerdir. Muhaddislerin başka şehirlerde ikamet etmeleri sonucu oraya nisbet edilerek anılmaları, sadece nisbelere bakarak o şahsın o beldede doğduğunu söylemeyi de zaman zaman güçleştirmektedir. Kısacası ensâb ve şehir tarihi türü eserlerin birbirlerini kaynak olarak kullanmış olabildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Ensâb türünde mütekaddimûn döneminde birçok eser telif edilmiştir.

4. ŞEHİR TARİHİ ESERLERİNİN YAZILMAYA BAŞLANMASI

Filan beldenin, şehrin veya bölgenin tarihi başlıklı ilk eserler hicri üçüncü asrın başlarında yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde yazılan eserler daha çok tarihi veya coğrafik özellikler taşıyan eserlerdir. Ezrakî (ö. 250/864), İbn Şebbe (ö. 262/876), Fâkihî (ö. 278/892), erken dönemde *Târîhu X* isimli eserler telif etmiş, ancak bu eserler coğrafi veya tarihi eserler olmaktan öteye geçememişlerdir. Bu eserleri muhaddislerin eserleriyle ortak kılan tek özellik, eserlerde zikredilen bilgilerin isnadla sunulmasıdır. Eserlerde bilgiler her ne kadar isnadla nakledilmiş olsa da isnadda yer alan râvilerden veya incelediği şehirlerdeki alimlerden söz etmemektedir. Sehâvî, *el-İ'lân* isimli eserinde bu eserleri de şehir tarihleri arasında zikretmiş ancak bu listenin coğrafî, tarihi ve ricâl türü eserlerden oluşan genel bir liste olduğunu belirtmek gerekmektedir.²⁶

Şehir tarihi türündeki eserlerin, hicri 3. asrın ortalarında yazılmaya başladığı yukarıda belirtilmişti. Ancak, bu asırdan günümüze ulaşan eser sayısı yok denecek kadar azdır. İbn Sa'd, Yahyâ b. Ma'în, Müslim, İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Mâce (ö. 273/886) gibi meşhur münekkitlerin eserlerinde yer alan râvileri sınıflandırmada şehirleri esas almaları, eserlerin gereken önemi görmediklerine dair görüşleri çürütmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda şehir tarihlerinin yazıldıkları dönemde bilinen ve hatta önemli bir tür olduklarını söylemek mümkündür. Eserlerin kendilerinden sonra gelen müellifleri etkiledikleri, sonraki asırlarda yazılan eserlerde bariz bir şekilde ortaya

²⁶ Bu liste için bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 231-276. Sehâvî, eserinde islam beldelerinden birçok şehir zikretmiş ve akabinde bu şehirlerle ilgili telif edilmiş şehir tarihi türündeki eserleri sıralamıştır. Ancak listede yer alan eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamış ve yukarıda da belirtildiği gibi eserler, ricâl, tarih ve coğrafya türündeki eserlerdir.

çıkılmaktadır. Örneğin, İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*'ta, kendisinden önce yazılmış şehir tarihlerinden bolca alıntılar yapmaktadır.²⁷ Yine Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd* isimli eseri için aynı yola başvurmuştur.²⁸ İsfahanlı veya İsfahan'a uğrayan bazı râvilerin, sadece Ebu's-Şeyh el-Ensârî'nin *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi İsbahân* isimli eserinde yer alması, onun eserini daha sonra yazılan eserler için, İsfahanlı râvilerle ilgili önemli bir kaynak konumuna getirmektedir. Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Ahbâru İsbahân* isimli eserini yazdığında Ebu's-Şeyh el-Ensârî'nin eserini ana kaynak olarak kullanmıştır.²⁹ Bahşel'in *Târîhu Vâsıt* isimli eseri Vâsıt ile ilgili yazılan en eski kaynak olması hasebiyle kendisinden alıntılar yapılan bir başka eser olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Dârakutnî, Zehebî, Mızzî gibi alimler, Bahşel'in *Târîhu Vâsıt* isimli eserinden alıntılar yapmaktadırlar.³⁰

Bunun yanında, içeriği hakkında bilgi sahibi olunan eserler incelendiğinde, müelliflerin eserlerinde daha çok râvilerin hangi şehirlerde buldukları, kimlerden hadis aldıkları, kimlere rivâyet ettikleri zikredilmiş ve misal olarak bir rivâyetleri verilmiştir. Genel olarak râvilerin hayatlarına ve rivâyete ehil olup olmadıklarına dair bilgilere çok az yer verilmiştir. Buna dayanarak ilk olarak yazılmaya başlanan eserlerin amacının, râvilerin rivâyete ehil olup olmadıklarını incelemekten ziyade onların hangi şehirlerde bulduklarının kaydının tutulmak istendiğini söylemek mümkündür. İlk yıllarda yazılan eserler daha sonraki asırlarda yazılan eserlere kaynaklık etmiş ve burada yer alan râvilerle ilgili daha ayrıntılı bilgilere bu yıllarda yazılan eserlerde yer verilmiştir.

Ayrıca yerel tarihler içerisinde ilk yazılan eserlerin ricâl türünde olmayıp, bölge ve şehir hakkında bilgi veren eserler olduğunu söylemek gerekmektedir. Bir bölge veya şehirle alakalı eserlerin erken dönemlerde var olduğu, daha sonraki dönemlerde ricâl

²⁷ Tallâl b. Su'ûd ed-Da'cânî, *Mevâridü İbn Asâkir*, Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 2004, I, s. 175-223.

²⁸ Ekrem Ziya Ömerî, *Mevâridü Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, Riyad: Dâru Taybe, 1985, 259-305; Ömerî, eserinde Hatîb el-Bağdâdî'nin müracaat ettiği şehir tarihi ile alakalı eserleri be bu eserlerin Târîhu Bağdâd'ta yer alan isnadlarını vermiştir.

²⁹ Ebu's-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, nâşirin girişi, I, 112-114.

³⁰ Dârakutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986, II, 199, 226; III, 1022; IV, 1391, 1697; V, 1816, 1933, 2091; Mızzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, IV, 335; IX, 209, 359; X, 226, XIV, 469; XVI 414; XXIV, 295; Muhammed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, XII, 118; XIII, 317, XIV, 553.

türünde telif edilmeye başlanan eserlerle bu eserlerin metodları birleştirilerek yazılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Ezrakî ve Fâkihî'nin eserleri salt o bölgenin tarihi ile alakalı bilgi veren eserlerdir. Kendilerinden sonra gelen ve bir ricâl türü olarak şehir tarihleri telif eden müelliflerin eserlerine bakıldığında telif tarzının benzer olduğu göze çarpacaktır. Örneğin her iki türde de müellifler eserlerinin başlangıçlarında o şehir veya bölgenin coğrafik özellikleri, kısa tarihî bilgiler ile fethedilmesi gibi bilgilere yer vermektedirler. Yine her iki telif tarzında da bilgiler isnadlarla aktarılmaktadır. Ancak, ricâl türü olan şehir tarihlerinde isnadlı bilgilere yer verilmesindeki amacın, ele alınan râvilerin hoca-talebe ilişkilerini ortaya çıkarmak iken tarih türü olan şehir tarihlerinde ise muhtemelen bilgileri en eski kaynağa kadar isnadlarla taşımak olduğunu söylemek mümkündür. Yine eserlerin yazıldığı dönemlerde isnad, bilgilerin kaynağının tespiti için yaygın olarak kullanılmaktaydı. Tarih türü olarak ele alınan eserler tertip olarak ricâl türündeki eserleri etkilemiş, ricâl türü ve hatta hadis rivâyetlerinin isnadlarla nakledilmesi de tarih türü eserleri etkilediği söylenebilir.

Her ne kadar Ezrakî, Fâkihî, İbn Şebbe gibi müelliflerin eserleri ricâl ilmi ile doğrudan alakalı değilse de eserlerde yer alan bilgilerin isnadla nakledilmiş olmaları yine râviler arasındaki irtibatın görülmesini sağlaması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, hadisçilerin isnadı kullanım şekilleri ile tarihçilerin isnadı kullanım şekilleri birbirinden farklıdır. Muhaddisler isnadla nakledilen bilgilerin mümkün merteye değişmeden bize ulaşmasını sağlamakta, diğer bir deyişle isnadla yer alan râvilerin rivâyet ehliyetlerine bakarak hadisin sıhhati hakkında bir kanaat sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır. Ancak tarihçilerde amaç daha çok olayı aktarmak olduğundan onlar, isnadlara önem vermemişler ve farklı tariklerden gelen aynı olayla ilgili farklı haberleri bize sunmak suretiyle “yeniden bir metin inşası” yoluna gitmişlerdir.³¹ Onlar, yer yer aynı konuyla ilgili farklı rivâyetleri birbirlerine eklemek suretiyle olayları bize sunmuşlardır. İbn İshâk (ö. 151/768) ve Vâkidî isnad konusunda mütesâhil olmaları sebebiyle hadis münekkitleri tarafından eleştirilmişlerdir.

³¹ Bu konu ile alakalı bir çalışma için bkz. Ali Çelik, “Tarih Yazıcılığında İsnadın kullanılışı ya da Rivâyetçi Metod”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cild III, sayı 2, 5-21; Ahmet Yücel, “Hadis İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi”, *İslami İlimlerde Metodoloji IV: Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 265-268.

4.1. ESERLERİN ÖNEMİ

Şehirler esas alınarak tertip edilen eserlerin en belirgin özelliklerinden biri kullanımının kolay olmasıdır. Nereli olduğu veya nereye seyahat ettiği bilinen bir râvinin hoca veya talebeleri öğrenilmek istendiğinde rahatlıkla bu bilgiler elde edilebilecektir. Şehir tarihleri haricinde bazı eserler de râvileri sıralarken, şehirlere göre sıralamayı esas almışlardır. İbn Sa‘d, Halîfe b. Hayyât ve Müslim telif ettikleri tabakât kitaplarında, İbn Ebî Hayseme (ö. 279/892) *et-Târîhu ‘l-kebîr*’inde İbn Hibbân *Meşâhiru ‘ulemâi’l-emsâr*’ında yer alan râvileri şehirlere göre tasnif etmişlerdir.³² Burdan yola çıkarak şehirler esas alınarak râvilerin sıralanışının o dönemde bilinen ve meşhur bir kullanım olduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha sonraki dönemlerde özellikle hicri beşinci asırda râvilerin memleketlerini esas alan tertip şekli yerini alfabetik sisteme göre telif edilen eserlere bırakmıştır. Alfabetik sisteme göre telif edilen eserlerin kullanımı şehirler esas alınarak telif edilen eserlere nazaran daha kolaydır. Çünkü o dönemlerde telif edilen eserlerde fihrist bulunmamaktaydı. Şehir tarihlerinde yer alan bir râvi ile ilgili bilgiye ulaşmak için râvi ile alakalı bilgi sahibi olmak gerekiyordu.³³

Eserlerin müelliflerinin genellikle kendi şehirleri veya bölgeleri ile alakalı eserler telif etmeleri, yani eserlerin bölgeyi iyi bilen kişiler tarafından yazılmaları onlara ayrı bir önem atfetmektedir. Cerh-ta‘dilde teâruzun giderilmesinde tercih kaidelerinden olan Hammâd b. Zeyd’in (ö. 179/795) ‘Bir râvinin hemşerisi onu en iyi bilendir.’ şeklindeki ifadesi bunu desteklemektedir. Müelliflerin o beldelerden olması hem kendi muasırlarına yetişmeleri hem de yetişemedikleri kişilerin öğrencilerinden istifade etmelerini ve bir başkasından daha fazla ve daha güvenilir bilgilere ulaşmalarını sağlamaktadır.³⁴ Ancak Hatîb el-Bağdâdî bunun yanında Hammâd b. Zeyd’ten rivâyetle şunu nakletmiştir: ‘Bir şahıs gelir ve bize bir adam hakkında birşeyler söyler ondan rivâyetlerde bulunur ve onu överdi. Biz o adamın yaşadığı bölgedeki insanlara onun hakkında sorduğumuzda, oradaki insanlar bize o adam hakkında farklı şeyler söylerlerdi.’ Hatîb el-Bağdâdî, bunun nedeni

³² Halife b. Hayyat, *Kitâbu ‘t-tabakât*, nâşirin girişi, s. 51. Ekrem Ziya Ömerî burada, râvilerin şehirler esas alınarak tanzim edildiği günümüze ulaşan en eski eserlerin bunlar olduğunu da ifade etmektedir.; Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 419.

³³ Ömerî, *Buhûs fî târihi ‘s-sünneti ‘l-müşerrife*, Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1984, s. 268.

³⁴ Ömerî, *Mevâridü Hatîb*, s. 259.

olarak, o bölgede yaşayan insanların bir şahıs hakkında daha fazla bilgileri olduğunu söylemiştir.³⁵

Şehir tarihlerinin en önemli özelliklerinden birisi, bazı şahıslarla ilgili bilgi veren tek veya en eski kaynak olmalarıdır. Nitekim *Tabakâtu Isbahân* muhakkiki, başka eserlerde yer almayan birçok râvinin tercemesinin eserde yer aldığını ifade etmektedir.³⁶ Aynı şekilde *Târîhu Cürcân*'da 9 râvinin sadece bu eserde yer aldığı ifade edilmiştir.³⁷ Kendilerinden sonra gelen müelliflerin bu eserlerden iktibasta bulunmaları bu eserlerin o zamana kadar ulaşan önemli kaynaklar olduklarını teyit etmektedir.

Şehir tarihlerinde râviler hakkında bilgi verildikten sonra çoğunlukla rivâyet ettiği bir hadis de zikredilirdi. Râvilerin başka kaynaklarda geçmeyebileceği yukarıda ifade edilmişti. Bundan dolayı zikredilen rivâyetlerin de garib rivâyetler olabileceği ve sadece o eserlerde yer alabilecekleri de muhtemeldir.³⁸ Nitekim Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu Isbahân*'da *garîb* rivâyetleri zikretmeye öncelik verdiğini ifade etmiştir. İlerde eser tanıtılınca bu durum daha ayrıntılı ele alınacaktır.

4.2. ESERLERİN TELİF SEBEPLERİ

Şehir tarihlerinin hicri üçüncü asırda yazılmaya başlanmasının sebeplerinden biri olarak İslam coğrafyasının genişlemesi sonucu müelliflerin ömürlerini kendi şehirlerinde geçiren veya oraya gelen râvileri kayda geçirmek istemeleri zikredilebilir. Bununla hem râviler arasındaki ilim alışverişini ortaya koymak hem de diğer şehir ve bölgeleri kendilerinininki ile ilmi bakımdan kıyaslamak istemiş olmaları ihtimal dahilindedir. Ancak bu sebeplerden ayrı olarak onların asıl amacının hadis ilmine hizmet ve Allah rızası olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.³⁹ Nitekim *Tabakâtü'l-Hemedâniyyîn* müellifi Sâlih b. Ahmed et-Temîmî (ö. 384/994), her hadis talebesinin kendi bölgesindeki âlimleri

³⁵ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Al-i Bahbah ed-Dimyâtî, y.y., Dâru'l-Hudâ, 2003, I, 333; Hatib el-Bağdâdî, Hammâd b. Zeyd'in bu sözünü cerh ve ta'dilin tearuz ettiği durumlarda zikretmiştir.

³⁶ Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu Isbahân*, nâşirin girişi, I, 111.

³⁷ Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf es-Sehmî, *Târîhu Cürcân*, thk. Muhammed Abdülmü'id Hân, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, muhakkikin önsözü s. 28.

³⁸ Kasım el-Ömerî, *Dirâsât fî menheci'n-nakd*, s. 209; Müellif bu iddiasını ortaya atmakla birlikte eserinde bu duruma herhangi bir örnek vermemektedir.

³⁹ Ekrem Ziya Ömerî de *Buhûs* isimli eserinde müelliflerin bu eserlerle övünmek istediklerini, ancak asıl niyetlerinin Allah rızası olduğunu ifade etmektedir. bkz. *Buhûs*, s. 197.

öğrenmesini bir öncelik olarak zikretmiştir.⁴⁰ Müelliflerin eserlerinde *kezzâb, vaddâ'*, zayıf râvilerin yer alması eserlerin, o bölgeye gelen râvilerle övünme amacıyla yazılmadığına delil teşkil etmektedir.

Rıhle sonucu âlimlerin çeşitli bölgelere seyahat etmesi, bazılarının seyahat ettikleri şehirleri vatan edinmeleri, âlimler arasındaki kaynaşmanın artması da şehir tarihlerinin telif sebeplerinden biri olarak sayılabilir. Nevevî (ö. 676/1277), İslâm'dan önce Arapların kabilelerine nispet edildiklerini, İslâm'dan sonra fetihlerin çoğalıp İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi ile birlikte şehirlerde yaşayanların sayıca artmasının, râvilerin buldukları bölgelere göre nisbeler almaya başladıklarını belirtmektedir. Ayrıca şehirlere göre nisbeler almanın Acemlerde yer alan bir uygulama olduğunu da ifade etmektedir.⁴¹ Buradan hareketle râvilerin buldukları şehir ve bölgelere göre nisbeler almaları, onların Acemlerden etkilendiklerini göstermektedir. Başka şehirlerden gelen şahısların kayıt altına alınması, bölgeler arasındaki ilmi alışverişi ve rihle yaparken izlenen yolları ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Şehir tarihlerinin önemli özelliklerinden bir diğeri, o şehirde yaşayan veya oraya uğrayan şahısların nasıl bir ilmî ortamdan geldiklerini ve uğradıkları şehirlerdeki ilmî ortamı göstermesidir. Bu özelliğinden dolayı bu eserlere ayrı bir önem verilmiş ve bazı eserler, ders halkalarında, ders kitabı olarak okutulmuştur. Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd* isimli eserini ders halkalarında okutmaktaydı.⁴² Abdurrahman b. Muhammed el-Kazzâz (ö. ?), Hatib el-Bağdâdî'den eserin iki bölümü (cüz) hariç *Târîhu Bağdâd*'in tamamını dinlediğini ifade etmiştir.⁴³

Yine şehir tarihlerinin öneminden dolayı bazı ilim talebeleri bir eseri öğrenmek için başka şehirlere rihleler düzenlemiş ve eserleri ilim halklarında dinlemişlerdir. Ebu'l Fadl b. el-Felekî el-Hemedâni (ö. ?), Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Târîhu Nîsâbûr*'unu dinlemek için, Nişabur'a rihle düzenlemiştir.⁴⁴

⁴⁰ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 6.

⁴¹ Nevevî, *İrşadu tullâbi'l-hakâik*, thk. Abdulbârî Fethullah es-Selefi, Medine: Mektebetü'l-Eymân, 1987, II, 804-805.

⁴² Ömerî, *Buhûs*, s. 265.

⁴³ Ömerî, *Buhûs*, s. 265; Abdurrahman b. Muhammed, annesinin vefat etmesinden dolayı sözü edilen iki bölümü dinleyememiş. Hatib el-Bağdâdî'nin de 'Kaçırılan ders tekrar edilmez' anlayışı sebebiyle o dersleri bir daha ondan dinleyememiştir.

⁴⁴ Ömerî, *Buhûs*, s. 265.

Şehir tarihleri, isimleri benzer olan râvileri birbirinden ayırt etmemize de yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde bir râvinin hocalarının veya talebelerinin isimleri de benzeştiğinde râvilerin buldukları şehirlere bakarak, râvilerin kimlikleri hakkında net bilgiler elde edilmesi mümkün olmaktadır.⁴⁵

Şehir tarihleri aracılığıyla râviler arasındaki ilişki ortaya çıkacaktır. Şayet râviler birbirleriyle aynı şehirde bulunmadan, hacda karşılaşmadan ve icâzet olmadan birbirlerinden rivâyette bulunmuşlarsa isnadda yer alan *irsâl*, *inkita'*, *i'dâl*, *tedlîs* gibi durumlar ortaya çıkacaktır. Buna örnek olarak da şu durum zikredilmiştir: Bazı muhaddisler, beldelerinin farklı olması sebebiyle, Yûnus b. Muhammed el-Müeddib'in (ö. 207/822) Leys b. Sa'd'dan (ö. 175/791) hadis işitip işitmediğine dair işkale düştüklerini daha sonra hac esnasında veya Leys b. Sa'd'ın Bağdâd'a geldiğinde ondan işitmiş olabileceğini belirtmişlerdir.⁴⁶

Şehir tarihleri olarak adlandırılan bu eserler, bir şehir veya bölge hakkında coğrafi, ilmî, kültürel bilgiler sunmaktadır. Eserlerin şehir tarihi olarak isimlendirilme sebebi olarak şunu söylemek mümkündür. Müellifler, o bölgeden olan veya ilim öğrenme veya öğretme amacıyla seyahat etmiş âlimler hakkında bilgi vermişlerdir. Buna bakarak müelliflerin bu eserlerle bir nevi o bölgenin ilmî tarihini verdikleri söylenebilir. Ayrıca erken dönemlerde râvilerle ilgili bilgileri ihtiva eden eserlerin büyük çoğunluğunun tarih ismiyle anılması ve bu eserlerin de sadece belirli bölgelere mahsus râvileri ele almalarının da bölgenin bir nevi 'râvi tarihini' ihtiva etmesi isimlendirmede etkili olabilmiş gibi görünmektedir. Ayrıca Sehâvî (ö. 902/1497), tarih ilminin ihtiva ettiği hususları sıralarken râvilerin ilmî seyahatlerinin de bu hususlardan biri olduğunu zikretmiştir.⁴⁷ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, erken dönemde yazılmış şehir tarihlerindeki amacın, râvinin rivâyete ehliyetinin olup olmasını ele almaktan ziyade o şehirde ikamet eden veya o şehre gelen râvileri tespit etmek olduğunu söylemek mümkündür. Günümüze ulaşan ilk şehir tarihi eseri olarak kabul edilen Bahşel'in (ö. 292/905) *Târîhu Vâsıt*'ında

⁴⁵ Muhammed Mahmud Ahmed Bekkâr, *Bulûğu'l-âmâl min mustalahi'l-hadîs ve'r-ricâl*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2011, s. 691.

⁴⁶ Sehâvî, *Fethul-muğîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, Kâhire: Mektebetü's-Sünne, t.y., IV, 399-400; ayrıca bkz. Bekkâr, *Bulûğu'l-âmâl*, s. 691.

⁴⁷ Sehâvî, *el-İ'lân*, s. 18; Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları* isimli eserinde muhaddislerin biyografilerini ihtiva eden eserlere tarih isminin verilmesini bu açıklamaya dayandırmaktadır. bkz. Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 26.

bunu görmek mümkündür. Bahşel, eserinde fazla ricâl değerlendirmeleri yapmamış, genel olarak sadece Vâsıtlı olan ve oraya gelen âlimleri ele almakla yetinmiş, bir nevi tespit çalışması yapmıştır.

Bir râvinin o şehirden sayılması için gerekli şartlar konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Hibbân, bir şahsın o şehirden sayılmasının, o kişinin, o bölgeyi kendisine vatan edinmesi ile gerçekleşeceğini, bunun da orada ev veya arazi alımıyla olabileceğini söylemiştir.⁴⁸ Nevevî, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Târîhu Nîsâbûr*'da, Abdullah b. Mübârek'ten (ö. 181/797) naklederek, bir kişinin bir yerde dört yıl ikame etmesinin orali sayılması için yeterli olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Bulkînî (ö. 805/1403) ise bu iddianın aslı olmadığını ve delil olamayacağını ifade etmiştir.⁵⁰ Şehir tarihi müelliflerinin eserlerinde ele aldıkları râvilerin nerede kaç yıl kaldıklarını nadiren ifade etmeleri bu görüşlerden hangisinin kesin olarak doğru olduğunu söylemeyi güç kılmaktadır. Ancak bazı müelliflerin eserlerinin isimlerinde '*vâridîn*' ifadesini kullanmaları onların daha çok oraya uğramış olmalarını esas aldıkları izlenimi oluşturmaktadır. Bununla birlikte Hâkim en-Nîsâbûrî de bir râvinin bir yerde uzun süre kalması sebebiyle oraya nisbet edileceğini söylemiştir.⁵¹

Hadis alimleri zaman zaman bazı râvileri tenkit ederken 'Filan kişi güvenilirdir, ancak filan beldeden yaptığı rivâyetler kabul edilmez' gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Nitekim İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) için 'Basra'da yaptığı rivâyetlerde *ıtırâb* vardır, Yemen'de yaptığı rivâyetler ise '*ceyyid*'tir.'⁵² Yine Yahyâ b. Ma'în, İsmâil b. Ayyâş'ın (ö. 181/797) Şamlılardan rivâyetinde sika olduğunu ancak Hicazlılardan rivâyetinde kitabını kaybettiği için onlardan yaptıkları rivâyetleri karıştırdığını belirtmiştir.⁵³ Şehir tarihlerinde, râvilerden

⁴⁸ İbn Hibbân, *Meşâhiru 'ulemâi'l-emsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, s. 47.

⁴⁹ Nevevî, *İrşâd*, II, 806; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., s. 14.

⁵⁰ Bulkînî, *Mehâsinu'l-istilah*, thk. Aîşe Abdurrahman, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1989, s. 673.

⁵¹ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs*, s. 576.

⁵² İhsanullah b. Emanullah, *Târîhu Belh ve'l-varidîne aleyhe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014, s. 9.

⁵³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidal*, Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1963, I, 242.

gittikleri şehirlerde kimlerden hadis rivâyet ettikleri veya kimlere hadis naklettiklerini bulmak mümkün olduğundan bu gibi durumlarda bu kaynaklara başvurulabilmektedir.

Eserlerin telif amaçlarından birinin de bölgenin diğer bölgelerden daha üstün olduğunun ortaya konulması olduğu söylenebilecektir. Nitekim müelliflerin eserlerinde uydurma olsa bile şehirlerini övücü ifadeleri hadis olarak sunmaları bu kanaate ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Hadis ilmi ile ilgilenen bir kimsenin hangi hadisin uydurma olduğunu bilmediğini söylemek oldukça güçtür.

Bir başka sebep olarak da bölgelerin ilmi konumunun ortaya konulmasının amaçlandığı ifade edilebilir. Müelliflerin eserlerine bakıldığında önemli râvilere daha fazla yer ayırdıkları görülecektir. İlmi açıdan önemli ve meşhur şahsiyetlerin onların beldelerine uğraması onlar için bir övünç kaynağı olabilecektir. Aynı şekilde kendi bölgelerine gelen kişilerin çokluğu da oranın önemini ortaya koymak için bir gerekçe olabilecektir.

4.3. SONRAKİ ESERLERE KAYNAK OLMALARI

Eserler, genel olarak yazıldıkları bölgeler hakkındaki ilk kaynaklar olması hasebiyle önem arz etmektedirler. İlk kaynak olmaları, onları, kendilerinden sonra yazılan eserlere kaynak olmalarını sağlamıştır. Ayrıca müelliflerin sadece kendi eserlerinde yer alan râvilere yer vermeleri de sonradan telif edilen eserlerin, bu râvileri onlardan almalarını sağlamıştır. Bunun yanında, ilerde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, Ebu’ş-Şeyh el-Ensârî’nin eserinde *garîb* rivâyetlere yer vermesi, başka müelliflerin bu rivâyetleri onun eserinden almış olmalarını da mümkün kılmıştır denilebilir.

Başka eserlerde kaynak olarak kullanılmalarına örnek vermek gerekirse, Tallâl b. Su’ûd ed-Da’cânî, İbn Asâkir’in eserinde istifade ettiği kaynakları tespit ettiği çalışmasında, İbn Asâkir’in Abdülcebbar el-Havlânî’den 119 rivâyet iktibas ettiğini ifade etmektedir.⁵⁴ Ebû Nu’aym el-İsbahânî, *Ahbâru İsbahân* isimli eserini yazdığında Ebu’ş-Şeyh el-Ensârî’nin eserini ana kaynak olarak kullanmıştır.⁵⁵ Bahşel’in *Târîhu Vâsıt* isimli eseri Vâsıt ile ilgili yazılan en eski kaynak olması hasebiyle kendisinden alıntılar yapılan bir başka eser olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Dârakutnî, Zehebî, Mızzî gibi alimler,

⁵⁴ Tallâl b. Su’ûd ed-Da’cânî, *Mevâridü İbn Asâkir*, s. 193.

⁵⁵ Ebu’ş-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu l-muhaddisîn*, nâşirin girişi, I, 112-114.

Bahşel'in *Târîhu Vâsıt* isimli eserinden alıntılar yapmaktadırlar.⁵⁶ Hafîb el-Bağdâdî, kayıp olan eserler içerisinde yer alan Salih b. Ahmed et-Temîmî'nin (ö. 374/984) *Tabakâtü'l-Hemezâniyyîn* isimli eserinden 67 yerden iktibaslarda bulunmuştur.⁵⁷ Bir örnek vermek gerekirse Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* isimli eserinde Muhammed b. Ebân es-Sülemî'nin (ö. 309/921) vfat tarihini verirken 'Bahşel, 309 yılında vefat etti demiştir.' Şeklinde bir ifade kullanarak *Târîhu Vâsıt*'â gönderme yapmıştır.⁵⁸ Bir başka eserde, İbn Hacer, *el-İsâbe*'sinde Nâfi' el-Habeşî ile ilgili bilgi verirken onun bir rivâyetini *Târîhu Vâsıt*'tan aldığını ifade etmiştir.⁵⁹ İbn Hacer, bir başka yerde de Ebu's-Şeyh el-İsbahânî'nin eserinden alıntı yapmakta ve bir râvi ile alakalı bilgi sunmaktadır. İbn Hacer, Ebu's-Şeyh'in, Selman-ı Fârisî'nin kaç yıl yaşadığına dair ifadelerini *Tabakâtu'l-muhaddisîn* isimli eserinde zikrettiğini de ifade etmiştir.⁶⁰ Bu kabilden örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak konunun fazla uzamaması adına bu kadar örnek ile iktifa etmenin yeterli olduğu düşünülmektedir.

5. ŞEHİR TARİHLERİNDE MUHTEVA

Bu başlık altında ele alınacak eserlerin mukaddimeleri, biyografileri ele alış şekilleri ve râvileri sıralamada hangi sistemi tercih ettikleri, şehir tarihlerinde nisbelerin nasıl kullanıldığı ve ricâl tenkidinin ne derece eserlerde yer aldığı ve son olarak da eserlerin kendilerinden sonraki eserlerde kaynak olup olmadıkları hakkında bilgi sunulacaktır.

5.1. MUKADDİMELER

Eserler genel olarak mukaddimelerle başlamaktadır. Yukarıda telif sebepleri arasında bir müellifin kendi şehrini övmek istemesi ve diğer şehirlerden daha üstü olduğunu ortaya koymak istemesi gibi sebepler zikredilmişti. Nitekim bazı müellifler, eserlerin

⁵⁶ Dârakutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986, II, 199, 226; III, 1022; IV, 1391, 1697; V, 1816, 1933, 2091; Mızzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, IV, 335; IX, 209, 359; X, 226, XIV, 469; XVI 414; XXIV, 295; Muhammed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, XII, 118; XIII, 317, XIV, 553.

⁵⁷ Ömerî, *Mevâridü Hatîb*, s. 267.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 118.

⁵⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, VI, 326.

⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 119.

mukaddimelerinde şehirleri ile alakalı abartıya kaçacak derecede övücü ifadeler kullanmış, hatta uydurma rivâyetlere dahi yer vermişlerdir. Örneğin Râfi'î (ö. 623/1226), daha sonraki asırlarda telif ettiği *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn* isimli eserinde, İbn Mâce'nin (ö. 273/886) Kazvin'in fazileti ile alakalı zikrettiği bir rivâyeti delil olarak kullanmıştır.⁶¹ Bu rivâyeti zikrederken Râfi'î, İbn Mâce'nin onu eserinde zikretmesi ve İbn Mâce'nin eserinin güvenilir kabul edilmesini delil olarak göstermiş, bir bakıma bu hadisle amel edilebileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Ancak Şube b. Haccâc, İbn Hibbân ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) gibi alimler bu hadisin uydurma olduğunu ifade etmişlerdir.⁶²

Müellifler mukaddimelerde genel olarak bölgenin coğrafi özellikleri ve fethedilmesi hakkında bilgi vermişlerdir. Bulduğu bölge, bağlı olduğu şehir, kasaba gibi idari yapısı ve bölgenin büyüklüğü hakkındaki bilgiler, coğrafi özellikleri hakkındaki temel bilgiler arasında yer alır. Aynı zamanda bölgede yer alan önemli yapılar hakkında da bilgi verilmiştir.⁶³ Mukaddimelerde yer alan bilgiler vasıtasıyla şehirlerin sosyo-politik ve kültürel durumları, fethedilişlerinden sonraki zaman diliminde ilmi açıdan kaydettikleri aşamalar gibi bazı hususlar hakkında fikirler edinilmesini kolaylaştırmaktadır.⁶⁴

Şehir tarihlerinde insanların eğitim durumu ile alakalı bilgilere rastlamak da mümkündür. Nitekim Bahşel, eserinde Irak ehlinin en fasih konuşanlarının Vâsıtlılar olduğunu ifade etmiştir. Yine 'Haccâc, Sevâdlı hiç kimsenin Vâsıt'ta konaklamasına veya Sevâdlı hiç kimsenin Vâsıt'ta gecelemesine izin vermezdi. Akşam olduğunda onları şehirden çıkarttırır ve sabah olduğunda tekrar gelirlerdi.' demektedir.⁶⁵ Anlaşıldığı kadarıyla bundan amacın Vâsıtlıların dilllerinin başkalarının tesiri altında kalıp bozulmasını engellemek olduğu söylenebilir. Ebu's-Şeyh el-Ensârî de eserinde

⁶¹ İbn Mâce, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1998, IV, 324-325; Râfi'î, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, thk. Azîzullah el-Utâridî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, I, 6-7.

⁶² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1968 II, 55-56.

⁶³ Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârihu'l-büldân: el-Menhecü ve'l-muhtevâ ve eseruhâ fî'r-rivâyeti ve 'ilmi'r-ruvât*, basılmamış yüksek lisans tezi, Câmîatü Yermûk, 2014, s. 42-43.

⁶⁴ Eren, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi*, s. 429.

⁶⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 41-42; Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârihu'l-büldân*, s. 44-45.

memleketindeki en akıllı ve cahil, en bilgili ve yardımsever, en cimri ve sefil olanları zikretmiştir.⁶⁶

Aynı şekilde mukaddimelerde ele alınan bir başka husus da şehrin iktisadi yapısıdır. Şehre gelen tüccarların ticari ilişkileri, çarşılar hakkında bilgi, hangi ürünü satanların nerede alışveriş yapacaklarına dair bilgileri bulmak mümkündür.⁶⁷

5.2. BİYOGRAFİLERİN ELE ALINIŞI

Müellifler genel olarak râvinin ismini, nisbesi, künyesini verirler. İsimler, bazen birkaç nesil ileri gidebildiği gibi bazen de sadece babasının adını ihtiva etmektedir.

Eğer biliniyorsa râvinin doğum ve ölüm tarihleri de verilir. Ancak bu bilgilere çok sık rastlanmamaktadır. Nitekim Rosenthal, râvilerin doğum tarihlerinin bilinmesinin çok yaygın olmadığını ve zaman zaman râvilerin kendi doğum tarihleri ile alakalı bilgiler verdiklerini nakletmektedir.⁶⁸ Kuşeyrî'nin eserinde Hilal b. 'Alâ'nın (ö. 280/893) doğum tarihini kendisinin bildirdiği yer almaktadır.⁶⁹ Yine aynı eserde Ebû Ömer Hilal (ö. ?), babası olan 'Alâ b. Hilal b. Ömer'in (ö. 215/830) doğum tarihinin hicri 150 yılı olduğunu bildirmek suretiyle babasının doğum tarihi hakkında bilgi vermektedir.⁷⁰ Zaman zaman müellifler eserlerinde doğum ve ölüm tarihini birlikte verirlerdi. Rosenthal, bu durum ile alakalı öne sürdüğü iddiasında önemli kişilerin isimleri zikredildikten sonra kendileri hakkında bilgi verilip daha sonra vefat tarihlerinin verildiğini söylemiştir.⁷¹ Bir başka iddia da vefat tarihlerinin, tercemenin başında verildiği durumların daha çok tabaka esaslı telif edilen eserlerde yer aldığıdır.⁷² Vefat tarihlerinin tercemenin başında verilmesi, müelliflerin râvilerle ilgili fazla bilgilerinin olmamasından veya râvinin vefat tarihinin de verilmesi suretiyle okuyucunun zihninde yaşadığı zaman aralığı ile ilgili bir fikir oluşmasını istemelerinden de kaynaklanabildiğini de söylemek mümkündür. Nitekim

⁶⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu Isbahân*, I, 173-174; Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârîhul-Büldân*, s. 45.

⁶⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 39; Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârîhu'l-Büldân*, s. 46.

⁶⁸ Rosenthal, *İlmu'târîh 'inde'l-müslimîn*, trc. Salih Ahmed Ali, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983, s. 143.

⁶⁹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 180.

⁷⁰ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 165.

⁷¹ Rosenthal, *İlmu't-târîh 'inde'l-müslimîn*, s. 144.

⁷² Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârîhu'l-büldân*, s. 88; Doğum ve vefat tarihlerinin bir arada verildiği durumlar için bkz. Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 200, 201, 202, 203, 206.

Kuşeyrî, eserinde vefat tarihlerini başta verdiği râvilerle ilgili ayrıntılı bilgi vermemektedir.⁷³ Ayrıca râvinin ölüm tarihinde ihtilaf mevcut ise isnadlarla bunları zikrederler. Yine râvinin şehre gittiği tarih ve orada kaldığı müddet de verilen bilgiler arasında yer alabilmektedir.

Müellifler, râvilerin zaman zaman hocaları ve talebelerinden önemli gördükleri kişileri de zikretmektedirler. Bir rivâyet dahi olsa onun rivâyetlerine yer vermek suretiyle dolaylı olarak hoca ve talebelerinden bize örnekler sunarlar. Bu hoca ve talebeler girdikleri şehirlerden olabildikleri gibi başka yerlerden de olabilmektedir.

Râvilerle ilgili bilgilerin arasındaki değişikliğin birkaç farklı sebebinin olduğu söylenebilecektir. Râvinin çok meşhur olmaması sebebiyle kendisi hakkında fazla bilginin bulunmaması, az rihle yapmış olması, müellif ile râvinin yaşadığı devirler arasında zaman farkının çok olması sebebiyle müellifin, râvi hakkında fazla bilgisi olmaması, râvinin sadece kendi çağdaşları tarafından tanınması, aynı şekilde erken dönemlerde kitaplaşmanın yaygın olmaması sebebiyle hakkındaki bilgilerin de kaybolduğunu veya yayılmadığını söylemek de mümkündür.⁷⁴ Kitaplaşmanın olmamasından dolayı yaşanan veri kaybı ile ilgili Zehebi'nin şu ifadeleri bu iddiayı desteklemektedir:

Mutekaddimûn, vefat tarihlerine gereken önemi vermemişlerdir. Onlar, ezberlerine güvenmişler ve bu sebepten dolayı sahâbe ve Ebû Abdullah eş-Şâfi'ye (ö. 204/820) kadar olan dönemdeki birçok kişinin vefatları ile ilgili bilgiler kaybolmuştur. Müteahhirûn, alimlerin ve diğerlerinin vefat tarihlerini kaydetmeye önem vermişlerdir. Öyle ki bizim tanımadığımız râvilerin dahi vefat tarihlerini kaydettiler. Bundan dolayı meçhul olan birçok râvinin vefat tarihleri kayıt altına alınmış, maruf ve hafız olan birçok kişinin de vefat tarihi kaybolmuştur.⁷⁵

Daha çok erkek râvileri ele almışlardır. Ancak Bahşel, eserinde Vâsıt'a uğrayan hanım sahâbileri zikretmiş ve hanım sahâbiler ile onlardan rivâyet eden râvileri

⁷³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 165, 166, 167.

⁷⁴ Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârihu'l-büldân*, s. 54.

⁷⁵ Zehebi, *Târîhu'l-İslam ve vefayâtü meşâhiri'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Dârû'l-Garbi'l-İslamî, 2003, I, 10.

zikretmiştir.⁷⁶ Zaman zaman râvilerin meslekleri ve görevleri ile ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür.

5.3. RÂVİLERİN SIRALANIŞI

Müellifler, eserlerinde ele aldıkları râvileri çeşitli şekillerde sıralamışlardır. Bahşel, Kuşeyrî, Havlânî gibi müellifler tabaka sistemini esas alırken Ebu'ş-Şeyh, Sehmî gibi müellifler ise harf sistemini tercih etmişlerdir. Bahşel, eserinde 'tabaka' yerine 'karn' kelimesini kullanmıştır. Ancak müellifler, zaman zaman ele aldıkları râvilerden sonra, onların soyundan kişiler de o bölgeden ise onları da akabinde zikrederler. Aynı şekilde rivâyet ettikleri o bölgeden olan kişiler varsa onlara da atıfta bulunulur. Bu yüzden eserlerde tam anlamıyla düzenli ve tutarlı bir sıralama olmadığını söylemek de mümkündür.

5.4. NİSBELERİN KULLANILIŞI

Birden fazla nisbenin kullanımı ile alakalı birkaç farklı kullanım ve şart mevcuttur. Aşağıda sırasıyla bunlara yer verilecektir.

Eğer bir kişi Şam'da yaşayıp daha sonra Mısır'a seyahat etmişse ve iki nisbe de kullanılmak isteniyorsa ilk olarak Şam daha sonra Mısır ile alakalı nisbe kullanılır. فلان الشامي المصري gibi. Bu iki yer arasında öncelikle hangisinde yaşadığını daha net ifade etmek amacıyla birinci nisbeden sonra 'ثم' de kullanılabileceği ifade edilmiştir. الشامي ثم المصري gibi.

Bir başka kullanım şekli de şayet bir şahıs, Dımaşk'a bağlı Dâriyyâ isimli bir köyden ise, nisbeleri kullanırken köyün bağlı olduğu belde ve beldenin bağlı olduğu şehrin nisbelerinin de kullanmanın bir sakıncasının olmadığı belirtilmiştir. Ancak üçü birden kullanılmak istendiğinde köyden şehire veya şehirden köye doğru bir sıralamanın takip edilmesi gerekmektedir. Dâriyyâ'nın Dımaşk'a, Dımaşk'ın da Şam'a bağlı olduğu göz önünde bulundurulursa nisbelerin sıralaması الشامي الدمشقي الداري veya الشامي الدمشقي الداري şeklinde olmalıdır.⁷⁷ Bulkînî ise şehrin altında yer alan köy, belde gibi yerleri de ihtiva ettiği takdirde bir şahsın o şehre nisbet edileceğini, öyle bir kullanım yoksa doğru

⁷⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 70-76.

⁷⁷ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, IV, 401.

olanın râvinin şehre nisbet edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre intisâb, karışıklığı gidermek ve tarif için kullanılmaktadır.⁷⁸ Burada Bulkînî'nin görüşünün tercih edilebilir olduğunu söylemekte fayda vardır. Zira, bir râvinin ömrü boyunca köyünden veya beldesinden çıkmayıp şehrin diğer taraflarına gitmemiş olması ihtimal dahilindedir. Böyle bir durumda râviyi şehre nisbet etmek, onun, o şehre uğrayanlarla görüşmediği halde görüşmüş olabileceğini izlenimi verecektir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki birbirine benzeyen yer isimlerinin olduğu durumlarda belde veya şehirlerin zikredilmesi, râvinin hangi şehirden olduğunu daha açık ortaya koyacaktır. Nitekim bazı râviler *tedlîs* yaparken rihle izlenimi uyandırmak için benzer olan şehir isimlerini kullanmışlardır. Buna örnek vermek gerekirse râvi, hocasının kendisine Halep'te hadis rivâyet ettiğini ifade edip Şam bölgesinde bulunan bölgeye dair bir intiba uyandırmak isteyip, gerçekte ise Kâhire'de aynı isimle anılan bir yeri kastedebilecektir.⁷⁹ Yine Rakka demek suretiyle Dicle kenarında yer alan bir yeri, Suriye'de bulunan Rakka gibi göstermek suretiyle *tedlîs* yapabileceklerdir.⁸⁰ Bu kabilden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İki veya daha fazla nisbe kullanılacağı zaman ilk nisbelerden sonra gelen nisbelerin birinci nisbeden anlaşılmayan bir bilgiyi içermesi gerekmektedir. Nitekim Nevevî, ulemanın önce âm sonra hâs olan nisbeleri kullanmalarının sebebi olarak bunu zikretmektedir. el-Kuraşî el-Hâşimî nisbesi buna örnek olarak verilebilir. Her Kureyşli Haşimi olamayacağından, ikinci nisbe, kişinin mensup olduğu kabileyi tam olarak tayin etmektedir.⁸¹ Yine aynı şekilde el-Ensârî el-Eşheli demek suretiyle Eşhelli olan birinin Ensâr'dan olduğu ortaya konulabilecektir.⁸²

5.5. ESERLEDE YER ALAN RİVÂYETLER

Müelliflerin, eserlerinde râvilerden hemen sonra onların rivâyet ettikleri merfû, mevkûf ve maktû rivayetlere yer verdikleri görülmektedir. Bu rivayetlerin, genel olarak râvilerin

⁷⁸ Bulkînî, *Mehâsinu'l-İstîlâh*, s. 673.

⁷⁹ Zerkeşi, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynel Abidin b. Muhammed Belâ Ferîc, Riyad: Advâ'u's-Selef, 1998, II, 109.

⁸⁰ İbnü'l-Cevzi, *Telbîsu İblîs*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 2001, 105.

⁸¹ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, I, 13-14.

⁸² Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, I, 13.

o bölgede naklettikleri ifadeler olduğu görülmektedir. Müellifler şayet râvi herhangi bir nakilde bulunmamışsa bazen buna işaret etmekte bazen de herhangi bir ifade kullanmamaktadırlar. Eserlerde yer alan rivâyetler, râvinin ilmi konumunu ifade etmesi açısından önemlidir. Nitekim Bahşel, *Târîhu Vâsıt*'ta rivâyetleri zikretmesine gerekçe olarak râvinin konumunun bilinmesini gerekçe olarak zikretmiştir.⁸³ Ayrıca râvilerin hadis rivâyet edip etmediklerinin bilinmesi açısından da bu rivâyetler önem arz etmektedir.

Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu'l-muhaddisîn* isimli eserinde râvilerin varsa *garîb* rivâyetlerini nakletmeye önem vermiştir. Kendisinin de mukaddimede bu duruma işaret ettiği görülmektedir.⁸⁴ Eserin içerisinde de sıklıkla hadislerin *garîb* olup olmadığını belirttiği görülmektedir.⁸⁵ Bu rivâyetlerin bazılarının, kendisinin eserinde yer alıp başkasının eserinde yer almadığı düşünüldüğünde Ebu'ş-Şeyh'in eserinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır.

Eserlerde rivâyetlerin çok olması onları biyografi kitapları dışında hadis kitapları olarak görmemize de sağlamaktadır. Ayrıca eserlerde müelliflerin eserlerinde zikrettikleri rivâyetlerin o bölgede rivâyet edilmiş olmasına önem vermeleri, bölgelerdeki hadis ilminin ne derece canlı olduğuna da bir işaret sayılabilir.

5.6. RİCÂL TENKİDİ

Şehir tarihlerinin hepsinde, sayı değişse de, râviler hakkında ricâl değerlendirmelerine yer verilmiştir. *Târîhu Vâsıt*'ta haklarında cerh-ta'dîl ifadesi yer alan kişilerin sayısı yalnızca 4 râvi iken *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-Isbahân*'da 165 râviye çıkmaktadır. Bu sayıların farklılık göstermesi ile alakalı net bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak müelliflerin bazılarının rivâyet ilminde bazılarının ise ricâl ilminde daha uzman olmuş olabilecekleri bunun etkenlerinden biri olarak ifade edilebilir. Râviler haklarında ricâl değerlendirmelerinin müelliflere hocaları veya başka eserlerden ulaşmış olması da ihtimal dahilindedir. Yine müelliflerin, eserlerinde ricâl değerlendirmesi yapmayı amaçlamaktan ziyade sadece şehirlere giren ve orada yaşayan kişileri tespit edip bu kişiler

⁸³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 77, 136.

⁸⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 148.

⁸⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 320, 375; II, 81, 251, 283; III, 88, 250, 509; IV, 23, 222.

hakkındaki ricâl değerlendirmelerini cerh-ta'dil ilmiyle uğraşan kişilere bırakmak istemiş olmaları da ihtimaller içerisinde. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki eserlerde ister ricâl tenkidine yer verilsin ister verilmesin şehir tarihleri daha sonraki dönemlerde yazılmış eserlere kaynak olmuşlardır ve bu yönleriyle ayrı bir önem arz etmektedirler. Kendilerini kaynak olarak kullanan eserlerde genel olarak şehir tarihlerinden ricâl değerlendirmeleri dışındaki bilgilere dair alıntılar yaptıkları görülmektedir. Yine eserlerde ricâl değerlendirmelerinin yer almamasına rağmen verilen bilgilere bakılarak bu eserlerin de ricâl türü eserlere girdikleri net bir şekilde söylenebilecektir. Aşağıda eserler tanıtılırken hangi eserde kaç râvi hakkında ricâl değerlendirmesinin yer aldığı ve kullanılan ifadeler ortaya koyulacaktır.

6. LİTERATÜR

Aşağıda hicri ilk dört asırda telif edilmiş şehir tarihlerine yer verilmek suretiyle bu eserlerin yoğunlaştığı tarih aralığı ve bölgeler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hangi bölge ile daha fazla eser yazıldığı tespit edildiğinde bize, oranın ilmi konumu ile alakalı bir yorum yapma imkanı tanıyacaktır. Aşağıda yer alan eserler genel olarak günümüze ulaşmayan veya henüz gün yüzüne çıkmamış eserlerdir. Bununla birlikte daha sonraki asırlarda telif edilen eserlerde özellikle İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde bu eserlerden iktibaslar bulunduğunu da ifade etmekte fayda vardır.

1. *Târîhu Herât*⁸⁶ – Ahmed b. Muhammed el-Bezzâr (ö. 235/849)
2. *Târîhu Bağdâd*⁸⁷ – Muhammed b. Habib en-Nîsâbûrî (ö. 245/859)
3. *Tabakâtu 'ş-Şâmiyyîn*⁸⁸ – Abdurrahman b. İbrahim Duhaym (ö. 245/849)
4. *Târîhu 'l-Medîne*⁸⁹ - Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî (ö. 256/869)
5. *Tabakâtu 'ş-Şâmiyyîn* – Mahmûd b. İbrahim ed-Dımaşkî (ö. 259/872)
6. *Târîhu Nîsâbûr*⁹⁰ - Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî (ö. 268/881)

⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, trc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, I, 287; Zekerîya Güler, *Hadis İlmî Literatürü*, Konya: Adal Ofset, 2002, 240.

⁸⁷ Bağdatlı, *Hediyetü 'l-ârifin*, III, 13.

⁸⁸ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 44

⁸⁹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 59; Güler, *Hadis İlmî Literatürü*, s. 243.

⁹⁰ Ekrem Ziya Ömerî, *Mevâridü Hatîb*, s. 263.

7. *et-Târîh fî ricâli 'l-muhaddisîn bi-Merv*⁹¹ – Muhammed b. Ali el-Furâhînânî (ö. 268/881)
8. *Ahbâru Merv*⁹² – Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî (ö. 268/881)
9. *Târîhu Kazvîn*⁹³ – İbn Mâce (ö. 273/887)
10. *Târîhu 'l-Himsiyyîn*⁹⁴ - Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Bağdâdî (ö. ?)
11. *Târîhu Bağdâd*⁹⁵ – Ahmed b. Ebû Tahir el-Horâsânî (ö. 280/893)
12. *Tabakâtü 'ş-Şâmiyyîn*⁹⁶ – Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894)
13. *Târîhu Vâsıt*⁹⁷ – Eslem b. Sehl (ö. 292/904)
14. *Târîhu 'l-Merâvize*⁹⁸ – Muhammed b. Hamdûyeh el-Harakânî (ö. 306/918)
15. *Târîhu Basra*⁹⁹ – Zekeriyya b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/919)
16. *Târîhu Belh*¹⁰⁰ – Muhammed b. Akîl el-Belhî (ö. 316/928)
17. *Târîhu Belh*¹⁰¹ – Hüseyin b. Muhammed el-Harrânî (ö. 318/930)
18. *Târîhu 'l-Cezeriyyîn*¹⁰² – Hüseyin b. Muhammed el-Harrânî (ö. 318/930)
19. *Târîhu Nîsâbûr*¹⁰³ – İbnü'l-Cârûd en-Nîsâbûrî (ö. 320/932)
20. *Tabakâtu 'ulemâi Belh*¹⁰⁴ – İbnü'l-Fadl el-Belhî (ö. 323/934)
21. *Târîhu 'l-Humus*¹⁰⁵ – Abdüssamed b. Sa'îd el-Hımsî (ö. 324/935)

⁹¹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 295.

⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 281; Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, trc. Mahmud Fevzi Hicâzî-Fehmi Ebu'l-Fadl, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyet'il-Âmme li'l-Kitâb, 1977, I, 567; Fuad Sezgin'de eserin adı *Târîhu Merv* olarak yer almaktadır.

⁹³ Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 279; Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 267.

⁹⁴ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 276; Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 559.

⁹⁵ Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 562.

⁹⁶ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 45.

⁹⁷ thk. Korkis 'Avvâd, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986.

⁹⁸ Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 567; Sezgin'de eser *Târîhu Merv* olarak geçiyor.

⁹⁹ Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 564.

¹⁰⁰ Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 271; Kehhâle, *Mu'cemu 'l-müellifin* X, 296.

¹⁰¹ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 295.

¹⁰² Uğur, *a.y.*

¹⁰³ Uğur, *a.y.*

¹⁰⁴ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 295

¹⁰⁵ Çelebî, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 273.

22. *Men nezele Mısr mine's-sahâbe*¹⁰⁶ – Muhammed b. Rabî'el-Cîzî (ö. 324/935)
23. *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus*¹⁰⁷ – Muhammed b. Ahmed el-Kayrevânî (ö. 333/944)
24. *Tabakâtu ehli Kayrevân*¹⁰⁸ - Muhammed b. Ahmed el-Kayrevânî (ö. 333/944)
25. *Târîhu Humus*¹⁰⁹ – Abdussamed b. Sa'îd el-Himsî (ö. 334/945)
26. *Târîhu Rakka*¹¹⁰ – Muhammed b. Sa'îd el-Kuşeyrî (ö. 334/945)
27. *Târîhu Herat*¹¹¹ – Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 334/945)
28. *Tabakâtu 'ulemâi Belh*¹¹² – Muhammed b. Ca'fer el-Cüveybârî (ö. ?)
29. *Târîhu Mekke*¹¹³ – Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 340/951)
30. *Târîhu Basra*¹¹⁴ - Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 340/951)
31. *Târîhu Mısr*¹¹⁵ – Abdurrahman b. Ahmed es-Sadeî (ö. 347/958)
32. *Târîhu'l-Gurabâ*¹¹⁶ - Abdurrahman b. Ahmed es-Sadeî (ö. 347/958)
33. *Târîhu Isbahân*¹¹⁷ – Muhammed b. Ahmed el-Gassâl (ö. 349/960)
34. *Târîhu Horasân*¹¹⁸ – Hüseyin b. Ahmed es-Selâmî (ö. 350/961)
35. *Ricâlû'l-Endelüs*¹¹⁹ – Ebû Abdüsselam Hâlid b. Sa'îd el-Kurtubî (ö. 352/963)
36. *Târîhu'l-Cezîre*¹²⁰ – İbnü'l-Harrânî (ö. 355/965)
37. *Kitâb fî muhaddisî Bağdâd*¹²¹ – Muhammed b. Ömer el-Ciâbî (ö. 355/965)

¹⁰⁶ İbn Hacer, *İthâfu'l-meherati*, thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Medine: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîrati'n-Nebeviyye, 1994, XIV, 177.

¹⁰⁷ thk. Nâim Hasan Yafi – Ali Şebbi, Tunus, Dâiratü't-Tûnusiyye, 1985.

¹⁰⁸ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I, 577.

¹⁰⁹ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I, 559.

¹¹⁰ thk. İbrahim Salih, Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1998.

¹¹¹ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I, 568.

¹¹² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 296.

¹¹³ Uğur, a.y.

¹¹⁴ Uğur, a.y.

¹¹⁵ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 267; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I, 579.

¹¹⁶ Kettânî, a.y.; Sezgin, a.y.

¹¹⁷ Uğur, a.y.

¹¹⁸ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, I, 568-569.

¹¹⁹ Bağdathî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 343.

¹²⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VII, 64.

¹²¹ Bağdathî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 46.

38. *Târîhu Isbahân*¹²² – İbnü'l-Hüseyn el-Isbahânî (ö. ?)
39. *Târîhu Ricâli 'l-Endeliüs*¹²³ – Muhammed b. Hâris el-Kayrevânî (ö. 361/791)
40. *Tabakâtu 'l-muhaddisîn bi Isbahân ve 'l-vâridîne aleyhâ*¹²⁴ – Ebu's-Şeyh el-Ensârî (ö. 369/979)
41. *Târîhu Dâriyyâ*¹²⁵ – Abdülcebbâr b. Abdullah el-Havlânî (ö. 365-370/975-980)
42. *Tabakât 'ül-Hemezâniyyîn*¹²⁶ – Salih b. Ahmed et-Temîmî'nin (ö. 374/984)
43. *Târîhu 'l-Merâvize*¹²⁷ – Ahmed b. Sa'îd b. Ebû Ma'dân (ö. 375/985)
44. *Tabakâtu 'ulemâi Belh*¹²⁸ - İbrahim b. Ahmed el-Belhî (ö. 376/986)
45. *Târîhu Merv*¹²⁹ – İbn Bâbeveyh (ö. 381/991)
46. *Tabakâtu 'l-Hemdâniyyîn*¹³⁰ – Salih b. Ahmed el-Hemdânî (ö. 384/994)
47. *Târîhu Belh*¹³¹ – Abdullah b. Muhammed el-Belhî (ö. 394/1003)
48. *Târîhu Isbahân*¹³² – İbn Mende Muhammed b. İshak el-Isbahânî (ö. 395/1004)
49. *Târîhu Kûfe*¹³³ – İbnü'n-Neccâr el-Kûfî (ö. 400/1009)

Yukarıda yer alan eserlere bakıldığında en çok eserin hicri üçüncü asırda telif edildiği görülmektedir. Bölge olarak en fazla eserin İran bölgesinde yer alan şehirlerle ilgili yazıldığı görülmektedir. Şehir olarak ise Belh ve Isbahân ilk sırada gelirken Merv ve Bağdâd onları takip etmektedir. Ne yazık ki günümüze ulaşan eser sayısı çok az olduğu için listede yer alan eserler hakkında genel bir değerlendirme yapmak güçleşmektedir.

¹²² Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 296.

¹²³ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 275.

¹²⁴ thk. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987

¹²⁵ nşr. Sa'îd Afgânî, Dımaşk: Matbu'âtü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Arabî, 1950.

¹²⁶ Ekrem Ziya Ömerî, *Mevâridü Hatîb*, s. 267.

¹²⁷ Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 569; Sezgin'de *Târîhu Merv* olarka geçiyor.

¹²⁸ Uğur, *a.y.*

¹²⁹ Uğur, *a.y.*

¹³⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 287; Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 570.

¹³¹ Uğur, *a.y.*

¹³² Kehhâle, *Mu 'cemu 'l-müellifin*, IX, 42.

¹³³ Sezgin, *Târîhu 't-turâsi 'l-arabî*, I, 565-567.

Şunu da belirtmek gerekir ki İran'da yer alan şehirlerle ilgili bu kadar çok eserin yazılmış olması bölgenin ilmi olarak ne kadar aktif olduğunu ortaya koymaktadır.

7. DEĞERLENDİRME

Yukarıda verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda şehir tarihlerinin, hicri üçüncü asırda telif edilmeye başlanıldığı, hicri dördüncü asırda ise telif edilen eser sayısında ciddi bir artış olduğu ortaya çıkmaktadır. İlerleyen asırlarda telif edilen eser sayısının artması, şehir tarihlerinin o dönemlerde bilinen ve tercih edilen eserler arasında yer aldığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kendilerine yakın ve uzak asırlarda telif edilen eserler, onları kaynak olarak kullanmışlardır. Eserlerin telif ediliş sebepleri arasında dini, ilmi, coğrafik nedenlerin bulunduğu söylenebilir. Şehir tarihleri, ricâl ilminin diğer kolları açısından da önem arzetmektedirler. Râvilerin seyahat ettikleri şehirler, hoca-talebe ilişkileri, kimlikleri birbirine benzeyen râvilerin ayırt edilmesi gibi durumlar akla ilk gelenler arasında yer almaktadır. İlerde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, şehir tarihleri hem râvilerle ilgili bilgileri hem de hadis rivâyetlerini bünyesinde barındıran eserler olmaları açısından diğer ricâl türü eserlerden ayrılmaktadırlar. Bir sonraki bölümde bu eserlerden günümüze ulaşan eserler dikkate alınarak eserlerin muhtevaları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
HİCRİ İLK DÖRT ASIRDA TELİF EDİLEN ESERLER VE
MUHTEVALARI

Şimdi hicri ilk dört asırda telif edilmiş ve günümüze ulaşmış eserler hakkında bilgi verilecektir. Müelliflerin kısaca hayatı, eserlerin genel olarak özellikleri, eserlerde kullandıkları cerh-ta'dîl ifadeleri, rivâyetlerin genel özellikleri, müelliflerin hocaları ile alakalı tespit edilen bilgiler sunulacaktır. Sonrasında eserlerin tamamı göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılacaktır.

1. BAHŞEL ve TÂRÎHU VÂSİT

Vâsıt, Irak'ın güneyinde yer alan bir bölgedir. Emeviler döneminde Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) tarafından kurulmuştur. Kuruluşuna dair tarihlerde ihtilaf olmakla birlikte Bahşel, Vasıf'ın 75-78 yılları arasında kurulduğunu ifade etmektedir.¹³⁴ Haccâc'ın bu bölgeyi seçmesindeki temel etken, bölgenin Kûfe ile Basra arasında yer alması ve Haccâc'ın iki şehre de aynı mesafede yer almak istemesidir. Bahşel'in eserinde yer alan rivâyetlere bakıldığında Vâsıt'ın küçük bir yerin aksine bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵ Bahşel'in eserinden anlaşıldığı kadarıyla Vâsıt'a gelen tek sahâbi Enes b. Malik'tir.¹³⁶

1.1. HAYATI

Tam adı Eslem b. Sehl b. Eslem b. Ziyâd b. Habîb el-Hâfız olan müellifin künyesi Ebu'l Hasan, lakabı ise Bahşel'dir. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almamakta ancak birçok eserde, *Târîhu Vâsıt*'a veya sadece Bahşel'in ismi zikredilerek atıflar yapıldığı görülmektedir. Pirinççiler mahallesi isimli bir mahallede oturduğu için kendisine er-Razzâz da denilmiştir. Pirinç sattığı için kendisine er-Razzâz denildiği belirtilmişse de bu görüşün zayıf olduğu söylenebilir. Çünkü Bahşel, eserinde Talha b. Abdurrahman es-Sülemî'den bahsederken onun Razzâzîn denilen bir yerde yaşadığını belirtmiştir.¹³⁷ Buna göre Razzâz bir yer ismi olmalıdır. Bahşel zenci manasına gelmekle birlikte kendisine neden Bahşel denildiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

¹³⁴ Ancak bu iddiada Bahşel, yalnız kalmaktadır. Ondan başka hiç kimsenin bu görüşü tercih etmediği ifade edilmiştir. bkz. Mahfuz Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi*, Çorum, y.y., 2002, cilt I, sayı 2, 147-172.

¹³⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 40.

¹³⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, 31-41; Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Futûhu'l-büldân*, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988, II, 284; Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Vâsıt", *DİA*, XLII, 541-544.

¹³⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 163.

Kendisinin sika, sebt, hâfız ve Vâsıtlılardan büyük bir muhaddis, Vâsıtlıların muhaddisi olduğu ifade edilmiş, ancak Darâkutnî onu *leyyinü 'l-hadîs* olarak nitelemiştir.¹³⁸

1.2. ESERİ

Eserinde sadece muhaddisleri ele aldığı ifade edilmiştir. Bazı râvilerden sonra hadis rivâyet edip etmediklerine atıfta bulunmasının buna delil olduğunu ifade edenler olmuştur.¹³⁹ Ali b. Asım ve Osman b. Asım'ın tercemelerinden sonra 'Onların Hasan isimli bir kardeşleri vardır. Ancak hadis rivâyet etmemiştir.' demek suretiyle râvinin hadisle işğal etmediğini belirtmesi de bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁰ Bahşel'in eserinde daha çok meşhur muhaddisleri sayması ve onlardan rivâyet eden Vâsıtlılara değinmesi de buna delil olabilecektir. Nitekim 'Şu'be b. Haccâc'dan rivâyet eden Vâsıtlılar'¹⁴¹, 'Yezîd b. Hârûn'dan rivâyet eden Vâsıtlılar'¹⁴² gibi başlıklar kullanmış ve bu başlıklarda diğer başlıklara nazaran daha fazla râviye yer verdiği görülmektedir.

Bahşel, eserine Vâsıt'a gelen sahâbilerin isimlerini zikrederek başlamakta ve onlardan rivâyet eden Vâsıtlıları sayarak devam etmektedir. Önce erkek sahâbileri sayıp ardında da hanım sahâbilere yer vermektedir. Bu anlamda Bahşel'in eserinde hanım sahâbilere yer veren tek kişi olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. En fazla Enes b. Malik'e yer ayırmış ve yine ondan rivâyet eden kişileri sayarken hanım râvilere de yer verdiği görülmektedir.¹⁴³ Ayrıca Vâsıt'a sahâbe ve tâbi'inden kimsenin gelmediği de iddia edilmiştir. İbn Sa'd ve İbn Hibban şehrin geç kurulduğunu ifade ederek bu iddiayı desteklemiştir. İbn Sa'd *Kitâbu't-Tabakât'ında* Vâsıt'ı ele alırken etbâ' tabakasından

¹³⁸ Yâkût el-Hâmevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, II, 646; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 918; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, II, 172-173 İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 2002, II, 97; Abdülkerim Özeydin, "Bahşel", *DİA*, IV, 520.

¹³⁹ Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârîhu'l-büldân*, s. 98.

¹⁴⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 146.

¹⁴¹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 110

¹⁴² Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 125

¹⁴³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 70; Bahşel, eserinde Enes b. Malik'ten rivâyet eden râvileri sıralarken kendisinden Mürsel olarak rivâyette bulunan Mansur b. Zâzân'ı (ö. 128) da bu kişiler arasında saymıştır. Bundan dolayı Bahşel'in temel olarak Enes b. Malik'ten rivâyeti olan Vâsıtlıları genel olarak ele aldığı söylenebilecektir.

Ebû Hâşim er-Rummânî (ö. 122/739) ile başlamaktadır.¹⁴⁴ İbn Hibbân da *Meşâhiru 'ulemâi'l-emsâr* isimli eserinde Ebû Hâtim er-Râzî'den naklederek Vâsıt'a gelen sahâbi ve tâbi'inin olmadığını ifade etmekte ve etba' tabakasından başlayarak ilk olarak Ya'lâ b. Atâ el-Muhâribî'nin (ö. 120/737) ismiyle eserine başlamaktadır.¹⁴⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere o bölgede yaşayan âlimler, kendi bölgelerini başkalarından daha iyi tanımaktadır. Bahşel, eserinde Enes b. Mâlik'in Vâsıt'a geldiğini ispatlamaya yönelik birçok rivâyet nakletmiştir.

Kendi tabakasından olan râvilerin çoğunun vefat tarihi yer alırken mutekaddimûndan olan râvilerin vefat tarihlerinin çok nadir olarak zikredildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Eserine bakıldığında bu ifadenin doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri, daha önce belirtildiği üzere, belli bir döneme kadar vefat tarihlerine gereken önem verilmemesinden dolayı, vefat tarihlerinin nispeten geç dönemlerde daha sık kayıt altına alınmasıdır. Diğer bir sebep de hocalarınıyla aynı dönemde yaşamasından dolayı Bahşel'in onların vefat tarihlerini başkasının ifadelerine gerek duymaksızın bilemesi olabilir.

Bahşel, eserini tabaka sistemini esas alarak telif etmiştir. Râvileri tasnif ederken tabaka yerine *karn* kelimesini kullanmıştır. Eserinde sadece iki yerde tabaka kelimesini kullandığını da ifade etmek gerekmektedir.¹⁴⁷ Ancak her tabakada râvilerin kendi aralarında dağınık olarak tertip edilmiştir.

Müellif, râvilerin konumlarının belli olması için onlardan en az bir rivâyet zikretmektedir. Bahşel'in konumdan kastı, muhtemelen, vefat tarihi bilinmeyen râvilerin veya meşhur olmayan râvilerin hocalarını ve talebelerini zikretmek suretiyle yaşadıkları dönem hakkında bir fikir sunmak istemesidir. Nitekim Hüseyim b. Ubeyd el-Murâdî (ö. ?) isimli râviyi ele aldığı yerde hocalarının arasında, Heysem b. Ubeyd (ö. ?), Hilâl b. Hubâb (ö. 144/761) meşhur hocalar yer almaktadır.¹⁴⁸ Bahşel, bu rivâyetlerin muttasıl

¹⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-tabakât*, thk. İhsân Abbas, Beyrut: Dâru Sadr, 1968, VIII, 310.

¹⁴⁵ İbn Hibbân, *Meşâhiru 'ulemâi'l-emsâr*, s. 207; Eserde Ali b. Ata el-Muhâribî olarak yer alan râvi ile alakalı bilgi bulunmamaktadır. Diğer eserlerde Ya'lâ b. Ata el-Muhâribî isimli kişinin Vâsıt'a geldiği ile alakalı bilgiler göz önünde bulundurulduğunda kitapta yer alan ismin yanlış yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

¹⁴⁶ Emine Mustafa, *Tevârihu'l-büldân*, s. 54.

¹⁴⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 110, 118.

¹⁴⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 119.

olmasına önem verirdi. Eserinin başlıklarında bazı yerlerde ‘bize filan kişiden ulaşan’ (... الذي اتصل بنا ممن حدث عن...) ifadesini kullanması da bunu desteklemektedir.¹⁴⁹ Aynı şekilde eserine yazdığı mukaddimede de râvilerle ilgili kendisine ulaşan bilgileri naklettiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰ Ayrıca eserdeki isnatlara göz atıldığında Bahşel’in, bilgileri hocalarından semâ’a delalet eden *haddesenâ*, *ahberanâ* gibi ifadelerle naklettiği görülmektedir.

Müellif, bazen râvileri zikrettikten sonra aynı başlık altında bu râvinin akrabalarına da yer verirdi. Örnek vermek gerekirse üçüncü tabakada Ebû Heysem Hâlid b. Abdullah (ö. 199/814) isimli râviyi zikrettikten sonra aynı başlık altında hocalarından ve aynı zamanda Hâlid b. Abdullah’ın da oğlu olan Muhammed b. Hâlid’e (ö. 240/854) yer vermiştir.¹⁵¹ Bu hal bazen daha uzun bir şekle de bürünürdü. Şöyle ki Asım b. Suheyb el-Vâsıtî (ö. ?) isimli râviyi zikrettikten sonra onun oğlu Ali b. Asım’ı, onun da oğlu Osman b. Asım’ı (ö. ?) zikretmiştir. Devamında da Osman b. Asım’ın kardeşlerinden Hüseyin b. Ali b. Asım (ö. ?), Asım b. Ali b. Asım (ö. 221/835) ve kendi hocası Ömer b. Osman b. Asım’ı (ö. 231/845) zikretmiştir.¹⁵²

Bahşel, eğer elinde fazla bilgi varsa bilgileri naklederken bazen çaprazlama yaparak bilgileri sunmaktadır. Yezîd b. Hârûn ile ilgili başlıkta bunu görmek mümkündür. Bahşel, başlıkta ‘Hâlid ve Hüseyim’in rivâyette bulunmayıp Yezîd b. Hârûn’un kendilerinden rivâyette bulunduğu Vâsıtîliler’ demek suretiyle bir nevi çaprazlama ilişki kurmaya çalışmıştır.¹⁵³

Eserinde bazı râvilerin nerelerden geldiğine işaret etmektedir. Ya‘la b. Müslim’i (ö. ?) ele aldığı kısımda onun Tâif’li olduğunu, Vâsıt’a gelip orada vefat ettiğini ifade etmektedir.¹⁵⁴ Yine Ebû Heysem et-Tâif eş-Şâmî’nin de aslen nereli olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁵ Aynı şekilde eğer Vâsıtîliler ise ve başka yere göç etmiş ise bunu da

¹⁴⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 58, 77, 80, 83, 136.

¹⁵⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 31.

¹⁵¹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 136-137.

¹⁵² Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 145-147.

¹⁵³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 125.

¹⁵⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 77.

¹⁵⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s.101; daha fazlası için bkz. s. 137, 163, 194.

belirtmektedir. ‘Alâ b. Hâlid el-Vâsıtî’ nin de Vâsıt’ta doğup büyüdüğünü, daha sonra ise Basra’ya gidip orada öldüğünü nakletmektedir.¹⁵⁶

Zaman zaman rivâyetleri verdikten sonra isnadda yer alan bazı râviler hakkında bilgi verdiği de görülmektedir. Bunu genellikle isnadda geçen râvi çok bilinmeyen bir kişi ise yapmaktadır. Bir yerde isnadda Ömer b. Abdullah şeklinde geçen bir kişi hakkında rivâyet bittikten sonra kim olduğu ile alakalı bilgi vermekte ve mesleğini bildirmektedir.¹⁵⁷ Râvilerle ilgili ekstra açıklayıcı bilgileri bazen hemen isminden sonra görmek de mümkündür. Ebû Sehl el-Cessâs’ı zikrettikten hemen sonra isminin Ziyâd olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁸ Bu kabilden bilgilerin daha çok râvinin sadece isminin zikredildiği ve kendisinin başkasıyla karıştırılma ihtimalinin olduğu yerlerde yer aldığını ve genellikle râvinin nisbe veya künyesinin belirtildiğini söylemek mümkündür.

Bazı râvileri ele alırken onların Vâsıt’a uğradıklarını veya Vâsıtlı olduklarını, senedli bir şekilde naklettiği râvilerin kendi sözleriyle teyit eder. Şu‘be b. Haccâc’ın Vâsıtlı olduğunu ispat etmek için kendisinin naklettiği bir ifadeye yer vermektedir.¹⁵⁹

Bahşel, kendi zamanında yaşayan ve haklarında bilgi sahibi olduğu kişileri, özellikle de hocalarını ele alırken onlarla ilgili bilgileri kendi ağzından verir. Bu duruma hocası Vehb b. Bakıyye’de (ö. 239/853) rastlamak mümkündür. Onunla ilgili bilgileri naklederken herhangi bir rivâyet sîğası kullanmadığı ve doğrudan bilgi vermeye başladığı görülmektedir. Ayrıca örnek bir rivâyetine yer verirken de Vehb b. Bakıyye’den bizzat kendisi rivâyette bulunmaktadır.¹⁶⁰ Bu duruma daha çok 4. karnda rastlamak mümkündür. Nitekim Bahşel, bu bölümün başında ‘kendilerinden yazdığım kişiler’ demek suretiyle burada yer alan birçok râviyi tanıdığının işaretini vermektedir.¹⁶¹ Bir diğer deyişle bu gibi durumlarda kaynak kendisi olmaktadır. Bununla birlikte hocalarının veya kendileri hakkında bizzat kendisinin bilgi verdiği râvilerin akrabalarıyla ilgili bilgi verdiği zaman hocalarından rivâyette bulunmaktadır. Hocası Zekerıyya b. Yahyâ b. Subeyh’in (ö. 235/849) babası Yahyâ b. Subeyh (ö. ?) ile ilgili bilgi verdiği zaman yine hocasından

¹⁵⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 163-164; daha fazlası için bkz. sayfa 102, 193.

¹⁵⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 123; daha fazlası için bkz. s. 42, 49, 50, 124.

¹⁵⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 58; daha fazlası için bkz. s. 60, 61, 70, 77, 78.

¹⁵⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 109.

¹⁶⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196; ayrıca bakınız sayfa 198, 200, 201, 202 vd.

¹⁶¹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196.

rivâyette bulunduğu görülmektedir.¹⁶² Yine başlıkta ‘kendilerinden yazdığım kişilerin’ devamında ‘onlardan rivâyette bulunan kişileri de ekledim’ demektir. Ancak bu kişilerden daha önceki bölümlerde zikrettikleri varsa bunlarla ilgili herhangi bir bilgi vermediğini de bildirmektedir.¹⁶³

Bahşel’in eserinde râvilerin hayatları ile alakalı bilgilerin oldukça az olduğunu söylemek mümkündür. Neseplerinde çok geriye gitmediği görülmekte ve genel olarak künye, atalarından iki veya üç kişinin ismi ve nisbelerini zikrettikten sonra onların bir rivâyetini verdiği görülmektedir. Ancak bu durumun üçüncü ve dördüncü tabakadaki râvileri ele alırken değiştiğini söylemek gerekmektedir. Bu tabakalarda yer alan râvilerle ilgili nereli oldukları, vefat tarihleri, başka yere yerleşip orada ölmeleri, meslekleri ile alakalı bilgiler bulmak mümkündür. Bu durumun, râvilerin Bahşel’e yakın bir zamanda yaşamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim üçüncü tabakada haklarında bilgi verdiği râvilerle kendisi arasında genellikle sadece bir râvi yani hocaları yer almaktadır. Üçüncü tabakada vefat tarihlerinin önceki tabakaya nispeten daha fazla olduğunu da belirtmekte fayda vardır.¹⁶⁴ Dördüncü tabakada yer alan râvilerin Bahşel’in hocaları veya akranları olması sebebiyle kaynak Bahşel olmaktadır. O, çoğu zaman örnek bir rivâyet vereceği zaman tanıttığı kişiden rivâyeti kendisi almaktadır.¹⁶⁵

Hocalarının yer aldığı tabaka ile diğer tabakalar karşılaştırıldığında önceki tabakalarda vefat tarihlerinin çok sık yer almadığı görülmektedir. Ancak hocalarının yer aldığı tabakada nispeten vefat tarihlerinin daha fazla yer aldığını söylemek mümkündür. Bu durum Bahşel’in hem onlarla aynı dönemde yaşamı olması hem de vefat tarihlerine daha önceki dönemlere nazaran daha fazla önem verilmesi ile alakalıdır. Ölüm tarihlerinde genel olarak sadece bir tarih vermeye dikkat ettiğini söylemek mümkündür. Ancak ihtilafli bir durum söz konusu olduğunda ihtilaf edilen görüşlerin tamamını isnadlı şekilde nakletmektedir.¹⁶⁶

¹⁶² Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 197.

¹⁶³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196.

¹⁶⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 145, 146, 147, 155.

¹⁶⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 214, 218, 220, 221, 227, 233.

¹⁶⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 114.

Târîhu Vâsıt, diğer eserlere nazaran daha fazla hadis rivâyeti içermektedir. Bahşel, eserinde hadisçi olduğunu ispatlar nitelikte bir yaklaşım sergilemektedir. Rivâyetlerde isnadların kopuk olmaması, neredeyse bütün râvilerle alakalı naklettiği bilgileri isnadlarla nakletmesi, râvinin hakkında bilgi vermese bile örnek bir rivâyetini sunması bu duruma delil teşkil etmektedir. Ayrıca eserde, râvilerin biyografilerine çok az değinilmekte genel olarak onların Vâsıt'a geldikleri ifade edilip onların bir rivâyetlerine yer verilmektedir. Buradan hareketle *Târîhu Vâsıt*'ın daha çok Vâsıt ile ilişkisi olan kişilerin rivâyetlerini derleyen bir kitap olduğunu söylemek de mümkündür.

1.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları

Bahşel'in eserinde 300'e yakın hocasından bilgi naklettiği göz önünde bulundurulduğunda bu sayının oldukça fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Bahşel, eserinde birçok hocasına yer vermiştir ve eserde daha önce ismi geçmeyen hocalarının burada yer aldığı görülmektedir. Bahşel'in hocaları ile alakalı bilgi verdiğinde kaynağın kendisi olduğu yukarıda ifade edilmişti. Her hocasından örnek bir rivâyet verdiği düşünülürse eserinde kendilerinden bilgi naklettiği hocalarının sayısının artmasının makul olduğu ortaya çıkmaktadır. Eserinde Vehb b. Bakiyye'den 76, Zekeriyya b. Yahyâ b. Subeyh'ten 43, Temîm b. Muntasır'dan 35, Abdülhamid b. Beyân el-Utâridî'den 34, Muhammed b. Ebân'dan 20 rivâyet nakletmişir. Hocaları arasında en dikkat çeken kişi bir cerh-ta'dîl âlimi olan Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Ebû Hâtim, cerh-ta'dîl alanında meşhur olmasına rağmen Bahşel'in ondan cerh-ta'dîl ile ilgili herhangi bir değerlendirmeye yer vermemesi de dikkat çekmektedir. Bu kişiler Bahşel'in en fazla nakilde bulunduğu hocalarıdır. 193 hocasından sadece bir defa, 41 hocasından iki defa, 22 hocasından üç defa, 6 hocasından da 4 defa bilgi naklinde bulunmuştur. Kendilerinden 5 ve daha fazla sayıda bilgi naklettiği hocaları ve naklettiği bilgi sayıları aşağıda tabloda yer almaktadır:

Vehb b. Bakiyye (ö. 239/853)	76
Zekeriyya b. Yahyâ b. Subeyh	43
Temîm b. Muntasır	35
Abdülhamid b. Beyân el-Utâridî	34
Muhammed b. Ebân	20

Ali b. Hasan b. Süleyman el-Hadramî (ö. 236?/850?)	19
Sa'îd b. Yahyâ b. Ezher (ö. 244/858)	14
Muhammed b. Harb en-Neşâî (ö. 255/869)	14
Ahmed b. Sehl b. Ali el-Bâhilî	13
Kasım b. İsa et-Tâî (ö. 240/854)	12
Muhammed b. Abdülmelik ed-Dakîkî (ö. 266/879)	11
Muhammed b. Abdullah b. Sa'îd	10
Muhammed b. Ubâde	9
İsmail b. İsa (ö. 232/846)	9
Muhammed b. Vezir (ö. 257/870)	9
Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 275/888)	8
Muhammed b. Hâlid et-Tahhân (ö. 240/854)	8
Ömer b. Salih b. Ziyâd (ö. 238/852)	8
Ahmed b. İsmail b. Selâm	7
Muhammed b. İsmail b. Sâlim (ö. 275/888)	7
Yahyâ b. Davud b. Meymûn (ö. 244/858)	6
Sa'îd b. İdrîs (ö. 231/845)	6
Ahmed b. Sa'îd ez-Zührî	6
Ammâr b. Hâlid (ö. 260/873)	6
Süleyman b. Davud b. Sâbit	6
Muhammed b. Musa el-Kattân	5
Hüseyn b. Abdurrahman el-Cürcânî (ö. 253/867)	5
Ahmed b. Ferec el-Himsî	5
Harmî b. Yunus	5
Leys b. Bekkâr	5
Ahmed b. Sinan el-Kattân (ö. 256/869)	5
Muhammed b. Osman b. Mahled	5

1.2.2. Cerh-Ta'dîl Bilgisi

Bahşel'in, eserinde cerh-ta'dîl ifadelerine neredeyse hiç yer vermediğini söylemek mümkündür. Sadece 4 râvi ile alakalı cerh-ta'dîl ifadesi kullanmıştır. Bununla birlikte bir

kişinin sahâbi olmaması ile alakalı bir ifade yer almaktadır. Bütün bunlarla birlikte eserde kına ile boyanma ile alakalı birçok değerlendirme yer almaktadır. ‘Kına ile boyanırdı’ (كان يخضب) demek suretiyle bu duruma dikkat çektiği görülmektedir. 27 yerde bu durumu görmek mümkündür. Kına ile boyanmanın zaman zaman ricâl eserlerinde yer aldığı ifade edilmiştir. Râvilerin kına kullanmasının onların sünnete bağlı olup olmadıklarını ortaya koymak açısından zikredildiği ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Kına ile boyanmanın ricâl eserlerinde yer almasından dolayı *Târîhu Vâsıt*’ta yer alan bu kabilden ifadelere burada da yer verilecektir. Aşağıda eserde yer alan ricâl değerlendirmeleri ve kına ile boyanma ile alakalı ifadeler yer verilecektir.

Ebû Sellâm el-Habeşî, <i>leyse lehu suhbe</i>	أبو سلام الحبشي ليس له صحبة ¹⁶⁸
Fadl b. Delhem <i>sikadır</i> .	فضل بن دلهم كان ثقة ¹⁶⁹
Ebu Hafs Ömer es-Sayrafî <i>sikadır</i> .	أبو حفص عمر الصيرفي كان ثقة ¹⁷⁰
Delhem b. Dehsem <i>sikadır</i> .	دلهم بن دهثم كان ثقة ¹⁷¹
Hasan b. Ali el-Vâsıtî <i>sikadır</i> .	حسن بن علي الواسطي ثقة ¹⁷²

Bunların yanında haklarında ‘Kına ile boyanırlardı’ (كان يخضب) ifadesinin kullanıldığı râviler ise şunlardır:

Ebû Hâşim Yahyâ b. Sa‘îd er-Rummânî (ö. 122/739),¹⁷³ Mansur b. Zâzân (ö. 128/745),¹⁷⁴ Hâlid b. Abdullah b. Abdurrahman (ö. 199/814),¹⁷⁵ Hüseyim b. Beşir es-Sülemî (ö.

¹⁶⁷ Topgöl, “Hicr 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: “Saç-Sakalını da Boyardı!”, *AÜİFD*, Ankara, 2018, cilt LIX, sayı 1, s. 89-90.

¹⁶⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 57.

¹⁶⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 108.

¹⁷⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 126.

¹⁷¹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 131.

¹⁷² Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 183.

¹⁷³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 80.

¹⁷⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 82.

¹⁷⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 136.

183/799),¹⁷⁶ İshak b. Yusuf el-Mehrî (ö. 195/810),¹⁷⁷ Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821),¹⁷⁸ ‘Umeyra el-Habbâz (ö. 231/845),¹⁷⁹ Ahmed b. Hammad el-Harrâr (ö. 232/846),¹⁸⁰ Muhammed b. Ebân (ö. 237/851),¹⁸¹ İsmail b. İsa b. Merzûk (ö.),¹⁸² Vehb b. Bakiyye (ö. 237/851),¹⁸³ Ebû Sa‘îd Rifâ‘a b. Heysem (ö. 231-240/845-854),¹⁸⁴ Abdülhamid b. Beyân el-Utâridî (ö. 244/858),¹⁸⁵ Humejd b. Ca‘fer b. Yahyâ b. Nefsâ (ö. ?),¹⁸⁶ Hâlid b. Muhammed el-Bezzâz (ö. ?),¹⁸⁷ Muhammed b. Vezîr b. Kays (ö. 257/870),¹⁸⁸ Ali b. Matar b. Davud (ö. ?),¹⁸⁹ Ali b. Yûnus el-‘Ammi (ö. ?),¹⁹⁰ Muhammed b. Rabî‘ el-Bezzâr (ö. ?),¹⁹¹ Hüseyin b. Abdullah el-Kûfî (ö. ?),¹⁹² Hişâm b. Abdüla‘lâ (ö. ?),¹⁹³ Muhammed b. Sîrûyeh (ö. ?),¹⁹⁴ Yahyâ b. Rûzeyk (ö. ?),¹⁹⁵ Esîd b. Hakem el-Hemezânî (ö. ?),¹⁹⁶ Şu‘ayb

¹⁷⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 137.

¹⁷⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 141.

¹⁷⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 142.

¹⁷⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 204.

¹⁸⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 200.

¹⁸¹ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 148.

¹⁸² Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 149.

¹⁸³ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 196.

¹⁸⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 203.

¹⁸⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 202.

¹⁸⁶ Bahşel, *a.y.*

¹⁸⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 213.

¹⁸⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 214.

¹⁸⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 218.

¹⁹⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 219.

¹⁹¹ Bahşel, *a.y.*

¹⁹² Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 220.

¹⁹³ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 223.

¹⁹⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 224.

¹⁹⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 225.

¹⁹⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsit*, s. 228.

b. Abdülhamid et-Tahhân (ö. ?),¹⁹⁷ Abdürrahim b. Selâm (ö. ?),¹⁹⁸ Talîk b. Muhammed b. es-Seken (ö. ?).¹⁹⁹

1.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri

Bahşel, *Târîhu Vâsıt*'ta râvilerin nesepleri, künyeleri, kimlerden rivâyet ettikleri, kendilerinden kimlerin rivâyet ettiği, aslen nereli olduğu, başka yerlerde öldüğü, vefat tarihleri, meslekleri ile alakalı bilgiler sunmaktadır. Meşhur olan râvilerle alakalı daha fazla bilgiye yer verdiğini ve bu kişilerle ilgili özel başlıklar açarak kendilerinden rivâyet eden kişileri zikrettiği de söylenebilmektedir. Örneğin 'Ebû Hüseyim'den rivâyet eden Vâsıtîlâr'²⁰⁰, 'Yezîd b. Hârûn'dan rivâyet eden Vâsıtîlâr'²⁰¹ demek suretiyle, ondan rivâyet eden kişileri bu başlık altında belirtmiş ve onların örnek rivayetlerine yer vermiştir.

Neseplerinde uzun bir şekilde zikrettiği kişilere örnek olarak Vehb b. Bakiyye verilebilir. Onun ismini Vehb b. Bakiyye b. Ubeyd b. Şâbûr b. Ubeyd b. Âdem b. Ziyâd b. Sa'd b. Ubâde olarak vermektedir.²⁰²

Bahşel'in, hocalarının olduğu tabaka ile alakalı daha ayrıntılı bilgiler sunduğu söylenebilir. Onlarla ilgili daha sık cerh-ta'dîl ifadelerine rastlamak mümkündür.²⁰³ Râvilerin hoca ve talebelerine çok sık değinmediğini söylemek mümkündür. Râvilerin örnek rivâyetlerinde bu durumu ortaya koymaktadır. Buna rağmen az da olsa hoca-talebe ilişkilerinde söz ettiği yerler de vardır. Örneğin Ya'lâ b. Müslim'i ele aldığı yerde onun hoca ve talebelerinden bazılarına yer verdiği görülmektedir.²⁰⁴ Yine Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî'de de bu durum tekrar edilmektedir.²⁰⁵

¹⁹⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 229.

¹⁹⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 231.

¹⁹⁹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 235.

²⁰⁰ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 80.

²⁰¹ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 110.

²⁰² Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196.

²⁰³ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196, 202, 223, 224.

²⁰⁴ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 77.

²⁰⁵ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 97, 100.

1.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler

Bahşel'in eserinde merfû, mevkûf ve maktû rivâyetler yer almaktadır. Müellif bu rivâyetleri râvilerle ilgili bilgileri verdikten hemen sonra nakletmektedir. 699 hadis rivâyeti yer almaktadır. Bunlar içerisinde 422 merfû, 118 mevkûf ve 159 maktû rivâyet yer almaktadır. Bahşel, eserinde genel olarak râviler hakkında pek bilgi vermemekte ve doğrudan onların rivâyet ettiği hadisleri nakletmektedir. Râvilerle ilgili, zaman zaman, hadisleri naklettiği esnada araya girerek veya hadis bittikten sonra en son, isnadda ismi geçerken kısa bilgiler sunduğu görülmektedir. Örneğin bir yerde isnadda Ebû Sehl el-Cessâs olarak geçen bir râvi hakkında isnadı serdettiği esnada araya girerek adının Ziyâd olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶ Bir başka yerde de isnadda Ziyâd el-Hârisî olarak geçen bir râvi hakkında hadis bittikten sonra isminin Ziyâd b. Şâbûr olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁷ Yine diğer eserlerde de görüldüğü gibi Bahşel'in eserinde de kendilerinin örnek rivâyetlerine yer vermediği râviler yer almaktadır. Avâne b. Hakem'de bu durumu görmek mümkündür.²⁰⁸

2. EBU'L-‘ARAB ve TABAKÂTU ‘ULEMÂİ İFRÎKIYYE ve TÛNUS İfrikiyye Afrika'nın kuzeyinde Mağrib'in doğusunda yer alan bölgeye verilen isimdir. İlk olarak hicri 27 yılında fethedilen bölge çeşitli dönemlerde Müslümanlarla yapılan anlaşmaları bozmaları neticesinde birkaç defa elden çıkmıştır. 33 yılında tekrar fethedilen bölge kesin olarak islam hâkimiyetine 40 yılında girmiştir. Mısır, Tûnus Endülüs gibi ilmi açıdan canlı bölgeler arasında yer alması oradaki ilmi hayatı da canlı olması açısından etkilemiştir.²⁰⁹

2.1. HAYATI

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî olan olan Ebu'l-‘Arab, hicri 250-260 yılları arasında Kayrevan'da doğmuştur. Babasının ilimle iştiğal etmesi sebebiyle kendisi de genç yaşlarda ilim tahsil etmeye başlamıştır. Kâdı İyâz kendisin ricâl ilmiyle

²⁰⁶ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 58.

²⁰⁷ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 196.

²⁰⁸ Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, s. 165-166.

²⁰⁹ Belâzûrî, *Futûhu'l-büldân*, II, 223-227; Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, II, 228-231; Nadir Özkuyumcu, "İfrikiyye", *DİA*, 515-516.

ilgilendiğini, Sahnûn'un öğrencilerinden ders aldığı ifade etmiştir. 3000'in üzerinde eseri istinsah ettiği ve çokça eser telif ettiği ifade edilen Ebu'l-'Arab, 333 yılında yine Kayrevan'da vefat etmiştir. En önemli eseri de aşağıda tanıtılacak olan *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus* isimli eseridir. Bu eseri de bitiremeden öldüğü ifade edilmiştir.²¹⁰

2.2. ESERİ

Eserin tam adı kaynaklarda *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus* olarak yer almaktadır. Eser, İfrîkiyye ve Tûnus bölgesini kapsamaktadır. İfrîkiyye bugünkü Fas'ın doğusu olarak kabul edilmektedir. Ebu'l-'Arab'ın telif ettiği eser, o bölge ile ilgili günümüze ulaşan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki eser doğrudan müellife ait nüsha değildir. Talamenkî (ö. 429/1037), eserin muhtasar halini kaleme almış ve günümüze ulaşan nüsha da ona aittir.

Diğer eserlerde olduğu gibi Ebu'l-'Arab da eserine bölgenin faziletleri ile ilgili rivâyetleri naklederek başlamaktadır. Bu bilgiler arasında genel olarak bölgenin önemi, iklimi, kıyamet gününde bu bölgeden olanların durumu gibi rivâyetler yer almaktadır ve çoğunluğunu merfû rivâyetler oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu rivâyetlerin tamamına yakınının uydurma olduğunu da ifade etmekte fayda vardır.²¹¹ Eserde râvileri ele almadan önce bölgeye gelen sahâbileri de zikrederek bölgeye gelen sahâbilerle oranın faziletini yükseltmeye çalışmış gibi bir izlenim de uyandırmaktadır.

Eserinde öncelikle sahâbeyi ele alarak başlayan müellif akabinde tâbi'în, etba' ve sonrasında gelen âlimleri zikretmiştir. Eserde sadece 114 râvi ele alınmıştır. Râvilerin sıralanışı tabaka usulüne göre yapılmıştır.

Eserde râvilerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmezken diğer müellifler gibi belli başlı durumlara yer verilmiştir. İsimleri nisbeleri, künyeleri, meslekleri gibi durumlar bu konular içerisine girmektedir. Bu bilgiler zikredildikten sonra onların bir rivâyetine yer verildiği görülmektedir. Ancak bu rivayetlerin hadis rivayetleri değil de tarihi bilgi niteliği taşıyan veya kendileri ya da başka kişiler hakkında fezâil kabilinden rivayetler olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

²¹⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, III, 71; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 394-395; Ali Öngül, "Ebu'l-'Arab", *DİA*, X, 293.

²¹¹ Ebu'l-'Arab, *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus*, s. 43-72.

Ebu'l-‘Arab’ın, eserinde oralı olanları ayrı bir başlık altında ele aldığı görülmektedir. Tabi‘în tabakasını ele alırken İfrîkiyyeli olanlar demek suretiyle bu duruma dikkat çekmektedir.²¹² Başka yerlerden gelen şahıslarda da genel olarak bu duruma dikkat çektiği görülmektedir. Abdullah b. Muğîre el-Kûfi’nin (ö. ?) Kûfe’den geldiğini ifade etmiş ve nebiz içmesini oralı olmasına bağlamıştır.²¹³

Ölüm tarihlerine net olarak pek yer vermemekle birlikte kişilerin ölüm tarihlerini meşhur birileri ile kıyasladığı görülmektedir. Râvilerin o kişilerden önce veya sonra öldüklerini ifade ederek yaşadıkları döneme dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin ‘Avn b. Yûsuf el-Huzâî’nin 150 yılında doğduğunu ifade etmekle birlikte ölüm tarihini vermemektedir. Ölüm tarihi ile alakalı Sahnûn’dan (ö. 240/854) önce öldüğünü ifade etmektedir.²¹⁴

Zaman zaman da kişilerin oraya ne zaman geldiklerine de işaretle bulunmaktadır. Sahnûn b. Sa‘îd’in 191 yılında oraya ilim talep etmek için geldiğini ifade etmektedir.²¹⁵ Yine Musa b. Mu‘âviye es-Sumâdihi’nin önce başka yere ilim talep etmek için ayrıldığını daha sonra 189 yılında tekrar oraya döndüğünü ifade etmektedir.²¹⁶

Son olarak Ebu'l-‘Arab’ın, eserinde kendilerinden rivâyette bulunduğu hocalarıyla ilgili bilgi nakletmediğini de ifade etmek gerekmektedir. Eserde kendisine en yakın tabaka hocalarının hocaları olarak görülmektedir. Hocalarını eserinde neden ele alamadığı ile ilgili herhangi bir bilgiye denk gelinmemiştir.

2.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları

Müellif, eserinde tespit edilebildiği kadarıyla 39 hocasından nakilde bulunmuştur. Bunlar arasında en çok Furât b. Muhammed el-‘Abdî (ö. 292/904) 40 rivâyet, Ebû Osman Sa‘îd b. Haddâd (ö. ?) 37 rivâyet ile ilk iki sırada yer almaktadır. Hocalarından Furât b. Muhammed’in yalancılıkla itham edildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Ebu'l-‘Arab kendisinden çok rivâyet işittiğini de ifade etmiştir.²¹⁷ Buna dayanarak Ebu'l-‘Arab’ın

²¹² Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 87.

²¹³ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 162.

²¹⁴ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 188.

²¹⁵ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 185.

²¹⁶ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 190.

²¹⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VI, 326.

verdiği bilgilerin hocasının zayıf bir râvi olmasına rağmen güvenilirliğine halel getirmeyeceğini söylemek mümkündür. Ayrıca Ebu'l-‘Arab, eserde Furât b. Muammed’ten rivâyette bulunurken kullandığı rivâyet sîgaları genellikle semâ’a delalet eden lafızlardan oluşmaktadır. Ebu'l-‘Arab, 1 hocasından 4 defa, 4 hocasından 3 defa, 3 hocasından 2 defa 19 hocasından da 1’er defa bilgi naklinde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda Ebu'l-‘Arab’ın kendilerinden 5 ve daha fazla defa rivâyette bulunduğu hocaları ve bu rivâyetlerin sayısına yer verilecektir.

Furât b. Muhammed el-Abdî (ö. 292/904)	40
Ebû Osman Sa‘îd b. Haddâd (ö. ?)	37
Cebele b. Hammûd es-Sadefî (ö. 297-299/909-911)	16
Ahmed b. Yezîd (ö. 284/897)	14
Bekr b. Hammâd (ö. 296/908)	8
Habîb b. Nasr et-Temîmî (ö. 297/909)	7
Süleymân b. Sâlim el-Kindî (ö. 305/917)	7
Ahmed b. Ebû Süleymân er-Rib’î (ö. 291/903)	6
Abdullah b. Ebû Zekeriyâ el-Hufrî (ö. ?)	6
Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ (ö. ?)	6
Sa‘îd b. İshâk (ö. ?)	6
Ahmed b. Temîm (ö. ?)	6

2.2.2. Cerh-Ta‘dîl Bilgisi

Ebu'l-‘Arab, eserinde râvilerin rivâyete ehil olup olmadıklarına dair zaman zaman işaret etmektedir. Ebu'l-‘Arab, diğer müelliflere nazaran râvilerle ilgili daha sık ricâl değerlendirmelerine başvurmuştur. Kullandığı terimler, dönemseller olarak bir zamanda yığılmamaktadır. Bu değerlendirmeler ekseriyetle kendisine aittir. Eserinde yer alan tenkit terimleri aşağıda yer almaktadır.

Sikadır.	218 ^{٢١٨}
----------	--------------------

²¹⁸ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 87, 100, 107, 118, 126, 139, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 168, 170, 174, 180, 194, 195, 196, 198, 200, 204, 208, 209, 215, 220.

Münker rivâyetleri olduğunu ifade etmişlerdir.	أَنْكُرُوا عَلَيْهِ أَحَادِيثٌ ²¹⁹
Zayıftır.	ضعيف ²²⁰
Sika sebtir.	ثقة ثبت ²²¹
Mürcîlikle itham edilmiştir.	رمي بالإرجاء ²²²
Sika sadûktur.	ثقة صدوق ²²³
Sika nebîldir.	ثقة نبيل ²²⁴
Salih sikadır.	صالح ثقة ²²⁵
Sebt sika nebîldir.	ثبت ثقة نبيل ²²⁶
Sika me'mûndur.	ثقة مأمون ²²⁷
Sikadır ancak Suffîlikle itham edilmiştir.	ثقة ولكنه رمي بالصفيرية ²²⁸
Nebiz içmeyi caiz görürdü.	كان يستحل شرب النبيذ ²²⁹
Münker rivâyetleri vardır.	في حديثه مناكير ²³⁰
Hadislerinde leyn ve inkıta olmakla birlikte sikadır.	كان في حديثه لين ومقطوع كثير وهو ثقة ²³¹
Sika fâıldır.	ثقة فاضل ²³²
Sika me'mûn hâfızdır.	ثقة مأمون حافظ ²³³

²¹⁹ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 95.

²²⁰ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 96, 105, 160, 180.

²²¹ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 111.

²²² Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 112.

²²³ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 113.

²²⁴ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 113.

²²⁵ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 113, 182, 200, 202, 217.

²²⁶ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 116.

²²⁷ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 139, 150, 153, 188, 190, 225, 226.

²²⁸ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 161, 169; Sufriyye, ilk Hârici fırkalarından birine verilen isimdir. bkz. Mehmet Dalkılıç, “Sufriyye”, *DİA*, XXXII, 472-473.

²²⁹ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 162.

²³⁰ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 197.

²³¹ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 197.

²³² Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 197, 223.

²³³ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 224.

2.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri

Ebu'l-‘Arab, eserinde râvilerin isimleri, nereden geldikleri, meslekleri, kişilikleri, kimden rivâyette buldukları, kimlerin kendilerinden rivâyet ettiği gibi bilgilere sıkça yer vermektedir. Eserde, diğer müelliflerin aksine, kendileri hakkında herhangi bir bilginin sunulmadığı hiç kimse yer almamaktadır. Yine Ebû Hârûn Mûsâ b. Cemîl ve Ahmed b. Yûsuf el-Bağdâdî ile alakalı sadece isimleri ve kimden rivâyet ettiklerine değindiği görülmektedir.²³⁴ Râvilerin İfrîkiyye bölgesinden olup olmadıkları ile alakalı sıkça bilgilere değindiği görülmektedir.²³⁵ Şayet râviler başka yerlerden gelmişlerse, müellif buna değinmektedir. ‘Fılan kişi İfrîkiyye’ye gelen kişilerdendir.’ diyerek veya geldikleri bölge veya şehirlere atıfta bulunarak bu kişilerle alakalı bilgiler sunmaktadır.²³⁶

Râvilerin isimlerini sunarken neseplerinde fazla geriye gitmediği, isimleri iki veya üç kişi ile sınırlandırdığı görülmektedir. İsimlerinin yanında râvilerin künyeleri ve nisbeleri de genel olarak belirtilmektedir.²³⁷ Aşağıda daha sonra belirtileceği üzere râvilerle ilgili zaman zaman cerh-ta‘dîl ifadelerine de yer verdiği görülmektedir. Kimlikle alakalı bilgiler verildikten sonra râvilerin bir bazen de 4-5 kişiye kadar varacak şekilde hocaları ve tabelarına değinilmektedir.²³⁸

2.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler

Ebu'l-‘Arab, diğer müelliflerin aksine eserinde hadis rivâyetlerine çok yer vermemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla 48 rivâyetin yer aldığı eserde, 3 merfû 45 de maktû rivâyet nakledilmiştir. Ebu'l-‘Arab’ın, râvilerle ilgili naklettiği rivâyetlerin daha çok onlar hakkında bilgi veren veya onların faziletleri ve yaşamları ile alakalı rivâyetler, vaaz, hikem, fıkhi münazaralar kabilinden ifadeler olduğunu söylemek mümkündür. Behlül b. Râşid ile alakalı Muhammed b. Bedr b. Yahyâ’dan rivâyetle şunu nakletmiştir: ‘Behlül

²³⁴ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 181.

²³⁵ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 107, 161, 166, 169, 184, 196.

²³⁶ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 105, 111, 154, 158, 160, 166.

²³⁷ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 150, 166, 204.

²³⁸ Ebu'l-‘Arab, *Tabakât*, s. 116, 139, 152, 157, 163.

b. Râşid'ten daha fazla Allah korkusu olan birini görmedim.²³⁹ Bununla birlikte eserde haklarında herhangi bir nakil bulunmayan sadece kimlikleri ile alakalı bilgilere yer verilen kişiler de bulunmaktadır. Örneğin Abdürrahim b. Abdürabbih er-Rib'î isimli râvi ile alakalı cerh-ta'dîl ifadesine, kimden semâ'ı olduğu ve kendisinden kimlerin rivâyet ettiğini belirtmekle yetinmiştir.²⁴⁰

3. MUHAMMED B. SA'ÎD EL-KUŞEYRÎ ve TÂRÎHU RAKKA

Rakka, Suriye'nin kuzeyinde yer alan ve milattan önce kurulan, müslümanlar tarafından da hicri 16 yılında fethedilen bir şehirdir. Hârûnurreşid zamanında devletin Bağdâd'tan sonra en büyük ikinci şehri haline gelen Rakka, Harran'a 3 günlük mesafe uzaklığındadır. Fırat bölgesinde yer almasından dolayı Cezîre toprakları içerisinde sayılmıştır.²⁴¹

3.1. HAYATI

Tam adı Muhammed b. Sa'îd b. Abdurrahman b. İbrahim b. İsa b. Merzûk el-Kuraşî el-Harrânî er-Rakkî olan müellifin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır. Künyesi Ebû Ali olarak bilinmektedir. Kuşeyr kabilesinin mevlalarından olması hasebiyle el-Kuraşî nisbesini almıştır. Daha sonra Rakka'ya yerleştiği ifade edilen müellifin Harran ehlinden olduğu ifade edilmiştir. el-Harrânî nisbesinin önce zikredilmesi bu bilgiyi doğrulayacak niteliktedir. Muhaddis, hafız, tarihçi olarak bilinmektedir. Zehebî vefat tarihinin ne zaman olduğunu bilmediğini söylemekte ancak 334 yılında hadis rivâyet ettiğini ve vefat ettiğinde 80 yaşına ulaştığını ifade etmektedir.²⁴² Eserinin muhakkiki İbrahim Salih, Harran ve Rakka dışında bir yerde hadis rivâyet etmediğini ifade etmektedir. Buna delil olarak da Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'da, İbn Asâkir'in de *Târîhu Dimaşk*'ta onun hayatına yer vermemelerini delil

²³⁹ Ebu'l-'Arab, *Tabakât*, s. 134.

²⁴⁰ Ebu'l-'Arab, *Tabakât*, s. 197.

²⁴¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, IV, 60; Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 23-26; Gülay Ögün Bezer, "Rakka", *DİA*, XXXIV, 432-433.

²⁴² Halil b. İzzeddîn b. Aybeg b. Abdullah es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000, III, 81; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 335; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y., X, 31.

olarak gösterir. Haleb'e gidip gitmediği ile alakalı da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²⁴³

3.2. ESERİ

Eserinin tam adı *Târîhu'r-Rakka ve men nezelehâ min ashâbi Rasûlillehi ve't-tâbi'îne ve'l-fukahâi ve'l-muhaddisîn*'dir.²⁴⁴ Eserin adından da anlaşılacağı üzere Kuşeyrî, eserinde fukahâyı da ele almıştır. Ancak eser incelendiğinde, ele aldığı kişilerin hadisle iştiğal etmiş oldukları görülmektedir. Bundan dolayı fukahâdan kastının ehl-i hadisten olup fıkıhla da iştiğal etmiş kişiler olma ihtimali de bulunmaktadır. Kuşeyrî, eserini tabaka sistemine göre telif etmiştir. Eserini üç tabaka halinde oluşturmuş, ilk tabakada olarak sahâbe, ikinci tabakada tâbi'în ve üçüncü tabakada tâbi'inden sonra gelen ve müellifin kendi zamanında da yaşayan râvileri ele almıştır. Ayrıca eserin isminde diğer müelliflerden farklı olarak etbâ'u't-tâbi'în dememiş muhtemelen fukaha ve muhaddisler derken onları bu gruba dâhil etmiştir. Nitekim eserde tâbi'inden olan râvileri zikrettikten sonra *'ba'de tabakati't-tâbi'în'* demek suretiyle etba' tabakasından olan râvileri ele alacağını göstermiştir. Bununla birlikte *Târîhu Rakka*'da diğer eserlerden farklı olarak müellif, 'meşhur olmayan hocalar (*şuyûh*)' demek suretiyle yeni bir başlık açmıştır.²⁴⁵ Bu türden bir başlık, incelenen diğer eserlerde yer almamaktadır. Müellifin bu başlıkta ele aldığı râvilerle ilgili daha öncekilerde olduğu gibi ayrıntılı bilgi vermediği görülmektedir. Ayrıca bu başlık altında yer alan râvilerden hadis işittiği kişiler olduğu gibi hocalarının hocası mesabesinde olanlar da vardır. *Târîhu Rakka*'da sadece 3 sahâbinin ele alındığı görülmektedir.

Müellif, râvileri ele alırken isimlerini verdikten sonra künyelerini verir ve eğer birilerinin mevlâları ise bunu ifade eder. Aynı şekilde râvilerin lakapları varsa bunlara da eserin içerisinde yer verir. Ancak lakablara eserinde sık rastlandığı söylenemez.²⁴⁶

²⁴³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, naşirin girişi, s. 6.

²⁴⁴ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, I, s. 210; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 138.

²⁴⁵ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 120.

²⁴⁶ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, 37.

Daha sonra râvilerin kimlerden rivâyet ettiklerine ve onlardan kimlerin rivâyet ettiğine değinir.²⁴⁷

Râvilerin kendi akrabalarından rivâyet ettikleri kişiler veya akrabalarından olup onlardan rivâyet eden kişileri de belirttiği görülmektedir. Ancak bunu genel olarak tâbi‘in tabakasında yaptığı görülmektedir.²⁴⁸ Daha sonraki tabakalarda bu türden bilgiler yer almamaktadır. Ayrıca eserlerin ortak yönlerinden biri olan, râvilerin kimlerden rivâyet ettikleri ve onlardan kimlerin rivâyet ettiklerine de müellif yer vermektedir.²⁴⁹

Müellifin râvilerle ilgili değindiği bir başka husus da onların görevleridir.²⁵⁰ İmamlık, postacılık, Mu‘âviye’nin postacısı vs. gibi meslekler bunlardan bazıları olarak öne çıkmaktadır.

Kuşeyrî, eserinde birçok yerde isnadsız bilgiler nakletmekte ve râvilerle ilgili kısa kısa bilgiler vermektedir. Ebû Muhammed Sâlih b. Mismâr’ı (ö. ?) ele alırken bu durumu görmek mümkündür. Müellif, onun aslen nereli olduğu ve nerede vefat ettiğini isnadsız nakletmiş daha sonra kendisinden örnek rivâyetler zikrettiğinde ise hocalarından rivâyette bulunmuştur.²⁵¹ Yine ‘Amr b. Osman b. Seyyâr’ı (ö. 217/832) ele alırken nerede öldüğünü ve künyesini isnadsız naklettiğini görmek mümkündür.²⁵²

Eserin bir başka özelliği de Rakka ile ilgili yazılmış ilk eser olması hasebiyle sadece kendisinin ele aldığı râvilere kaynaklık etmesidir. Bu râvilerin, daha çok müellifin kendisinin de ‘meşhur olmayan’ kişiler olarak tanımladığı tabakada yer aldığı görülmektedir. Bu râvilerin isimleri, künyeleri, mevlâ olup olmadıkları, vefat tarihleri, Rakka’da ölüp ölmedikleri ile bilgiler verilen ana bilgilerdir. Bu kısımda onların herhangi bir örnek rivâyetlerine rastlanılmamaktadır.²⁵³ Kuşeyrî’nin bölümün başında meşhur olmayan kişilerden kastının bu râviler olduğunu söylemek mümkündür. Bu kişilerin

²⁴⁷ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 97, 100, 102, 105.

²⁴⁸ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 38, 39, 40.

²⁴⁹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 62, 63, 64, 134.

²⁵⁰ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 36, 77, 78, 139, 159.

²⁵¹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 69-70.

²⁵² Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 166.

²⁵³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 176, 179, 182, 183, 184; Muhakkik de bu sayfalarda yer alan râvilerle ilgili herhangi bir kayda rastlamadığını ifade etmektedir.

Rakka'dan başka bir yere gitmemeleri onların bilinmemesine bir sebep olabileceği gibi Rakka'nın dışardan gelenlerin çok yoğun olmadığı bir bölge olmasıyla da ilgili olabilir.

Kuşeyrî, eserinde daha önce Bahşel'de ifade edildiği gibi kimin Rakkalı kimin başka yerden geldiğine işaret eder. Sâlih b. Mismar'ın Basralı olduğunu ve Rakka'da vefat ettiğini belirtmiştir.²⁵⁴ Kuşeyrî'nin eserinde birçok biyografinin sonunda 'Rakka'da vefat etti.' ibaresini görmek mümkündür.²⁵⁵

Daha önce Bahşel'in, ele aldığı râvilerde onların soyundan gelenler hala Vâsıt'ta olan varsa buna değindiği ifade edilmişti. Kuşeyrî de çok olmasa da bazı râvilerde bunu yapmaktadır. O da 'ولده بها' demek suretiyle bunu belirtmektedir. Ancak Bahşel'in eserine kıyasla *Târîhu Rakka'da* bu tür ifadeler oldukça azdır.²⁵⁶

Râvilerle ilgili örnek rivâyetler merfû, mevkûf veya başka birileriyle ilgili ifadelerden oluşmaktadır. Ancak el-Kuşeyrî'nin eserinin sonlarında artık râvilerle ilgili örnek rivâyetler zikretmediği görülmektedir. Bu durum özellikle etbâ' tabakasından sonraki râvilerde daha yaygın olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde daha çok râvilerin isimleri, künyeleri, nerede öldükleri, varsa ölüm tarihleri, rivâyet ettikleri kişiler gibi hususlardan bazılarına değinerek özet denilebilecek birkaç kelimelik bilgiler sunmaktadır.²⁵⁷ Bunun, daha önce başlıkta zikrettiği üzere meşhur olmayan kişileri ele almasından kaynaklandığını düşünmek de mümkündür. Ya da müellif bu kişilerle aynı çağda yaşadığı veya onlarla aynı çağda yaşayan kimselerden onlar hakkında bilgi alabildiği için, onlar hakkında ayrıntılı bilgi verme ihtiyacı duymamıştır. Yine de eserinde özellikle kendi zamanına yakın dönemlerde yaşamış olan kişilerde neden böyle bir yola başvurduğu hakkında kesin bir hükme varılamaz.

Eserde göze çarpan bir başka husus da Kuşeyrî'nin bazen muallak isnadlar kullanmak suretiyle hocalarını atlamasıdır. Her ne kadar bir önceki rivâyette hocası yer alsın da Kuşeyrî'nin bu yola çok sık başvurduğu görülmektedir.²⁵⁸ Diğer müelliflerde bu

²⁵⁴ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 69.

²⁵⁵ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 42, 69, 150, 164, 166, 167.

²⁵⁶ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 172, 175, 176.

²⁵⁷ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 154, 160, 161, 162, 164, 166.

²⁵⁸ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 52, 99, 107, 125, 129, 138.

türden bir uygulamaya denk gelinmemiştir. Sadece Abdülcebbâr el-Havlânî bu durumu daha çok eser sahibi müelliflerden bilgi nakledeceği zaman uygulamaktaydı.

3.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları

Tespit edilebildiği kadarıyla Kuşeyrî, eserinde 48 hocadan bilgi nakletmiştir. Bunların içerisinde en çok bilgi naklettiği kişiler ve rivâyet sayıları şu şekildedir. Ebû Ömer Hilâl b. ‘Alâ 102 rivâyet, Abdülmelik b. Abdülhamid el-Meymûnî 46 rivâyet, Muhammed b. Ali el-Mürrî 20 rivâyettir. Geriye kalan hocalarından 10’un altında rivâyetleri bulunmaktadır. 2 hocasından 4 defa, 2 kişiden 3 defa, 7 kişiden 2 defa, 28 kişiden de 1’er defa nakilde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda, eserde kendilerinden 5 ve daha fazla sayıda bilgi naklettiği hocalarının isimleri ve her birinden naklettiği bilgi sayısı verilecektir:

Ebû Ömer Hilâl b. ‘Alâ (ö. 280/893)	102
Abdülmelik b. Abdülhamid el-Meymûnî (ö. 274/887)	46
Muhammed b. Ali el-Mürrî	20
Ca’fer b. Muhammed b. Haccâc el-Kattân	9
Ebû Hafs Ömer b. Yakub b. Mürdek	8
Ahmed b. Bezî’ el-Haffâf	7
Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Sadaka	7
Ebû Dâvûd Süleyman b. Seyf (ö. 272/885)	5
Musa b. İsa b. Bahr	5

Müellif, bilgileri serdederken hocalarından sema’ı olduğuna dair *haddesenâ*, *ahberanâ* gibi lafızlar kullanmakla birlikte yukarıdaki tabloda Abdullah b. Muhammed b. Beyân’da görülebileceği gibi kendisine ulaşan kitaplar varsa bunlardan da istifade etmektedir.

Müellif, eserinde kullandığı kitaplara dair herhangi bir isim zikretmemekle birlikte bazı kitaplar kullandığına dair işaretler sunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Hilal b. ‘Alâ’nın babasının kitabının olduğuna atıfta bulunmaktadır. Hilâl b. ‘Alâ rivâyet ederken ‘babamın kitabında buldum’ demek suretiyle buna işaret etmektedir.²⁵⁹ Ancak

²⁵⁹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 89.

eserden bu kitabın ne tür bir kitap olduğuna dair fikir sahibi olunması mümkün görünmemektedir. Yine Kuşeyrî'nin Hilâl b. 'Alâ'dan eserinde hocalarından naklettiği bilgilerin neredeyse yarısına tekabül edecek kadar çok bilgi alması, Hilâl b. 'Alâ'nın da bu bilgileri babasından almış olma izlenimi uyandıracak olsa da Hilâl b. 'Alâ'nın eserinde daha çok hocalarından tahdis sîgâsı ile rivâyetlerde bulunması bu ihtimali azaltmaktadır.

3.2.2. Cerh-Ta'dîl Bilgisi

Kuşeyrî'nin, eserinde 123 râviyi ele aldığı, tespit edilebildiği kadarıyla 15 yerde ricâl değerlendirmesinin yer aldığı görülmektedir.. Bu değerlendirmelerin bir kısmı kendine ait bir kısmı ise kendisinden önce telif edilmiş eserlerden alıntılardır. Ayrıca hocalarından ricâl değerlendirmesi yapan tek kişi kendisinden en fazla bilgi naklettiği hocası olan Ebû Ömer Hilâl b. 'Alâ'dır. O, eserde 4 yerde ricâl değerlendirmesi yapmıştır. Ahmed b. Hanbel'in de eserde 3 yerde ricâl değerlendirmesinin yer aldığı görülmektedir. Geriye kalan 8 değerlendirme ise kendisinin râviler hakkında yaptığı değerlendirmelerdir.²⁶⁰

Târîhu Rakka'da yer alan ricâl değerlendirmeleri ile ilgili kullanılan lafızlar şunlardır:

Ahmed b. Hanel şöyle dedi: Ebû Melîh, sika, hadislerinde zabt sahibi, sadûk, Ca'fer b. Burkân'dan daha zabittir.	قال أبو عبد الله ابن حنبل: أبو المilih ثقة، ضابطٌ لحديثه صدوقٌ وهو عندي أضبط من جعفر بن برقان ²⁶¹
Ca'fer b. Burkân, sika, Yezîd'in ve Meymûn'un hadislerinde zabt sahibidir. Zührî'nin hadislerinde ıztıraba düşer ve İbnü'l-Esam ona muhalefet eder.	جعفر بن برقان ثقة ضابطٌ لحديث ميمون وحديث يزيد وهو في حديث الزهري يضطرب ويختلف بن الأصم ²⁶²
Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Furât b. Süleymân sika sadûktur.	قال أحمد بن حنبل: فرات بن سليمان ثقة صدوق ²⁶³

²⁶⁰ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 68, 69, 71, 75, 113, 134, 154, 174, 175, 177.

²⁶¹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 88.

²⁶² Kuşeyrî, a.y.

²⁶³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 100.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Osman b. Osman el-Gatafânî, sikadır, asîrdir. ²⁶⁴ Az hadis rivâyet etmiştir. Ancak Rakka'da çok hadis rivâyet etmiştir.	قال أحمد بن حنبل: عثمان بن عثمان ثقة و كان عسيرا وإنما حدثنا بشيء يسير ولاكن بالرقعة حدثهم يعني كثير ²⁶⁵
Habîb b. Ebû Merzûk, şeyhun sikatun.	قال هلال بن العلى: حبيب بن مرزوق شيخ صالح ²⁶⁶
Saâlih b. Mismâr, şeyhun sikatun.	قال هلال بن العلى: صالح بن مسمار شيخ صالح ²⁶⁷
'Alâ b. Süleymân er-Rakkî, Zührî'den cinsel uzva dokunma ile ilgili münker bir hadis rivâyet etmiştir.	قال هلال بن العلى: على بن سليمان الرقي حدث عن الزهري في مس الذكر بحديثا منكر ²⁶⁸
Abdullah b. Ca'fer b. Gaylân (ö. 220/835), 216 yılında kör olmuş, 218 yılında da ihtilâta uğramıştır. 220 yılında da vefat etmiştir.	قال هلال بن العلى: ذهب بصر عبد الله بن جعفر في سنة ست عشرة ومئتين. وتغير سنة ثمانى عشرة ومئتين. ومات سنة عشرين ومئتين ²⁶⁹
Sâlih b. Mismâr'ın bir hadis dışında müsned hadis rivâyet ettiğini bilmiyoruz. Bu hadisi de bir kişi müsned olarak bir başka kişi de mevkûf olarak rivâyet etmiştir.	قال القشيري: ولا نعرف لصالح حديثاً مسنداً، إلا حديثاً واحداً أسنده رجلٌ واحد وأوقفه غير واحد ²⁷⁰
Abdullah b. Bişr et-Teyyihân, Zührî'den teferrüd ettiği son derece zayıf bir hadis rivâyet etmiştir.	قال القشيري: وحدث عبد الله بن بشر بن التيهان عن الزهري (بحديث واحد) وإه تفرد به ²⁷¹
Abdullah b. Muharrar, <i>münkerü 'l-hadîstir</i> .	قال القشيري: عبد الله بن المحرر وهو منكر الحديث ²⁷²

²⁶⁴ *Asîr* ifadesinin titizliği sebebiyle hadis rivâyetinde güçlük çıkaran muhaddis anlamına geldiği ifade edilmiştir. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 157; Nitekim asîr ifadesinden sonra az hadis rivâyet etmesinin belirtilmesi bu anlamı karşılamaktadır.

²⁶⁵ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 130.

²⁶⁶ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 68.

²⁶⁷ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 69.

²⁶⁸ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 94.

²⁶⁹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 164.

²⁷⁰ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 71.

²⁷¹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 90.

²⁷² Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 134.

Talha b. Zeyd, Ebû Ferve-babası-Talha b. Zeyd-Evzâ'î-Yahyâ b. Ebî Kesîr isnadıyla münker hadisler rivâyet etmiştir.	قال القشيري: فحدثنا أبو فروة، عن أبيه، عن طلحة بن زيد، عن الأوزاعي، عن يحيى بن أبي كثير، عن أنس؛ بأحاديث مناكير ²⁷³
Hakîm b. Nâfi‘ er-Rakkî, münker olan bazı rivâyetler nakletmiştir.	قال القشيري: حكيم بن نافع الرقي وفي حديثه بعض النكرة ²⁷⁴
Sa‘îd b. Ebû Sa‘îd el-Vâsîfî, şeyhun sâlihun.	قال القشيري: سعيد بن أبي سعيد الواسطي وكان شيخاً صالحاً ²⁷⁵
Muhammed b. Ubeydullah b. ‘Amr er-Rakkî, kına ile boyanırdı.	قال القشيري: محمد بن عبيد الله بن عمرو الرقي وكان يخضب بالحناء ²⁷⁶
Abdullah b. Heysem el-Abdî el-Basrî, sakalını sarıya boyardı.	قال القشيري: عبد الله بن الهيثم العبدي البصري وكان يصفر لحيته ²⁷⁷

Görüldüğü üzere Kuşeyrî'nin de eserinde ele aldığı râvilere oranla az sayıda râvi ile alakalı ricâl değerlendirmelerine yer verdiği görülmektedir. Kendisinin değerlendirmelerde bulunduğu râvilerin daha çok kendi tabakasına yakın olan kişiler olduğu görülmektedir. Kendisinin görüşmediği kişilerle ilgili değerlendirmeleri de muhtemelen hocalarından duymuş ve o da bu ifadelere yer vermiştir.

3.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca-Talebe İlişkileri

Kuşeyrî, eserinde râvileri ele alırken onların künyeleri ile ilgili bilgi vermeye başlar. Daha sonra eğer başka bir yerden gelmişlerse ‘Rakka’ya geldi.’, ‘Rakka’da yaşadı.’ gibi ifadeler kullanılarak Rakkalı olanlar ile olmayanları ayırt ettiği görülür. Aynı şekilde ‘min nevâzili ...’ Demek suretiyle geldikleri yerlere de atıfta bulunmaktadır. Örneğin Halîl b. Mürre'nin Basralı olduğunu daha sonra Rakka’da yaşadığını belirtmiştir.²⁷⁸ İsimlerde çok geriye gittiği görülmemekte ve genel olarak râvinin babası ve dedesini zikretmektedir. Eserde yer alan en uzun isim Ahmed b. Esved b. Heysem b. Leys b. ‘Alâ

²⁷³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 135.

²⁷⁴ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 154.

²⁷⁵ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 174.

²⁷⁶ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 175.

²⁷⁷ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 177; Saç-sakalı kına ile veya sarıya boyamanın ricâl değerlendirmeleri ile alakalı durumuna bakmak için bkz. Topgöl, “Saç-Sakalını da Boyardı!”, 87-116.

²⁷⁸ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 136.

b. Abdullah b. Küllâb b. Abdullah b. Seleme b. Vehb b. Ubeyd b. Sa‘lebe b. Yerbû‘ b. Sa‘lebe b. Düvel b. Hanîfe b. Lüceym (ö. 295/907) olarak tespit edilmiştir.²⁷⁹ Görüldüğü üzere 17 nesle kadar geriye gitmiştir. Yine şayet doğum tarihleri biliniyor ise buna işaret etmektedir. Râvilerin mevâliden olup olmadıkları da belirtilen hususlar arasında yer almaktadır. Haccâc b. Yûsuf er-Rusâfi’nin künyesine yer verdikten sonra Hişâm b. Abdülmelik ailesinin mevlâsı olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰

Zaman zaman râvilerden kimlerin rivâyet ettiğine yer vermekle birlikte kendilerinin rivâyette bulunduğu kişilere pek değinmediği görülmektedir. Vehb b. Râşid, Hâlid b. Hayyân gibi râvilerde sadece onlardan kimlerin rivâyette bulduğuna işaret etmiştir.²⁸¹

3.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler

Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*’da diğer müellifleri gibi ele aldığı râvilerin çoğunun en az bir rivâyetine yer vermiştir. Ancak eserde dikkat çeken durum, bu rivâyetlerin ağırlıklı olarak maktû rivâyetlerden oluşmasıdır. Eserde, tespit edilebildiği kadarıyla yaklaşık 69 merfû, 7 mevkûf ve 121 maktû rivâyet yer almaktadır. Örnek rivâyetleri zikredilen râvilerin genel olarak etba‘ ve öncesi tabakalarda yer aldıkları göze çarpmaktadır. Kuşeyrî, hocalarından çok az kişinin örnek rivâyetine yer vermiştir. Hocalarıyla ilgili daha çok isim, künye, nisbe ve vafat tarihi gibi öz bilgilerle yetindiği görülmektedir.²⁸² Kuşeyrî’nin, eserinde râvilerin çoğunun birkaç rivâyetine yer verirken hocalarında buna neden riayet etmediği ile alakalı herhangi bir bilginin mevcut olmaması bunun sebebinin tam olarak tespit edilmesini güç kılmaktadır. Hocaları dışında daha erken dönemlerde yaşamış bazı râvilerle ilgili de örnek rivâyetler sunmadığı karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Şeddâd Mevlâ ‘ÿyâz b. Âmir (ö. ?) ile ilgili bilgi verirken onun Ebû Hureyre ve Vâbisa b. Ma‘bed’ten rivâyet ettiği ile yetindiği görülmektedir.²⁸³ Aynı şekilde Ubeydullah b. Abdullah b. Esamm’ın (ö. ?) Süfyan b. Uyeyne ve Mervân el-Fezârî’den rivâyet ettiğini

²⁷⁹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 181.

²⁸⁰ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 162.

²⁸¹ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 139.

²⁸² Bazı örnekler için bkz. Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 167, 169, 172, 175.

²⁸³ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 63.

belirtip başka bir bilgi veya rivâyet sunmamaktadır.²⁸⁴ Râvilerin başka kişilerden rivâyette bulduklarını kendisi de ifade ettiğine göre onların neden rivâyetlerine eserinde yer verdiği ile ilgili şu yorumu yapmak mümkündür. Daha önce ifade edildiği üzere bir kişinin bir yerden sayılabilmesi için gittiği bölgede hadis rivâyet etmesi de şartlar arasında zikredilmişti. Bu kişilerin Rakka'da hadis rivâyet etmemelerinden dolayı onların hadislerine yer vermemiş olması muhtemeldir.

4. ABDÜLCEBBÂR EL-HAVLÂNÎ VE TÂRÎHU DÂRİYYÂ

Dâriyyâ, Suriye'nin batı kısmında yer alıp Şam'a bağlı küçük bir yerleşim yeridir.²⁸⁵ Şam merkezine oldukça yakın olması geçmişte de önemli bir ilim merkezi olduğunu mümkün kılmaktadır. Kaynaklarda hakkında pek bilgi bulunmaması ayrıntılı olarak bilgi verilmesini zorlaştırmaktadır. Şam'a yakın olmasına rağmen kaynaklarda hakkında az bilgi verilmesinin sebebi, muhtemelen küçük bir yerleşim yeri olmasındandır. İsmi ile ilgili birçok ihtilaf bulunmasına rağmen Dâriyyâ kullanımı daha çok öne çıkmaktadır.

4.1. HAYATI

Tam adı Abdülcebbâr b. Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahîm b. Davud el-Havlânî ed-Dârânî olan müellifin, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Künyesi Ebû Ali olarak zikredilmişse de onun daha çok İbn Mühennâ olarak meşhur olduğu ifade edilmiştir. Havlân'da doğmuştur. İbn Asâkir'de yer alan isnadda isminin başında "el-Kâdî" ifadesi yer almakla birlikte nerede kadılık yaptığına dair bir bilgi bulunamamıştır. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen Brockelmann (ö. 1956), Abdülcebbâr el-Havlânî'nin 365-370/975-981 tarihleri arasında vefat ettiğini ifade etmektedir. Eserin başında yer alan isnadda Abdülcebbâr el-Havlânî'nin, eseri 365/975 yılında rivâyet ettiği ifade edildiğine göre onun 365'ten sonraki bir tarihte vefat ettiği kesinlik kazanmaktadır.²⁸⁶ Zehebî, Antakya ve Remle'ye rihle düzenlediğini ve oralardan da hadis öğrendiğini ifade etmiştir.²⁸⁷

²⁸⁴ Kuşeyrî, *Târîhu Rakka*, s. 84.

²⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, Beyrut: Dâru Sadr, t.y., II, 432.

²⁸⁶ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 28.

²⁸⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992, III, 275; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XXXIV, 23; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 336; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, II,

4.2. ESERİ

Kaynaklarda eserin tam adı *Târîhu Dâriyyâ ve men nezele bihâ mine's-sahâbeti ve't-tâbi'îne ve tâbi'î't-tâbi'în* olarak yer almaktadır.²⁸⁸ Eserin bir nüshası günümüze kadar ulaşmıştır. Müellif, sahâbe, tâbi'în, tebe-i tâbi'în ve onlardan sonra yaşamış kişileri eserinde incelemiştir. Eserin günümüze ulaşan tek nüshası mevcuttur ve bu nüsha İngiltere'de British Museum'da yer almaktadır. Bundan dolayı muhakkik, eseri tahkik ederken karşılaştıracağı başka nüsha olmaması sebebiyle rivâyetleri, *Târîhu Dımaşk'ta* yer alan rivâyetlerle karşılaştırdığını ifade etmektedir.²⁸⁹ Tallâl b. Su'ûd ed-Da'cânî, İbn Asâkir'in eserinde istifade ettiği kaynakları tespit ettiği çalışmasında, İbn Asâkir'in Abdülcebbâr el-Havlânî'den 119 rivâyet iktibas ettiğini ifade etmektedir.²⁹⁰ Bununla birlikte muhakkik, eserde, *Târîhu Dımaşk'ta* yer almayan rivâyetler de olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹ *Târîhu Dâriyyâ'nın* günümüze ulaşan nüshasında 47 râvi ele alınmış, daha sonra kitabı rivâyet eden Ebû Muhammed el-Ekfânî (ö. 524/1129), esere 12 râvi daha ilave etmiş, bunlardan 5'inin sadece isimlerini zikretmiş ve haklarında herhangi bir bilgi vermemiştir.²⁹² Muhakkik, Abdülcebbâr el-Havlânî'nin, eserinde sadece 7 râvinin vefat tarihlerini verdiğini belirtmiş, diğer vefat tarihlerini ise kendisinin eklediğini ifade etmiştir.²⁹³

Abdülcebbâr el-Havlânî, eserine Dâriyyâ'ya gelen sahâbilerle başlamış ve bunlardan ilk olarak da Bilâl-i Habeşî'yi (ö. 20/641) ele almıştır. Eserinde toplamda 4 sahâbi yer almaktadır. Onların Dâriyyâ'ya geldiklerini ispat etmeye yönelik rivâyetler

432; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur: Erster Supplementband*, Leiden: y.y., 1937, I, 210.

²⁸⁸ Ziriklî'de 've't-tâbi'îne' ifadesi yer almamaktadır. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 275; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 296; Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 276 (76 nuramalı dipnot); Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, t. y. V, 81.

²⁸⁹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, nâşirin girişi, s. 16; Eser birinci baskı 1950 yılında Dımaşk'ta, ikinci baskı da 1975 yılında Bingâzi'de basılmıştır.

²⁹⁰ Tallâl b. Su'ûd ed-Da'cânî, *Mevâridü İbn Asâkir fî Târîhi Dımaşk*, Medine: Cami'atü'l-İslamiyye, 2004, s. 193.

²⁹¹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, nâşirin girişi, s. 12.

²⁹² Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 124-128.

²⁹³ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, nâşirin girişi, s. 10.

zikrettiği görülmektedir. Daha sonra onların yer aldıkları önemli mevkiler varsa bunları ifade edip, kendilerinden rivâyet eden Dâriyyâluların isimlerini sıralamaktadır.²⁹⁴

Eserde, zaman zaman râvi isimlerinde hatalar yapılmıştır. Sahâbi Esved b. Asram el-Muhâribî'nin (ö. ?) adını Ahmed b. Asram olarak kaydetmiştir.²⁹⁵ Aynı şekilde meülf, Yezîd b. Sa'îd b. Zî 'Asvan'ı (ö. ?) Sa'îd b. Yezîd b. 'Asvan olarak zabtetmiş, İbn Asâkir onun hata yaptığını ve doğrusunun Yezîd b. Sa'îd olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁶ Ebû Zür'a ed-Dımaşkî de râviden söz ederken onun Sa'îd b. Yezîd olarak bahsetmektedir.²⁹⁷ Abdülcebbâr el-Havlânî, râvi ile ilgili verdiği örnek rivâyette de ismi yanlış olarak zabtetmiştir.²⁹⁸ Buradan anlaşılacağı üzere bu hata müelliften kaynaklanmaktadır. Eserde bolca tashifler de yer aldığı ifade edilmelidir. Hadislerde düşen kelimelere, yanlış yazılan ifadelere ve râvi isimlerinde hatalara bolca rastlamak mümkündür. Ancak bu hataların bizzat müelliften mi yoksa daha sonra eseri rivâyet eden kişilerden mi kaynaklandığını söylemek güçtür.

Abdülcebbâr el-Havlânî, eserinde yer yer râvilerle ilgili isnadsız bilgiler de nakletmektedir. Bunu daha çok râvilerin künyelerinde, onların soyundan gelen kişilerden Dâriyyâ'da olan kişilerin olup olmadığını belirttiği yerlerde görmek mümkündür. Belirtilmesi gereken bir başka husus da Abdülcebbâr el-Havlânî'nin eserinde diğer müelliflerde pek sık hatta bazılarında hemen hemen hiç görülmeyen bir yola başvurusudur. Bu da ele aldığı râvilerin soyundan gelenler hâlâ Dâriyyâ'da yaşıyorlarsa bunu ifade eder. Bunu genellikle 'ولده بها الى اليوم'²⁹⁹ veya 'أولاده بها الى اليوم'³⁰⁰ demek suretiyle belirtmektedir.

²⁹⁴ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 32.

²⁹⁵ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 34; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 221; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 65.

²⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXV, 198; ayrıca *Târîhu Dâriyyâ* muhakkiki Sa'îd el-Afgânî, Sa'îd b. Yezîd b. Zî 'Asvân şeklinde hiç kimseye rastlayamadığını ifade etmiştir. bkz. Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 99, 1 numaralı dipnot.

²⁹⁷ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 100; Ebû Zür'a'nın *et-Târîh* isimli eserinde râvi ile ilgili herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

²⁹⁸ Havlânî, *a.y.*

²⁹⁹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 46, 49, 80, 87.

³⁰⁰ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 72.

4.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları

Abdülcebbâr el-Havlânî'nin eserinde toplam 35 hocasından bilgi naklettiği ortaya çıkmaktadır. Bazı hocalarından sadece 1 bilgi naklederken bazılarında ise sayıları 10'un üzerinde bilgi nakletmiştir. Bunların içerisinde en fazla bilgi alışverişinde bulunduğu hocaları ve naklettiği bilgi sayısı Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb 21 rivâyet, Ahmed b. 'Umeyr b. Yûsuf 19 rivâyet, Ebu'l Abbas Muhammed b. Ca'fer b. Mulâs 15 rivâyet, Ali b. Yakub 13 rivâyet, Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer 10 rivâyet, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Herevî 10 rivâyet, Hasan b. Habîb 10 rivâyet olarak öne çıkmaktadır. Ancak bilgi naklettiği hocalarından bazıları ile görüşmemiş olma ihtimalinin de olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin, Abdurrahman b. İbrahim (ö. 245/859) isimli râviden bir bilgi nakletmiş, ancak Abdurrahman b. İbrahim'in vefat tarihinin 245 olması hasebiyle onunla görüşmediği kesinlik kazanmaktadır. Ayrıca müellif, Abdurrahman b. İbrahim'den senedsiz bilgiler nakletmekte ve genel olarak râvilerin Dâriyyâ'ya geldiklerine dair bilgileri vermektedir.³⁰¹ Ayrıca 1 hocasından 4 defa, 5 hocasından 3 defa, 2 hocasından 2 defa, 18 hocasından da 1'er defa nakilde bulunmuştur. Aşağıda yer alan tabloda müellifin kendilerinden 5 ve daha fazla sayıda bilgi naklettiği hocaları ve onlardan naklettiği bilgi sayısı yer almaktadır:

Ahmed b. Süleymân b. Eyyûb (ö. 347/958)	21
Ahmed b. 'Umeyr b. Yûsuf (ö. 320/932)	19
Ebu'l Abbas Muhammed b. Ca'fer b. Mulâs (ö. 328/939)	15
Ali b. Yakub (ö. 353/964)	13
Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer (ö. 347/958)	10
Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Herevî (ö. 330/941)	10
Hasan b. Habîb	10
Avn b. Hasan b. Avn	9
Ahmed b. Hüseyin	7

Abdülcebbâr el-Havlânî'nin eserinde daha erken dönemlerde telif edilmiş eserlerden de alıntılar yaptığı göze çarpmaktadır. Vâkîdî (ö. 207/823), Yahyâ b. Ma'în

³⁰¹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 43, 44, 71, 100.

(ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Abdurrahman b. İbrahim (ö. 245/859) ve Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'den (ö. 281/894) alıntılar yaptığı görülmektedir. Bu müelliflerin içinden en fazla atfı 25 yer ile Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'ye yaptığı görülmektedir.³⁰² Onu 9 atıfla Yahyâ b. Ma'în takip etmektedir.³⁰³ Daha sonra 9 rivâyet Abdurrahman b. İbrahim gelir.³⁰⁴ Son olarak da 1'er rivâyetle Vâkidî³⁰⁵ ve Ahmed b. Hanbel³⁰⁶ yer almaktadır.

Yukarıda ismi sayılan ve kitap sahibi olduğu bilinen müelliflerden Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin, eserde *Kitâbu't-Tabakât* isimli eserinin olduğu ve bir râviyi orada zikrettiği ifade edilmektedir.³⁰⁷ Ancak bu kitap günümüze ulaşmamıştır.³⁰⁸ Ayrıca günümüze ulaşan *et-Târîh* isimli eserde yer alan râvilerin birçoğu hakkında bilgi bulunmaması, müellifin bu iktibasları *Suâlât* ve *Kitâbu't-Tabakât* isimli eserlerden aldığını söylemeyi mümkün kılacaktır. Yine Duhaym olarak bilinen Abdurrahman b. İbrahim'in (ö. 245/859) de eserde geçtiğine göre *Kitâbu't-Tabakât* isimli bir eseri bulunmaktadır.³⁰⁹ Ancak yapılan aramalara göre, ona herhangi bir kitabın izafe edildiği başka eserler tespit edilememiştir.

4.2.2. Cerh-Ta'dîl Bilgisi

Târîhu Dâriyyâ'da Abdülcebbâr el-Havlânî'nin, toplam 47 râviyi ele aldığı, bunlar içerisinde de 5 râvi ile alakalı cerh-ta'dîl ifadeleri zikrettiği görülmektedir. Bunların dördü Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin ifadeleri, biri de Yahyâ b. Ma'în'in ifadesidir. Bu ifadelerin, öğrencilerinin Yahyâ b. Ma'în ve Ebû Zür'a'ya sordukları sorulara verdikleri cevaplar olduğu görülmektedir. Hakkında cerh-ta'dîl ifadeleri zikredilen râviler ve bu ifadeler aşağıda yer almaktadır:

³⁰² Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 29, 38, 45, 62, 64, 65, 71, 75, 76, 81, 92, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 108, 109, 111-112, 114.

³⁰³ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 62, 68, 73, 76, 80, 82, 110.

³⁰⁴ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 35, 43, 44, 68, 71, 89, 90, 100, 111.

³⁰⁵ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 73.

³⁰⁶ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 81.

³⁰⁷ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 45.

³⁰⁸ Fesevî, *Kitâbu'l-ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya Ömerî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, I, 50, muhakkikin önsözü; Eserin muhakkiki, Fesevî'nin kaynak olarak kullandığı eserleri ele alırken Ebû Zür'a'nın *Kitâbu't-tabakât* isimli eserinin günümüze ulaşmadığını ifade etmektedir.

³⁰⁹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 44, 89, 100.

Vadîn b. ‘Ata, sikadır	قال يحيى بن معين: وضيبن بن عطاء ثقة ³¹⁰
‘Amr b. Şurâhîl, sikadır.	قال أبو زرعة: عمرو بن شراحيل من الثقات ³¹¹
Temîm b. ‘Atiyye, sikadır.	قال أبو زرعة: تميم بن عطية من الثقات ³¹²
Sa‘îd b. Yezîd, sikadır.	قال أبو زرعة: سعيد بن يزيد ذي عصوان من الثقات ³¹³
Ebû İdrîs Cübeyr b. Nüfeyr’dan daha bilgilidir.	قال أبو زرعة: أبي إدريس عندي مقدم (من جبير بن نفيير) ³¹⁴

Abdülcebbâr el-Havlânî’nin eserinde 47 râviyi ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda sadece 5 râvi ile ilgili ricâl değerlendirmesinin oldukça az olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, müellifin asıl amacının ricâl değerlendirmesi yapmak yerine Dâriyyâ’ya gelen kişileri tespit etmek olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun normal bir durum olduğunu da söylemek gerekmektedir.

4.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri

Abdülcebbâr el-Havlânî’nin, eserinde râvilerle ilgili bilgileri verirken diğer müelliflere nazaran daha dağınık vermiştir. O, râvilerle ilgili başta bilgi verip daha sonra onun rivâyet ettiği bir hadisi zikretmekte son olarak yine râvi ile alakalı bilgiler sunmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki dağınık olarak zikredilen bu durum, müellifin kendisinin farkında olarak uyguladığı birşeydir. Çünkü sonda verdiği bilgilerin genel olarak râvilerin vefat tarihleri ve onların soyundan gelen kişilerin hâlâ Dâriyyâ’da bulunup bulunmadığı ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır. İlk başta diğer eserlere göre dağınık görünen bu usul aslında müellifin kendi uyguladığı bir sistemdir.

Abdülcebbâr el-Havlânî’nin, eserinde râvilerin kimliği ile alakalı bilgi verirken onların neseplerini fazla uzun tutmadığı görülmektedir. Çoğunlukla isimler râvinin babasına veya dedesine kadar verilmektedir. Eserde en uzun isim Ebû Kilâbe el-Cürmî’ye aittir. Müellif, onun ismini Abdullah b. Zeyd b. ‘Âmir b. Nâyil b. Mâlik b. ‘Ubeyd b. Alkame b. Sa‘d b. Kesîr b. Gâlib b. ‘Adiy b. Yehs b. Tarûd b. Kudâme b. Cürm b. Rayyân

³¹⁰ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 81-82.

³¹¹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 95.

³¹² Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 97.

³¹³ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 100.

³¹⁴ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 111-112.

b. Havlân b. ‘İmrân b. el-Hâf b. Kudâ‘a olarak vermektedir.³¹⁵ Bundan başka uzun olarak sayılabilecek bir diğer isim Ebu İdrîs el-Havlânî’ye aittir. Onun tam ismini Abdullah b. Sevâb b. Abdullah b. Receb b. ‘Amr b. Havlân olarak vermektedir.³¹⁶ Bununla birlikte bazen râvilerin nesepleri hakkında bilgi vermemektedir. Sadece başlık olarak ismini zikretmekte ve akabinde de bir rivâyetini vermektedir. Örneğin Humeyd b. Hişâm’ı ele alırken ona dair verdiği tek bilgi onun Ebu Süleyman ed-Dârânî’nin (ö. 235/849) ashabından olduğudur.³¹⁷ Aynı şekilde Abdurrahim b. Sâlih isimli râvide de sadece ismini vermiş ve akabinde de bir rivâyetini nakletmiştir.³¹⁸

İsimlerin yanında müellif, râvilerin künyelerini ve nisbelerini de zikrettiğini ifade etmek gerekmektedir. Ölüm tarihleri ise Abdülcebbâr el-Havlânî’nin eserinde neredeyse hiç değinmediği hususlar arasında yer almaktadır. Eserini tabaka sistmine göre telif ettiği düşünüldüğünde râvilerin yaşadıkları tabakalara dikkat çekmek ile yetindiği görülmektedir.

Abdülcebbâr el-Havlânî, eserinde bir râviyi ele alırken onun hoca ve talebelerine çok az değinmektedir. Ancak önemli gördüğü râvilerle ilgili bilgileri verdikten sonra bu kişilerden rivâyette bulunan kişilere dikkat çekerek onları ele almaktadır. Ebû Süleyman ed-Dârânî ile ilgili bilgiler verdikten sonra gelen başlıkta ondan rivâyette bulunan kişileri ele almak suretiyle hoca – talebe ağını ortaya çıkarmaktadır. Ancak râvileri ele alırken bu türden bilgiler yok denecek kadar azdır.

4.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler

Abdülcebbâr el-Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*’da birkaç istisna hariç neredeyse bütün râvilerin rivâyet ettiği bir hadis nakletmiştir. Ele alınan râvilere dair bilgi veren rivâyetler dışında yer alan merfû, mevkûf ve maktû rivâyetler bunları oluşturmaktadır. Eserde tespit edilebildiği kadarıyla yaklaşık 118 hadis yer almaktadır. Bu hadisler arasında 41 merfû, 20 mevkûf ve 57 de maktû rivâyet yer almaktadır. Müellif, râvi ile alakalı bilgileri

³¹⁵ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 60.

³¹⁶ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 103.

³¹⁷ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 118.

³¹⁸ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 121.

verdikten sonra onun bir rivâyetini nakletmek suretiyle hadisleri zikretmektedir.³¹⁹ Bununla birlikte eserinde bazı râvilerle alakalı rivâyetler nakletmediği de görülmektedir. Örneğin Osman b. Abdüla‘lâ’nın tâbi‘în tabasından olduğunu ve kendi soyundan Dâriyyâ’da hala yer alan kişilerin olduğunu ifade etmekle yetinmiş ve herhangi bir rivâyetini zikretmemiştir.³²⁰ Ayrıca bu rivâyetler haricinde râvilerle alakalı bilgilerin verildiği isnadlı bilgiler de mevcuttur. Râvinin ne zaman şehre girdiği, ne zaman öldüğü, kişiliği ile alakalı bilgiler bu kabilden rivâyetlerin konusudur.³²¹

Sonuç olarak *Târîhu Dâriyyâ*’nın küçük bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Buna rağmen İbn Asâkir’in, *Târîhu Dimaşk*’ta eseri kaynak olarak kullandığı göz önünde bulundurulduğunda Dâriyyâ ile alakalı telif edilmiş önemli bir eser olduğu da ortaya çıkmaktadır.

5. EBU’Ş-ŞEYH EL-ENSÂRÎ ve TABAKÂTU’L MUHADDÎSÎN Bİ ISBAHÂN

Isbahân, İnan’ın büyük şehirlerinden olup Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir. Nüfusun çoğunluğu İranlılardan oluşmakla birlikte Irak’tan Arapların da şehre geldiği ve azımsanmayacak bir sayıda oldukları ifade edilmiştir. Şehrin çoğunluğunu Sünnîler oluşturmakta ancak daha sonra Safevî hükümdarlığı ile Şîilerin nüfûzunun arttığı da belirtilmiştir. Şehrin, Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerin bir arada yaşaması sebebiyle kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Isbahân’ın önemli bir ilim merkezi olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Nitekim el-Isbahânî nisbesiyle anılan tarihte birçok meşhur âlim yer almaktadır.³²²

5.1. HAYATI

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ca‘fer b. Hayyân el-Ensârî el-Isbahânî olan müellif, 274 yılında Isbahân’da doğmuştur. Dedesinden dolayı Hayyânî nisbesiyle de anılmaktadır. 90 yılı aşan ömrü sebebiyle kendisine Ebu’ş-Şeyh denilmiş olması

³¹⁹ Bazı örnekler için bkz. Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 46, 58, 65, 71, 72 vd.

³²⁰ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 71; başka örnekler için bkz. s. 60, 101, 103.

³²¹ Havlânî, *Târîhu Dâriyyâ*, s. 31, 35, 65, 81, 111,

³²² Belâzûrî, *Futûhu’l-büldân*, II, 304-307; Hamevî, *Mu‘cemu’l-büldân*, II, 206-210; Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, I, 147-190; Osman Gazi Özgüdenli, “İsfahan”, *DİA*, XXII, 497-502.

muhtemeldir. Hadisçi bir aileye mensup olan Ebu’ş-Şeyh, erken yaşta hadis tahsil etmeye başlaması ve uzun süre yaşamasından dolayı âli isnad sahibi olmuştur. Bu özelliğinden dolayı kendisinden hadis tahsil etmeye birçok kişi gelmiştir. Ayrıca ‘*Avâlî hadîsi Ebîş-Şeyh* isimli eseri de bu hadisleri ihtiva etmektedir. Hayatı boyunca birçok eser telif ettiği ancak bu eserlerden çok azının günümüze ulaştığı ifade edilmiştir. İbn Mende, Ebû Nu‘aym el-İsbahânî, İbn Merdûyeh gibi önemli âlimlere de hocalık etmiştir. 369 yılında yine İsbahân’da vefat etmiştir.³²³

5.2. ESERİ

Müellif eserini tabaka sistemi ile telif etmiştir. Her tabakada da râvileri harf sırasına göre sıralamıştır. Harf sırasını tercih eden müellifler bunu, bir râvi hakkında eserlerine başvuran kişinin, o râvinin hangi tabakadan olduğunu bilemeyeceğinden harf sırasından daha kolay bulacağını ummuşlardır. Nitekim daha sonraki dönemlerde telif edilen *Târîhu Cürcân* müellifi Sehmî de buna işaret etmiş ve açık bir şekilde kullanımının daha kolay olacağını düşündüğü için eserini harf sistemine göre telif ettiğini ifade etmiştir.³²⁴ Hatib el-Bağdâdî de aynı şekilde harf sisteminin daha kolay olduğunu savunmuş ve eserini bu şekilde telif etmiştir.³²⁵

Kitabın yazılış gayesini müellifin mukaddimesinde bulmak mümkündür. O, sahâbe, tâbi‘în ve fethinden kendi zamanına kadar olan dönemde orada yaşayan veya oraya gelen kişileri ele aldığını, onların *garîb* rivâyetlerine, eğer yoksa da normal bir rivâyetlerine, isimlerine, neseplerine ve ölüm tarihlerine yer verdiğini ifade etmiştir.³²⁶

Daha sonra geniş bir mukaddime yazıp İsbahân ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Şehrin fazileti ilgili rivâyetler, İsbahân’a has olan madenler, nehirler, bitkiler gibi bazı varlıklar, İsbahân’ın yerleşim yerleri, vadileri, ovaları, dağları gibi coğrafik özellikleri, insanların cimrilerinin ve cömertlerinin, âlimlerinin ve cahillerinin

³²³ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, XVI, 276-280; a.mlf., *Tezkiratü’l-huffâz*, III, 105-106; Ali Yardım, “Ebu’ş-Şeyh”, *DİA*, X, 343-344; Şerif b. Salih et-Teşâdî, *Mu‘cemu şuyûhi Ebi’ş-Şeyh el-İsbahânî*, Abudabi: Müessesetü Beynûne, 2012, s. 34-41; Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *Bulûğu’l-emânî bi terâcimi şuyûhi Ebi’ş-Şeyh el-İsbahânî*, Riyad: Dâru’l-Âsime, 2012, I, 15-53.

³²⁴ Sehmî, *Târîhu Cürcân*, s. 58.

³²⁵ Hatib el-Bağdâdî, Emine Mustafa Hüseyin, *Tevârîhu’l-büldân*, s. 82.

³²⁶ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, I, 147, 148.

bulunduğu yerlere değinmektedir.³²⁷ Daha sonra Isbahân'ın kuruluşuna değinmekte, şehrin genişliği, orada bulunan bazı yapıların özellikleri ve şehrin fethedilişi ile ilgili bilgiler sunmaktadır.³²⁸

Bütün bu açılardan bakıldığında Ebu'ş-Şeyh'in, eserine yazdığı mukaddimenin daha ayrıntılı bilgiler ihtiva ettiğini söylemek mümkündür.

Ebu'ş-Şeyh, eserini 11 tabakadan meydana getirmiştir. İlk üç tabakada sahâbe, tâbi'în ve etbâ' tabakalarını zikretmiştir. Son iki tabakada ise muasırı olan râvileri ve hocalarını zikretmiştir. Ancak Isbahân'a gelen veya fethedilen bütün sahâbileri zikretmediği ifade edilmiştir. Utbe b. Ferkad'ın Isbahân'a geldiği başka kaynaklarda ifade edilmiş³²⁹ olmasına rağmen Ebu'ş-Şeyh, eserinde sahâbeyi sayarken ona yer vermemiştir.

Eserde râvilerin isimleri, nisbeleri, künyeleri genel olarak bütün râvilerde karşımıza çıkmaktadır. Râvinin ismini başlıkta verdikten sonra hemen akabinde Isbahânlı olup olmadığına değinmekte, oralı değilse Isbahân'a geldiğini belirtmektedir. Vefat tarihlerine oldukça önem veren müellif, birçok yerde onların vefat tarihlerine işaret etmektedir.³³⁰ Vefat tarihleri yer verilmeyen râvilerin verilenlere nispetle az olduğunu da söylemek mümkündür.

Râvilerin meslekleri,³³¹ aslen nereli oldukları oldukları³³² gibi bilgiler de eserde yer almaktadır. Eğer ele aldığı kişi oralı ise bununla ilgili herhangi bir bilgi nakletmemektedir. Zaman zaman râviler başka yerlere gitmişlerse veya başka yerlerde ölmüşlerse buna da işaret etmektedir.

Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, eserinin başlığında açık bir şekilde Isbahân'a uğrayan kişileri ele aldığını belirtmektedir. Râvilerin rivâyetlerine örnekler verirken bu hadislerin, râvilerin *teferrüd* ettiği hadisler olmasına önem vermiştir. Ebu'ş-Şeyh, eserinin mukaddimesinde râvilerin *teferrüd* ettiği hadislerden örnekler vermeyi, bu türden hadisler

³²⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 155-174.

³²⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 175-190.

³²⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, muhakkikin önsözü, I, 123; Ebû Nu'aym el-Isbahânî, *Ahbâru Isbahân*, thk. Seyyîd Kesrevî Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, I, 100.

³³⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 56, 131, 151, 208, 225, 256.

³³¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 307; II, 243, 260.

³³² Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 307, 320, 355, 424.

yoksa başka rivâyetlerini, neseplerini, isimlerini ölümlerini kendisine aktarıldığı kadarıyla sunacağını ifade etmektedir.³³³ Eserinde bazen râvilerin *garîb* rivâyetleri olduğunu ifade etmekte veya hadisleri zikrettikten sonra hangilerinin *garîb* olduklarını belirtmektedir. Ebu’ş-Şeyh el-Ensârî’nin eserinde *garîb* rivâyetler için ve *garîb* rivâyetleri bulunan râviler için kullandığı ifadelere aşağıda yer verilecektir. Verilecek ifadelerin içerisinde kastedilen anlamlar birbirine çok yakın olan ifadeler de yer almaktadır. Ancak müellifin kullandığı ifadelerdeki farklılıkları görmek açısından yakın anlamlı olsalar da ifadeler ayrı ayrı eserde yer aldığı şekliyle verilecektir.

Bu metin, bu isnad dışında başka bir isnadla rivâyet edilmemiştir.	لا يروى هذا المتن إلا بهذا الإسناد ³³⁴
Kendisinde, onun dışında birinin rivâyet etmediği hadisler vardır.	له حديث لم يحدث به غيره ³³⁵
Bu metni, ondan başkası rivâyet etmemiştir.	هذا المتن لم يروه غيره ³³⁶
Bu hadisi ondan başkasından birinin rivâyet ettiğini yazmadım ve görmedim.	هذا حديث ما كتبنا إلا عنه ولا رأيته ³³⁷
Garîb hadislerinden bazıları...	من غرائب حديثه ³³⁸
Teferrüd ettiği hadislerden bazıları...	و مما تفرد به ³³⁹
Bu hadis dışında başka bir yerde onunla ilgili bir ifade görmedim.	لم أر له ذكرا إلا في هذا الحديث ³⁴⁰
Teferrüd ettiği garîb hadislerinden rivâyet ettiklerinden bazıları...	و مما حدث من غرائب حديثه ما تفرد به ³⁴¹

³³³ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, I, 148.

³³⁴ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, I, 308.

³³⁵ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, I, 320.

³³⁶ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, I, 323.

³³⁷ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, I, 375.

³³⁸ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 6, 81, 181, 251, 283, 271; III, 46, 361, 382, 514.

³³⁹ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 17.

³⁴⁰ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 47.

³⁴¹ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 52.

Filan kişinin teferrüd ettiği çok hadisi vardır.	للفلان أحاديث كثيرة يتفرد بها ³⁴²
Filan kişinin garîb rivâyetleri çoktur.	غرائب فلان تكثر ³⁴³
Bu hadisi bu isnadla sadece filan kişiden yazdık.	هذا الحديث بهذا الإسناد ما كتبنا إلا عنه ³⁴⁴
Bu hadis filan kişinin rivâyetiyle garîbdir.	هذا الحديث غريب من حديث فلان ³⁴⁵
Kendisinde garîb hadisler vardır.	عنده أحاديث غرائب ³⁴⁶
Onun garîb hadisleri vardır.	له أحاديث غرائب ³⁴⁷
Filan kişiden garîb hadisler rivâyet etmiştir.	عن فلان بأحاديث غرائب ³⁴⁸
Sadece kendisinden rivâyet edilen hadisler rivâyet etmiştir.	حدث بأحاديث لم تكتب إلا من حديثه ³⁴⁹
Teferrüd ettiği hadisleri vardır.	له أحاديث يتفرد بها ³⁵⁰
Garîb hadisleri ve teferrüd ettiği hadisler çoktur.	غرائب حديثه و ما تفرد به كثير ³⁵¹
Filan dedi ki: ‘Bu hadisi ondan başkasından yazmadım.’	قال فلان هذا الحديث لم أكتب عن أحد سواه ³⁵²
Bu hadis sadece filan kişiden rivâyet edilmiştir.	هذا الحديث لم يكتب إلا عن فلان ³⁵³

³⁴² Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 59.

³⁴³ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 71.

³⁴⁴ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 77.

³⁴⁵ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 79.

³⁴⁶ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 81, 181, 251, 275.

³⁴⁷ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 89, 120.

³⁴⁸ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 112.

³⁴⁹ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 139.

³⁵⁰ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 163, 208, 385.

³⁵¹ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 257; III, 64.

³⁵² Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 266.

³⁵³ Ebu’ş-Şeyh, *Tabakâtu ’l-muhaddisîn*, II, 286.

O, bu hadiste teferrüd etmiştir.	حدث بحديث يتفرد به ³⁵⁴
Bu hadisler, onun teferrüd ettiği hadislerdendir.	هذه الأحاديث مما تفرد بها ³⁵⁵
Filan kişiden, teferrüd ettiği garîb hadisler rivâyet etmiştir.	روى عن فلان بأحاديث غرائب يتفرد بها ³⁵⁶
Filan kişiden garîb hadisler rivâyet ederdi.	كان يحدث عن فلان بغرائب ³⁵⁷
Bu hadisi filan kişiden kendisinden başkası rivâyet etmemektedir.	لم يرو هذا الحديث عن فلان غيره ³⁵⁸
Kendisinin rivâyet ettiği garîb hadislerden yazdıklarımız...	مما كتبنا عنه من الغرائب ³⁵⁹
Kendisinden garîb hadisler yazdık.	كتبنا عنه أحاديث غرائب ³⁶⁰
Sadece kendisinden yazdığımız garîb hadisler...	مما لم نكتب إلا عنه ³⁶¹
Çok garîb hadis rivâyet ederdi.	كان كثير الغرائب ³⁶²

Ebu'ş-Şeyh, hocaları içerisinde garîb rivâyette bulunanlara atıfta bulunmamıştır. Tabloda yer alan ifadelerin genel olarak hocalarından önceki tabakalarda yer alan râviler için kullanıldığını söylemekte fayda vardır. Bununla birlikte kendilerinin herhangi bir rivâyetine yer vermediği hocalarının da olduğunu söylemek gerekmektedir. Müellif, bu durumda hocalarının adını, künyesini, rivâyet ettiği kişileri varsa ölüm tarihlerini belirtmekle yetinmektedir. Örneğin Kâsım b. Muhammed el-İsbahânî (ö. 286/899) ile

³⁵⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 389.

³⁵⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 393.

³⁵⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 88.

³⁵⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 250.

³⁵⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 254.

³⁵⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 497.

³⁶⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 509.

³⁶¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 537.

³⁶² Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 23.

ilgili bilgi sunarken, onun meclisinde bulunduğunu ve ondan semâ'ı olduğunu, ölüm tarihini ve kimden rivâyet ettiklerini ifade etmekle yetinmiştir.³⁶³

Yukarıda râvilerden sonra hadis naklettiği ifade edilmişti. Ancak bazen müellif, râvilerin isimleri, künyeleri, nisbeleri ve vefat tarihleri ile yetinerek onların herhangi bir rivâyetlerine yer vermemiştir.³⁶⁴ Zaman zaman müellif, râviler Isbahân'da hadis rivâyet etmemişlerse buna da işaret etmektedir.³⁶⁵ Buna dayanarak kendilerinden rivâyette bulunmadığı râvilerin, hadis rivâyet etmekle birlikte Isbahân'da rivâyet etmeyen kişiler olduğunu söylemek mümkündür.

Ebu'ş-Şeyh, hocalarından hadisler naklederken genel olarak kendilerinden işittiğine dair lafızlar kullanmaktadır. Ancak bazen hocaları ile kendisi arasında başka bir hocasını da görmek mümkündür. Hocası Ali b. Sabbâh'tan hadis naklederken kendisi ile onun arasında Ahmed b. Mahmûd b. Subeyh yer almaktadır.³⁶⁶ Yine hocalarından Abdullah b. Muhammed b. Zekeriyâ ile kendisi arasında bir başka hocası Muhammed b. Yahyâ b. Mende yer almaktadır.³⁶⁷

Eserde dikkat çeken bir başka özellik de râviler şayet kitap telif etmişlerse, müellif bunlara da yer yer atıfta bulunmaktadır. İsmail b. Yezîd el-Kattân,³⁶⁸ Abdullah b. Muhammed b. Eskîb (ö. 283/896),³⁶⁹ Abdullah b. Muhammed b. Üseyd (ö. 310/922)³⁷⁰ gibi şahısların müsnedlerinin olduğu belirtilmiştir. Yine Abdurrahman b. Muhammed b. Selm'in (ö. 291/903) *Kitâbu't-tefsîr* isimli bir eser telif ettiği ifade edilmiştir.³⁷¹ Bu açıdan eserin günümüze ulaşmayan eserlere de kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür.

³⁶³ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 222; ayrıca bkz. IV, 88, 199, 216.

³⁶⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 412, 413, 418; IV, 222.

³⁶⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 134, 138, 167, 260.

³⁶⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 233.

³⁶⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 373.

³⁶⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 208.

³⁶⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 293.

³⁷⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 519.

³⁷¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 530.

5.2.1. Eserinde Bilgi Naklettiği Hocaları

Ebu's-Şeyh el-Ensârî, eserinde tespit edilebildiği kadarıyla yaklaşık 320 hocasından rivâyette bulunmuştur. Bunlar içerisinde en fazla rivâyette bulunduğu hocası Muhammed b. Yahyâ b. Mende yer almaktadır. Ondan 116 rivâyet aldığı tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla Muhammed b. Ali b. Cârûd'tan (ö. 325/936) 62, Ahmed b. Muhammed es-Sahhâf'tan (ö. 334/945) 42, Ahmed b. Mahmud b. Subeyh'ten (ö. ?) 40 rivâyette bulunmuştur. Hocaları içerisinde müsned sahipleri Ebû Bekr el-Bezzâr (ö. 291/903) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 305/917) de yer almaktadır. Aşağıda tabloda Ebu's-Şeyh el-Ensârî'nin kendilerinden en fazla nakilde bulunduğu hocalarına ve onlardan bulunduğu nakillerinde sayısına yer verilecektir.

Muhammed b. Yahyâ b. Mende (ö. 301/913)	116
Muhammed b. Ali b. Cârûd (ö. 325/936)	62
Ahmed b. Muhammed es-Sahhâf (ö. 334/945)	42
Ahmed b. Mahmûd b. Subeyh (ö. ?)	40
Ebu'l Abbas el-Cemmâl (ö. 301/913)	33
Abdullah b. Muhammed el-Mukrî (ö. 306/918)	33
Abdullah b. Muhammed b. Zekeriyâ (ö. 286/899)	25
Muhammed b. Ahmed b. Yezîd ez-Zührî	23
Muhammed b. İbrahim b. 'Âmir	21
Ebû Ümeyye Selm b. 'Îsâm (ö. 308/920)	19
Yusuf b. Muhammed el-Müezzin	19
Abdullah b. Mahmûd b. Ferec (ö. 325/936)	18
Ali b. Sabbâh (ö. ?)	15
Muhammed b. Abbas b. Eyyub (ö. 301/913)	15
Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî (ö. 305/917)	14
Muhammed b. Abdullah b. Rüsteh (ö. 301/913)	13
Muhammed b. Hüseyin b. Mühelleb (ö. 325/936)	13
Ahmed b. Ali b. Cârûd (ö. 299/911)	12
Ebû Salih Muhammed b. Yakub (ö. 318/930)	12
Abdurrahman b. Hasan ed-Darrâb (ö. 307/919)	11

Ali b. Rüstem (ö. 303/915)	11
Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân (ö. 310/922)	11
Muhammed b. Ahmed b. 'Amr (ö. ?)	10
Feth b. İdris (ö. 315/927)	10
Hasan b. Ali et-Temîmî (ö. 308/920)	10
İshak b. Ahmed el-Fârisî (ö. ?)	10
Ahmed b. Muhammed el-Bezzâr (ö. 293/905)	9
İshak b. Muhammed b. Hakîm (ö. 312/924)	9
Muhammed b. İbrahim b. Şebîb (ö. 292/904)	8
Ebû Üseyd Ahmed b. Muhammed (ö. 320/932)	8
İbrahim b. Muhammed b. Hâris (ö. 291/903)	8
Abdullah b. Muhammed b. Yakub (ö. 313/925)	8
Muhammed b. Muhammed b. Fûrek (ö. ?)	8
Muhammed b. Fadl b. Hattâb (ö. ?)	8
Muhammed b. Ahmed b. Râşid (ö. 309/921)	7
Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö. ?)	7
Ahmed b. Abdullah b. Muhammed (ö. 322/933)	7
İbrahim b. Muhammed b. Hasan (ö. 302/914)	7
Muhammed b. Âsım b. Yesâr (ö. ?)	6
Âmir b. İbrahim (ö. 306/918)	6
Muhammed b. Ubeyde b. Yezîd (ö. 301/913)	6
Muhammed b. Abdürrahim b. Şebîb (ö. 296/908)	6
Yakub b. İbrahim el-Ğazzâl (ö. ?)	6
Ömer b. Abdullah b. Hasan (ö. 308/920)	6
Ebû Esved Abdurrahman b. Feyz (ö. 321/933)	6
Velid b. Ebân b. Bûneh (ö. 310/922)	6
İshak b. Cemîl (ö. 310/922)	5
Ebû Bekr el-Bezzâr (ö. 292/904)	5
İbrahim b. Muhammed el-Kattân (ö. 304/916)	5
Abdullah b. Muhammed b. Abbas (ö. 294/906)	5
Ahmed b. Hasan b. Abdülmelik (ö. 304/916)	5

Hasan b. Muhammed ed-Dârikî (ö. 317/929)	5
Ahmed b. Hasan el-Hazzâz	5
Ahmed b. Muhammed el-Huzâ'î (ö. 291/903)	5
Abdurrahman b. Muhammed b. Zeyd	5
Muhammed b. Ahmed b. Ali	5
Muhammed b. Sehl el-Muaddel (ö. 313/925)	5
Muhammed b. Ömer b. Hafs	5
Hüzeyl b. Abdullah (ö. 322/933)	5
Muhammed b. Hârûn (ö. 324/935)	5
Musa b. Hârûn b. Sa'îd	5

Kalan hocaları içerisinde 34 kişiden 4 rivâyet, 42 kişiden 3 rivâyet, 78 kişiden 2 rivâyet naklederken 107 kişiden de birer rivâyet nakletmiştir.

5.2.2. Cerh-Ta'dîl Bilgisi

Ebu's-Şeyh el-Ensârî, eserinde ele aldığı râvilerle ilgili sık sık bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmeler arasında hadis rivâyet edip etmediklerine dair ifadeler de bulmak mümkündür. Ancak müellifin bu ifadeleri kullanmaktaki kastı onların İsbahân'da hadis rivâyet edip etmediklerine dairdir. Daha önce belirtildiği üzere yer yer bu duruma atıfta bulunduğunu görmek mümkündür.³⁷² Ebu's-Şeyh, eserde râvilerin isimlerini zikrettikten sonra onlarla ilgili bir ricâl değerlendirmesine yer verir. Zaman zaman faziletli, hafız, dindar gibi ifadeler de kullansa da bunu daha çok kişinin dini yaşantısına dair bir ifade olarak kullanırdı. O yüzden bu türden ifadeler ricâl ifadeleri içerisine dâhil edilmemiştir. Ebu's-Şeyh, ricâl değerlendirmelerini genel olarak kendisi yapmaktadır. Daha önceki müellifler bu ifadeleri isnadlı bir şekilde ve zaman zaman da kendilerinden önceki ricâl münekkitlerinden naklederken Ebu's-Şeyh bu yola başvurmamaktadır. Ricâl değerlendirmelerinin daha çok muasırları ve hocaları ile ilgili daha yaygın kullanıldığını da ifade etmekte yarar vardır. İlk dört tabakada sadece 2 yerde ricâl değerlendirmesine yer verdiği görülmektedir.³⁷³ Aşağıda Ebu's-Şeyh'in eserinde

³⁷² Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 134, 138, 167, 260.

³⁷³ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 396, 406.

kullandığı cerh-ta'dîl ifadelerine ve bu ifadeleri kullandığı kişilere yer verilecektir. Terkip olarak kullanılan ifadeler ayrı birer değerlendirmeymiş gibi ele alınacak ve ayrı olarak verilecektir.

Kezzâb (yalancı)	كذاب ³⁷⁴
Hâfız, sika, saduk	حافظ ثقة صدوق ³⁷⁵
Sika	ثقة ³⁷⁶
İrcâ görüşünü benimsemiştir.	كان يرى الإرجاء ³⁷⁷
Saçına ve sakalına kına sürerdi.	كان مخضوب الرأس والحية ³⁷⁸
Hakkında bazı şeyler söylediler.	تكلّموا فيه ³⁷⁹
Zayıf olarak görülürdü.	كان يضعف ³⁸⁰
Sadûk	صدوق ³⁸¹
Kavî değildir.	ليس بالقوي ³⁸²
Sikalardandır.	من الثقات ³⁸³
Sika kişilerden biridir.	أحد الثقات ³⁸⁴
Hadisi terk edilmiştir.	متروك الحديث ³⁸⁵
Kendi zamanında şehrimizde onun gibisi yoktu.	لم يكن ببلدنا مثله في زمانه ³⁸⁶

³⁷⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 396; III, 159, 571.

³⁷⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 49-50.

³⁷⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 52, 290, 374, 394, 409; III, 50, 73, 95, 100, 132, 208, 230, 298, 310, 354, 477, 579, 621; IV, 126, 136, 140, 202, 241, 256, 259, 272, 277, 292.

³⁷⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 65.

³⁷⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 67.

³⁷⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 123.

³⁸⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 149.

³⁸¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 163, 336, 338, 350.

³⁸² Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 200.

³⁸³ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 205.

³⁸⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 228, 230, 298; III, 14, 40, 202, 315, 331, 350, 412, 440; IV, 75, 117.

³⁸⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 334.

³⁸⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 341.

Sika kişilerden münker rivâyetler nakletmiştir.	له أحاديث منكر عن قوم ثقات ³⁸⁷
Hafız sebtir.	كان ثبنا من الحفاظ ³⁸⁸
Sâhibu hadis idi.	كان صاحب حديث ³⁸⁹
Mutkin sebtir.	كان متقنا ثبنا ³⁹⁰
Hafız mutkindir..	كان حافظا متقنا ³⁹¹
Münker rivâyetleri vardır.	له أحاديث منكرات ³⁹²
Onun zayıf bir râvi olduğunu söylemişlerdir.	كانوا يضعفونه ³⁹³
Şeyh sikadır.	شيخ ثقة ³⁹⁴
Hafızdır.	كان حافظا ³⁹⁵
Kendisinde teşeyyu‘ vardır.	كان يتشيع ³⁹⁶
Hafızlardan birisidir.	كان أحد الحفاظ ³⁹⁷
Hafızlardan birisidir.	كان من الحفاظ ³⁹⁸
Sika, me'mûn, ehl-i sünnetten biridir.	ثقة مأمون من أهل السنة ³⁹⁹
Râfizilikle itham edilmiştir.	كان يرمى بالرفض ⁴⁰⁰
Sika sadûktur.	ثقة صدوق ⁴⁰¹
Kendisinde gaflet vardır.	كان فيه غفلة ⁴⁰²

³⁸⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 407.

³⁸⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 418.

³⁸⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 30.

³⁹⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 57, 553.

³⁹¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 64.

³⁹² Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 75.

³⁹³ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 80, 158.

³⁹⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 83, 200, 389, 402, 418, 437, 495, 562, 584, 586; IV, 13, 18, 20, 28, 36, 54, 59, 67, 69, 80, 94, 113, 123, 138, 144, 146, 148, 155, 161, 166, 168, 174, 175, 176, 190, 257, 266, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 289.

³⁹⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 92, 160; IV, 84, 89.

³⁹⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 122.

³⁹⁷ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 168, 386.

³⁹⁸ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 182, 296.

³⁹⁹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 201, 289, 500, 544; IV, 96, 195, 207, 270.

⁴⁰⁰ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 235.

⁴⁰¹ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 259, 527, 550; IV, 115.

⁴⁰² Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 309.

Kavî değildir.	ليس بالقوي ⁴⁰³
Sâhibu's-sünnedir.	كان صاحب سنة ⁴⁰⁴
Kendisinde leyn olan bir şeyhtir.	كان شيخا فيه لين ⁴⁰⁵
Makbul ve sikadır.	كان مقبولا ثقة ⁴⁰⁶
Şeyh sadûktur.	كان شيخا صدوقا ⁴⁰⁷
Şeyh sika me'mûn ve faziletli biridir.	شيخ ثقة مأمون فاضل ⁴⁰⁸
Kırmızı ile boyanırdı.	كان يخضب بالحمرة ⁴⁰⁹
İhtilâta uğramıştır.	اختلط ⁴¹⁰
Sika dindardır.	ثقة دين ⁴¹¹
Ölmeden önce illet sahibi olmuştur.	اعتل قبل موته ⁴¹²
Sebt mutkin ve sadûktur.	ثبتا متقنا صدوقا ⁴¹³
Hadis hırsız idi.	كان يسرق الحديث ⁴¹⁴
Hadisleri birbirine karıştırırdı.	كان مخلطا ⁴¹⁵
Sika fakîhtir.	ثقة فقيه ⁴¹⁶
Şeyh sâlihtir.	شيخ صالح ⁴¹⁷
Sikadır ancak ölmeden illete uğramıştır.	ثقة أصابه به علة قبل موته ⁴¹⁸

⁴⁰³ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 341, 542.

⁴⁰⁴ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 344.

⁴⁰⁵ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 366.

⁴⁰⁶ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 373.

⁴⁰⁷ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 378, 509, 590, 617; IV, 10, 23, 32.

⁴⁰⁸ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 399.

⁴⁰⁹ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 434.

⁴¹⁰ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 447.

⁴¹¹ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 505.

⁴¹² Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 519; IV, 170.

⁴¹³ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, III, 565.

⁴¹⁴ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 101.

⁴¹⁵ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 128.

⁴¹⁶ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 208.

⁴¹⁷ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 295.

⁴¹⁸ Ebu's-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, IV, 303.

5.2.3. Râvilerin Kimliği – Hoca - Talebe İlişkileri

Müellifin, eserde öncelikle râvilerin isimleri ve neseplerini ifade ettiği görülmektedir. Daha sonra râvilerin nisbeleri, künyeleri, kabileleri gibi bilgiler sunulur. Akabinde râvilerle ilgili zaman zaman cerh-ta‘dîl ifadelerine yer verir ve kişilikleri ile alakalı kısa bilgiler de sunmaktadır. İsimlerde birkaç nesep geriye gittiği görülmektedir. Net olarak ortalama bir sayı verilemezse de 13 nesil geriye gittiği görülmektedir. Neseplerde daha çok sahâbe ve tâbi‘în tabakasında çok geriye gittiğini söylemek mümkündür. Ubeydullah b. Ebû Bekre ile alakalı bilgi sunarken ismini Ubeydullah b. Nüfey‘ b. Hâris b. Kelede b. ‘Amr b. ‘Allâc b. Ebû Seleme b. Gîra b. Avf b. Sekîf olarak vermektedir.⁴¹⁹

Râvilerin vefat tarihlerinin Ebu‘ş-Şeyh’in yanında önemli olan bir husus olduğu görülmektedir. Onların vefat tarihlerini mümkün merteye zikretmeye çalışır ve kişilerin öldükleri yer ile namazlarını kimlerin kıldırıldığına dair de bilgiler nakleder. Diğer müelliflerin yaptığı gibi o da ele aldığı kişilerin oralı olup olmadığına dikkat çeker. Eğer bir başka yerden gelmişlerse genel olarak nereden geldiklerine ve geliş tarihlerine işarete bulunur. Isbahân’dan ayrılan râvilerin zaman zaman nerede öldüklerine de değindiği görülmektedir. Örneğin Sehl b. Osman el-Askerî (ö. 236?/850?) ile bazı bilgiler sunduktan sonra 232 yılında Isbahân’dan ayrıldığını ve Asker’de öldüğünü bildirmiştir.⁴²⁰ Meslekleri ile alakalı olarak bilgi verdiğinde ise daha çok vali, müezzin, kadı, imam gibi vazifelere değindiği görülmektedir. Abdullah b. Ebû Bekre’nin Isbahân’a vali olarak atandığını ifade etmiştir.⁴²¹ Yine Muhammed b. Ferec’in (ö. ?) Yahûdiyye Mescidi’nde müezzin olduğunu nakletmiştir.⁴²²

5.2.4. Eserde Yer Alan Rivâyetler

Ebu‘ş-Şeyh, tespit edilebildiği kadarıyla eserinde yaklaşık 1069 rivâyet nakletmiştir. Eserde yer alan rivâyetlerin büyük çoğunluğunu merfû ve mevkûf rivâyetler oluşturmaktadır. Bunlar arasında 936 merfû, 90 mevkûf ve 43 mevkûf rivâyet yer

⁴¹⁹ Ebu‘ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, I, 339.

⁴²⁰ Ebu‘ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, II, 119.

⁴²¹ Ebu‘ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, I, 341.

⁴²² Ebu‘ş-Şeyh, *Tabakâtu’l-muhaddisîn*, III, 248.

almaktadır.⁴²³ Müellif râvilerle alakalı bilgi verdikten sonra onların rivâyetlerine yer vermektedir. Bu rivâyetlerin sayılarının bazen 7-8 rivâyete kadar ulaştığı görülmektedir.

Ebu'ş-Şeyh'in eserinin en önemli özelliklerin biri daha önce de ifade edildiği üzere içerisinde *garîb* hadisler ihtiva etmesidir. Ebu'ş-Şeyh, eserinin isminde de râvilerin *garîb* rivâyetlerine yer vereceğini ifade etmiştir. Şayet eserinde ele aldığı kişilerin *garîb* rivâyetleri varsa hadisleri zikrettikten önce veya sonra bu hadislerin *garîb* olduğuna dair ifadeler kullanmaktadır.⁴²⁴ Aynı şekilde bazen de râvilerin *garîb* rivâyetleri olduğunu belirtmekte ve ardında da rivâyetleri sevk etmektedir.⁴²⁵ Bununla birlikte kendilerinin örnek rivâyetlerine yer vermediği râviler de vardır. Bu râvilerle ilgili temel bilgileri vermekle yetinmiş, zaman zaman da bu kişilerin rivâyet etmediklerini ifade etmiştir. Ancak rivâyetlerinin olmadığını belirttiği kişilerin *Isbahân*'da mı hadis rivâyet etmedikleri ya da kendisine onların rivâyet ettiğine dair bilgi ulaşmadığı ile alakalı herhangi bir kayıt zikredilmemiştir. Örneğin Muhammed b. Abdülvehhâb el-Kannâd ile ilgili bir rivâyet zikretmemiş ve bu durumla alakalı herhangi bir yorumda da bulunmamıştır.⁴²⁶ Kısaca Ebu'ş-Şeyh'in eserinin diğer eserlere göre râvileri daha ayrıntılı ele aldığını söylemek mümkündür. *Garîb* rivâyetlere öncelik vermesi de diğer eserlerde yer almayan bir durum olduğundan bu yönüyle de onlardan ayrılmaktadır.

⁴²³ Bir başka eserde ise 1069 müsned, 948 merfû, 119 mevkûf, 102 maktû rivâyet yer aldığı ifade edilmiştir. bkz., Teşâdî, *Mu'cemu şuyûhi Ebi'ş-Şeyh el-Isbahânî*, s. 11.

⁴²⁴ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, II, 71, 163, 208; IV, 23.

⁴²⁵ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 323; II, 79, 139.

⁴²⁶ Ebu'ş-Şeyh, *Tabakâtu'l-muhaddisîn*, I, 417; ayrıca bkz. III, 223, 232.

6. DEĞERLENDİRME

Müelliflerin bazı râvilerin neseplerini uzun bazılarını ise kısa tuttukları, aynı şekilde her râvi hakkında verdikleri bilgilerin farklı derecelerde olduğu görülmektedir. Bu durumla alakalı olarak râvilerin tanınmışlık durumlarının farklı olması ve bunun sonucunda kendileri hakkında bilgilerin yeterli derecede yayılmaması, râvinin hadis ilmiyle içiçe olmaması, müelliflerden uzak bir dönemde yaşamış olmalarından ötürü onlar hakkında yeterli bilgiye ulaşamamaları gibi sebepler zikredilebilir. Ancak yine de müelliflerin râviler hakkında az da olsa bilgi vermeye çalıştıkları görülmektedir.

Müelliflerin eserlerinde, farklılık göstermesine rağmen ortak olarak yer alan bilgiler, râvilerin isimleri, künyeleri, nisbeleri, vefat tarihleri, meslekleri şehre ne zaman geldiği, ne zaman gittiği, kendilerine ait örnek rivâyetler, az da olsa cerh-ta'dîl ifadeleri ile alakalıdır. Eserlerin içeriklerine bakılarak her birinin sanki farklı amaçları olduğu da söylenebilmektedir. Örneğin Bahşel'in eseri *Târîhu Vâsıt*'ta cerh-ta'dîl ifadeleri çok az yer alırken Ebu'ş-Şeyh'in *Tâbakâtu'l-muhaddisîn* isimli eserinde daha fazla yer almaktadır. *Târîhu Vâsıt*'ta Bahşel'in, eserde sadece râvilerin isimlerini kaydedip şehre girip çıkan kişilerin isimlerini kayıt altına almak istemiş olması muhtemeldir.

Eserlerde çok az olsa dönemlerin siyasi ve itikadi olaylarına dair değerlendirmelerin de yer aldığı görülmektedir. Halku'l-Kur'ân, Şii olmakla itham edilen râviler, saç ve sakalın kına ile veya sarıya boyanması bu olaylardan bazılarıdır. Bu değerlendirmelerin özellikle bu tartışmaların sürdüğü dönemde yaşayan râvilerle ilgili yapılmış olması da dikkat çekicidir.

Eserlerde müelliflerin naklettikleri rivâyetlerin nitelikleri de farklılık göstermektedir. Örnek olarak *Tabakâtu'l-muhaddisîn*'de Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, eserde râvilerin garîb rivâyetlerine yer vermeyi öncelikli bir durum olarak görmüştür. *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus* isimli eserde ise neredeyse merfû rivâyet yer almamakta ve eserde yer alan hadislerin çoğunluğunun, râvilerin faziletleri veya bölgenin tarihi ile alakalı, râvilerin naklettikleri rivâyetler olduğu görülmektedir. Buna bakarak, Ebu'l-'Arab'ın, *Tabakâtu 'ulemâi İfrîkiyye ve Tûnus* isimli eserinde râvilerin hayatlarına ve onların kişilikleri, faziletleri, başka şahısların onlarla ilgili düşüncelerine dair bilgiler üzerinde yoğunlaştığı söylenebilmektedir.

Eserlerde yer alan ortak özelliklerden biri de müelliflerin, bilgileri ve hadisleri naklederken isnad kullanmalarındadır. Bu açıdan eserlerin, rivâyet asrının özelliklerini

taşıdıkları söylenebilmektedir. Aynı şekilde zaman zaman râviler hakkında yapılan değerlendirmelerin de isnadlarla verildiği görülmektedir. Bununla birlikte zaman zaman müelliflerin eserlerinde önceki isnadın bir kısmını veya tamamını kesip yine o isnada atıfta bulunarak bilgi naklettikleri görülmektedir.

SONUÇ

Hicri üçüncü asrın ortalarında telif edilen şehir tarihleri, yazıldıkları dönem ve şehirler açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. İlk dört asra bakıldığında telif edilen eserlerin fazla olması, şehir tarihçiliğinin o dönemlerde yaygın bir tür olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak müelliflerin daha çok o bölgelerde yaşayan veya oraya gelen kişileri kayıt altına alıp onlar hakkında fazla detaya girmemeleri özellikle de ricâl değerlendirmelerinin çok az yer alması bu eserleri diğer ricâl türü eserlerden ayırmaktadır. Bu eserlerin tür olarak hem biyografi hem de hadisleri ihtiva eden kitaplara benzediğini ifade etmek gerekmektedir.

Müelliflerin telif usullerine bakıldığında onların da amaçlarının râvilerin rivâyete ehil olup olmadıklarını incelemek değil daha çok bir bölgede bulunan veya bulunmuş kişilerin kaydını tutmak olduğunu söylemek mümkündür. Bu da eserlerde müelliflerin neden az sayıda ricâl değerlendirmelerine başvurduklarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte müelliflerin genel olarak eser telif ettikleri bölgelerden olmaları veya çok uzun yıllar orada yaşamaları onlara bölgeyi bir başkasından daha iyi tanıma avantajı sağlamıştır. Bu da onların başka eserlerde yer almayan râviler için birinci derece kaynak olmalarını sağlamıştır. Nitekim Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsbahân müellifi Ebu'ş-Şeyh'in, sadece kendi eserinde yer alan râviler olduğu ve yine sadece onun eserinde kayıtlı rivâyetleri sunduğunu görmek mümkündür. Aynı şekilde Bahşel'in Vâsıt ile alakalı yazılmış ilk eserin sahibi olması da onu daha sonraki dönemlerde telif edilen eserler için önemli bir kaynak durumuna getirmiştir.

Müelliflerin bilgi sunarken isnada dikkat ettikleri görülmektedir. Bu da onların da diğer müellifler gibi eserlerindeki bilgilerin kaynaklarını tespit edip eserlerinde yer vermelerine dikkat ettiklerini göstermektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki müellifler, zaman zaman zayıf denilebilecek hocalardan da rivâyette bulunmuşlardır. Örneğin Ebu'l-'Arab'ın, eserinde en fazla rivâyette bulunduğu hocası *kezzâb* olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte müelliflerin, naklettikleri bilgileri isnadlarla vermeleri kendilerinden sonra gelen ve onları eserlerinde kaynak olarak kullanan müelliflere bir değerlendirme yapma imkanı sunmuş olduklarını söylemek mümkündür.

Son olarak eserler incelendikten sonra varılan kanı, şehir tarihlerinin hem biyografik hem de hadis kitapları olduğudur. Müelliflerin onların rivâyet ettikleri en az bir hadise yer vermeleri onların râvi olup olmadıklarını ortaya koymak ve kendi

şehirlerinde hadis ilminin ne derecede aktif olduğunu ortaya koymak içindir. Eserlerde neredeyse her râvi ile alakalı bir rivâyetin bulunması, şayet raviler tanınmıyorsa ve başkaları tarafından rivayetleri ile alakalı bilgi bulunmuyorsa onları rivayetleri ile ilgili haberdar olunmasını sağlamaktadır.

İlerleyen süreçlerde bütün eserlerin daha detaylı şekilde incelenmesini sağlayacak çalışmalar yapılması bu alanla ilgili daha net ve ayrıntılı bilgiler sunacaktır. Bu çalışmanın da ileride düşünülen çalışmalar için bir yol göstermesi umulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Aşkkutlu, Emin, “Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı”, *MÜİFD*, 2007/1, sayı 32, s. 5-18.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011.

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Bahşel, Eslem b. Sehl el-Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, thk. Korkis Avvâd, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.

Barca, İbrahim, “Şehir ve Bölge Konulu Klasik İslam Eserleri”, *SÜİFD*, 2017, cilt IV, sayı 2, s. 91-121.

Bekkâr, Muhammed Mahmud Ahmed, *Bulûğu'l-âmâl min mustalahi'l-hadîs ve'r-ricâl*, Kahire: Dâru's-Selâm, 2011.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Futûhu'l-büldân*, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Bezer, Gülay Öğün, “Rakka”, *DİA*, XXXIV, 432-433.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden, y.y., 1937.

Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Reslân b. Nâsir b. Salih, *Mehâsinu'l-istılâh fî tazmîmi İbni's-Salâh*, thk. Aişe Abdurrahman, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1989.

Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, trc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Çelik, Ali, “Târîh Yazıcılığında İsnadın Kullanılışı ya da Rivâyetçi Metod”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, III/2, 5-21.

Da'cânî, Tallâl b. Su'ûd, *Mevâridu İbn Asâkir fî Târîhi Dimaşk*, Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2004.

Dalkılıç, Mehmet, “Sufriyye”, *DİA*, XXXVII.

Dârakutnî, Ebû Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

Ebû Nu'aym el-İsbahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak, *Ahbâru İsbahân*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Ebu'l-'Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, *Tabakâtu 'ulemâi İfrikiyye ve Tûnus*, thk. Naim Hasan Yafi – Ali Şebbî, Tunus, Dâiratü't-Tûnusiyye, 1985.

Ebu'ş-Şeyh el-Ensârî, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-vâridîne aleyhâ*, thk. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Efendioğlu, Mehmet, "Tabakât", *DİA*, XXXIX, 291-292.

Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul: İSAM, 2012.

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Cuvvân, *Kitâbu'l-ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya Ömerî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Gibb, Sir Hamilton, "İslamic Biographicâl Literature", *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis – P. M. Holt, London, 1962.

Güler, Zekeriya, *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*, Konya: Adal Ofset, 2002.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Fâris Sellûm, Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2010.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî, *et-Tabakât*, nşr. Ekrem Ziya Ömerî, Bağdad: y.y., 1967.

Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-büldân*, Beyrut: Dâru Sadr, 1995.

....., *Mu'cemu'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa, y.y., Dâru'l-Hüdâ, 2003.

....., *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârûl-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Havlânî, Abdülcebbâr b. Abdullah b. Muhammed b. Abdürrahim, *Târîhu Dâriyyâ*, nşr. Sa'îd Afgânî, Dimaşk: Matbu'âtü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Arabî, 1950.

Heffening, William, "Tabakât", *the Encyclopaedia of Islam*, XI, Leiden, 1938.

Hüseyin, Emine Mustafa, *Tevârîhu'l-büldân: el-Menhecü ve'l-muhtevâ ve eseruhâ fi'r-rivâyeti ve 'ilmi'r-ruvât*, basılmamış yüksek lisans tezi, Câmîatü Yermûk, 2014.

İbn Asâkir, Ebû Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbuddin Ebû Sa'id Ömer b. Garâme el-Amrî - Ali Şîrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1952.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

....., *Lisânu'l-mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 2002.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, thk. Muhammed İbrahim Zâyid, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996.

....., *Meşâhiru 'ulemâi'l-emsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1998.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitâbu't-tabakât*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadr, 1968.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî, *el-Mevzû'at*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1968

....., *Telbîsu İblîs*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.

İhsanullah b. Emânullah, *Târîhu'l-muhaddisîn bi-Belh ve'l-vâridîne aleyhâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

İzgi, Cevat, "Kuşeyrî, Muhammed b. Sa'îd", *DİA*, XXVI, 475.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Zayıf Râviler*, İstanbul: İFAV, 2014.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y.

Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. İdris, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kuşeyrî, Muhammed b. Sa'îd el-Harrânî, *Târîhu'r-Rakka*, thk. İbrahim Salih, Dımaşk, Dâru'l-Beşâir, 1998.

Küçük, Raşit, "İsnâd", *DİA*, XXIII, 154-159.

Mansûrî, Nâyif b. Salâh b. Ali, *Bulûğu'l-emânî bi terâcimi şuyûhi Ebi'-ş-Şeyh el-İsbehânî*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 2012.

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rîfeti sünneti hayri'l-halâik*, thk. Abûlbârî Fethullah es-Selefi, Medine: Mektebetü'l-Eymân, 1987.

....., *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Ömerî, Ekrem Ziya, *Buhûs fî târihi's-sünneti'l-müşerrife*, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1984.

....., *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târihi Bağdâd*, Riyad: Dâru Taybe, 1985.

Ömerî, Muhammed Ali Kasım, *Dirâsât fî menheci'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2000.

Öngül, Ali, "Ebu'l-'Arab", *DİA*, X, 293.

Özaydın, Abdülkerim, "Bahşel", *DİA*, IV, 520.

Özgüdenli, Osman Gazi, "İsfahan", *DİA*, XXII, 497-502.

Özkuyumcu, Nadir, "İfrikîyye", *DİA*, XXI, 515-516.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

Râfi'î, Ebû Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, thk. Azizullah el-Utâridî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Râmeürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc Hatîb, I-II, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Rosenthal, Franz, *İlmu't-târîh 'inde'l-muhaddisîn*, trc. Salih Ahmed Ali, Bağdâd: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

Safedî, Halil b. İzzeddin b. Aybeg b. Abdullah, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût – Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-muğîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, Kahire: Mektebetü's-Sünne, t.y.

....., *el-İ'lân bi't-tevbîh li men zemme ehle't-târîh*, thk. Salih Ahmed Ali, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

Sehmî, Ebu'l-Kasım Hamza b. Yusuf, *Târîhu Cürcân*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

Sezgin, Fuad, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, trc. Mahmûd Fevzî Hicâzî – Fehmî Ebu'l-Fadl, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1977.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt”, *DÎA*, XLII, 541-544.

..... “Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi*, Çorum, y.y., 2002, cilt I, sayı 2, 147-172.

Teşâdî, Ebû İdris Şerif b. Salih, Mu'cemu Şuyûhi Ebi's-Şeyh el-Isbahânî, Abudabi: Müessesetü Beynûne, 2012.

Teyyim, Esad Salim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn: ehemmiyetuhu ve fevâiduhu*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.

Topgül, Enes, “Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: Saç – Sakalını da Boyardı”, *AÜİFD*, 2018, LIX/1, 87-116.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, TDV, 1996.

Yardım, Ali, “Ashab Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin Tesmiyetü Ashâbi'n-Nebî'si”, *DEÜİFD*, sayı 2, 1985, s. 252-271.

....., “Ebu's-Şeyh”, *DÎA*, X, 343-344.

Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İstanbul: İFAV, 2015.

Yücel, Ahmet, “Hadis İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslami İlimlerde Metodoloji IV: Temel İslam Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, 205-275.

....., *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2015.

....., *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: İFAV, 2014.

....., *Hadis Usulü*, İstanbul: İFAV, 2011.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

....., *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü meşâhiri'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

....., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

....., *Tezkiratü'l-Huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zehrânî, Muhammed Matar, *İlmu'r-ricâl neş'etuhu ve tetavvuruhu*, Riyad: Dâru'l-Hicre, 1996.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed Belâferîc, Riyad, Advâu's-Selef, 1998.

Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm: kâmûsu terâcim*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992.

EKLER

Ek-1: Eserlerde kullanılan ta'dîl ifadeleri

Fadl b. Delhem sikadır.	فضل بن دلهم كان ثقة
Ebu Hafs Ömer es-Sayrafi sikadır.	أبو حفص عمر الصيرفي كان ثقة
Delhem b. Dehsem sikadır.	دلهم بن دهثم كان ثقة
Hasan b. Ali el-Vâsîfî sikadır.	حسن بن علي الواسطي ثقة
Sikadır.	ثقة
Sika sebtîr.	ثقة ثبت
Sika sadûktur.	ثقة صدوق
Sika nebîldir.	ثقة نبيل
Salih sikadır.	صالح ثقة
Sebt sika nebîldir.	ثبت ثقة نبيل
Sika me'mûndur.	ثقة مأمون
Sikadır ancak Sufrilikle itham edilmiştir.	ثقة ولكنه رمي بالصفورية
Hadislerinde leyn ve inkita olmakla birlikte sikadır.	كان في حديثه لين ومقطوع كثير وهو ثقة
Sika fâdıdır.	ثقة فاضل
Sika me'mûn hâfızdır.	ثقة مأمون حافظ
Ahmed b. Hanel şöyle dedi: Ebû Melîh, sika, hadislerinde zabt sahibi, sadûk, Ca'fer b. Burkân'dan daha zabittir.	قال أبو عبد الله ابن حنبل: أبو المليح ثقة، ضابطٌ لحديثه صدوقٌ وهو عندي أضبط من جعفر بن برقان
Ca'fer b. Burkân, sika, Yezîd'in ve Meymûn'un hadislerinde zabt sahibidir. Zührî'nin hadislerinde ıztıraba düşer ve İbnü'l-Esam ona muhalefet eder.	جعفر بن برقان ثقة ضابطٌ لحديث ميمون وحديث وهو في حديث الزهري يضطرب يزيد بن الأصم ويختلف فيه
Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Furât b. Süleyman sika sadûktur.	قال أحمد بن حنبل: فرات بن سليمان ثقة صدوق
Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Osman b. Osman el-Ğatafânî, sikadır, asîrdir. Az hadis rivâyet etmiştir. Ancak Rakk'da çok hadis hadis rivâyet etmiştir.	قال أحمد بن حنبل: عثمان بن عثمان ثقة و كان عسيرا وإنما حدثنا بشيء يسير ولاكن بالرقعة حدثهم يعني كثيرا
Habîb b. Ebû Merzûk, şeyhun sikatun.	قال هلال بن العلي: حبيب بن مرزوق شيخ صالح

Salih b. Mismâr, şeyhun sikatun.	قال هلال بن العلى: صالح بن مسمار شيخ صالح
Sa'îd b. Ebû Sa'îd el-Vâsîtî, şeyhun sâlihun.	قال القشيري: سعيد بن أبي سعيد الواسطي وكان شيخاً صالحاً
Vadîn b. Ata, sikadır	قال يحيى بن معين: وضين بن عطاء ثقة
Amr b. Şurâhîl, sikadır.	قال أبو زرعة: عمرو بن شراحيل من الثقات
Temîm b. Atiyye, sikadır.	قال أبو زرعة: تميم بن عطية من الثقات
Sa'îd b. Yezîd, sikadır.	قال أبو زرعة: سعيد بن يزيد ذي عصوان من الثقات
Ebû İdrîs Cübeyr b. Nüfeyr'den daha bilgilidir.	قال أبو زرعة: أبى إدريس عندي مقدم (من جبير بن نفيير)
Hâfız, sika, saduk	حافظ ثقة صدوق
Sika	ثقة
Sadûk	صدوق
Sikalardandır.	من الثقات
Sika kişilerden biridir.	أحد الثقات
Kendi zamanında şehrimizde onun gibisi yoktu.	لم يكن ببلدنا مثله في زمانه
Hafız sebttir.	كان ثبّتا من الحفاظ
Sâhibu hadis idi.	كان صاحب حديث
Mutkin sebttir.	كان متقنا ثبّتا
Hafız mutkindir..	كان حافظا متقنا
Şeyh sikadır.	شيخ ثقة
Hafızdır.	كان حافظا
Hafızlardan birisidir.	كان أحد الحفاظ
Hafızlardan birisidir.	كان من الحفاظ
Sika, me'mûn, ehl-i sünnetten biridir.	ثقة مأمون من أهل السنة
Sika sadûktur.	ثقة صدوق
Sâhibu's-sünnedir.	كان صاحب سنة
Makbul ve sikadır.	كان مقبولا ثقة
Şeyh sadûktur.	كان شيخا صدوقا
Şeyh sika me'mûn ve faziletli biridir.	شيخ ثقة مأمون فاضل
Sika dindardır.	ثقة دين
Sebt mutkin ve sadûktur.	ثبّتا متقنا صدوقا

Sika fakîhtir.	ثقة فقيه
Şeyh sâlihtir.	شيخ صالح
Sikadır ancak ölmeden illete uğramıştır.	ثقة أصابه به علة قبل موته

Ek-2: Eserlerde yer alan cerh ifadeleri

Münker rivâyetleri olduğunu ifade etmişlerdir.	أُنْكُرُوا عَلَيْهِ أَحَادِيثَ
Zayıftır.	ضعيف
Münker rivâyetleri vardır.	في حديثه مناكير
‘Alâ b. Süleyman er-Rakkî, Zühri’den cinsel uzva dokunma ile ilgili münker bir hadis rivâyet etmiştir.	قال هلال بن العلى: على بن سليمان الرقي حدث عن الزهري في مس الذكر حديثا منكرا
Abdullah b. Ca‘fer b. Ğaylân (ö. 220/835), 216 yılında kör olmuş, 218 yılında da ihtilâta uğramıştır. 220 yılında da vefat etmiştir.	قال هلال بن العلى: ذهب بصر عبد الله بن جعفر في سنة ست عشرة ومنتين. وتغير سنة ثمانى عشرة ومنتين. ومات سنة عشرين ومنتين
Abdullah b. Bişr et-Teyyihân, Zühri’den teferrüd ettiği son derece zayıf bir hadis rivâyet etmiştir.	قال القشيري: وحدث عبد الله بن بشر بن التيهان عن الزهري (بحديث واحد) وإه تفرد به
Abdullah b. Muharrar, <i>münkerü’l-hadîstir</i> .	قال القشيري: عبد الله بن المحرر وهو منكر الحديث
Talha b. Zeyd, Ebû Ferme-babası-Talha b. Zeyd-Evzâi-Yahyâ b. Ebî Kesîr isnadıyla münker hadisler rivâyet etmiştir.	قال القشيري: فحدثنا أبو فروة، عن أبيه، عن طلحة بن زيد، عن الأوزاعي، عن يحيى بن أبي كثير، عن أنس؛ بأحاديث مناكير
Hakîm b. Nâfi’ er-Rakkî, münker olan bazı rivâyetler nakletmiştir.	قال القشيري: حكيم بن نافع الرقي وفي حديثه بعض النكرة
Kezzâb (yalancı)	كذاب
Hakkında bazı şeyler söylediler.	تكلّموا فيه
Zayıf olarak görülürdü.	كان يضعف
Kavî değildir.	ليس بالقوي
Hadisi terk edilmiştir.	متروك الحديث
Sika kişilerden münker rivâyetler nakletmiştir.	له أحاديث مناكر عن قوم ثقات
Münker rivâyetleri vardır.	له أحاديث منكرات
Onun zayıf bir râvi olduğunu söylemişlerdir.	كانوا يضعفونه
Kendisinde gaflet vardır.	كان فيه غفلة

Kavî değildir.	ليس بالقوي
Kendisinde leyn olan bir şeyhtir.	كان شيخا فيه لين
İhtilâta uğramıştır.	اختلط
Ölmeden önce illet sahibi olmuştur.	اعتل قبل موته
Hadis hırsız idi.	كان يسرق الحديث
Hadisleri birbirine karıştırdı.	كان مخلطا
Mürcîlikle itham edilmiştir.	رمي بالإرجاء
Nebiz içmeyi caiz görürdü.	كان يستحل شرب النبيذ
İrcâ görüşünü benimsemiştir.	كان يرى الإرجاء
Kendisinde teşeyyu' vardır.	كان يتشيع
Râfızilikle itham edilmiştir.	كان يرمى بالرفض

Ek-3: Saç-sakalın boyandığına dair kullanılan ifadeler

Saçına ve sakalına kına sürerdi.	كان مخضوب الرأس واللحية
Kırmızı ile boyanırdı.	كان يخضب بالحمرة
Muhammed b. Ubeydullah b. Amr er-Rakkî, kına ile boyanırdı.	قال القشيري: محمد بن عبيد الله بن عمرو الرقي وكان يخضب بالحناء
Abdullah b. Heysem el-Abdî el-Basrî, sakalını sarıya boyardı.	قال القشيري: عبد الله بن الهيثم العبدي البصري وكان يصفر لحيته
Kına sürünürdü.	كان يخضب

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	İsmail		ÇELİK
Doğum Yeri ve Yılı	Seyhan		14.05.1993
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce		İspanyolca
ve Düzeyi	İyi, İyi		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	20	2010	Adana İmam Hatip Lisesi
Lisans	2010	2015	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	icelik@outlook.ie		
	Tarih İmza	23.07.2018	
	Adı Soyadı	İsmail ÇELİK	

